

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя
Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих АПН України

АНИЩЕНКО О.В., ЯКОВЕЦЬ Н.І.

**СУЧАСНІ ПЕДАГОГІЧНІ
ТЕХНОЛОГІЇ**

КУРС ЛЕКЦІЙ

Ніжин – 2007

УДК 371:377.35
ББК 74.202.4я7
А 67

Рекомендовано Вченою Радою Ніжинського державного педагогічного університету імені Миколи Гоголя (протокол № 9 від 5.05. 2004 року).

Рецензенти:

канд. пед. наук, доц. *Кучерявець В.Г.* (Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя);

канд. пед. наук, доц. *Федорчук Е.І.* (Кам'янець-Подільський державний університет).

Відповідальний за випуск: канд. пед. наук, проф. Яковець Н.І.

Аніщенко О.В., Яковець Н.І.

А 67 Сучасні педагогічні технології: курс лекцій. Навч. посібник / За заг. ред. Н.І. Яковець. – Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2007. – 199 с.

У посібнику викладено теоретико-методологічні засади конструювання та реалізації окремих сучасних педагогічних технологій (переважно виховних). На основі аналізу, узагальнення результатів досліджень вітчизняних і зарубіжних науковців, педагогів-практиків висвітлено особливості організації навчально-виховного процесу у загальноосвітніх інституціях.

Для викладачів і студентів педагогічних навчальних закладів, учителів, слухачів системи підвищення кваліфікації педагогічних кадрів.

ББК 74.202.4я7
©НДУ ім. М. Гоголя, 2007.
©Аніщенко О.В., Яковець Н.І.

ЗМІСТ

	Передмова.....	4
Тема I.	Педагогічна технологія як наукова проблема.....	6
Тема II.	Традиційна школа та педагогічні інновації.....	20
Тема III.	Педагогічна система – основа шкільної технології.....	27
Тема IV.	Особистісно орієнтовані освіта й технології.....	34
Тема V.	Теоретичні основи розробки виховних технологій.....	48
Тема VI.	Розробка системних технологій виховання.....	57
Тема VII.	Форми виховання як способи упровадження виховних технологій у загальноосвітніх закладах.....	70
Тема VIII.	Діяльність класного керівника у системі шкільних технологій.....	90
VIII-A.	Психолого-педагогічні засади діяльності класного керівника.....	90
VIII-B.	Планування діяльності класним керівником. Облік та оцінка результатів виховання.....	102
VIII-C.	Профілактика та корекція важковиховуваності школярів.....	112
VIII-D.	Співпраця класного керівника з сім'ями вихованців.....	125
Тема IX.	Діяльність сучасних дитячих та юнацьких організацій.....	134
	Додатки.....	150
	Література для самостійного опрацювання.....	189
	Предметний покажчик.....	192

ПЕРЕДМОВА

Розв'язання проблеми формування готовності майбутнього вчителя до діяльності на основі глибокого розуміння сучасних педагогічних технологій має вирішальне практичне значення. Технологічна грамотність педагога дає змогу усвідомити своє покликання, об'єктивно оцінити потенційні можливості, передбачити кінцевий результат педагогічного процесу та ін.

Навчальний курс "Сучасні педагогічні технології" орієнтований на професійну підготовку майбутніх педагогів, оскільки саме від них залежить успішна реалізація навчально-виховного процесу у сучасних закладах освіти. Курс сприятиме формуванню системи знань, умінь і навичок, необхідних педагогові для конструювання та здійснення педагогічного процесу.

Теоретична частина навчального курсу "Сучасні педагогічні технології" передбачає зокрема з'ясування сутності змісту педагогічних технологій, а також процесу їх творення. У ході опанування практичної частини передбачається поглиблення знань з процедурних аспектів організації виховного процесу, а також формування вмінь щодо реалізації системних (науково-обґрунтованих) педагогічних технологій.

Запровадження даного курсу сприяє реалізації дидактичної мети – знайомству студентів з широким спектром педагогічних технологій, а також розвивальної – набуття навичок і досвіду здійснювати педагогічну діяльність у різноманітних концептуальних системах. Досягти цього можна за умови засвоєння певного обсягу знань з психолого-педагогічних дисциплін, опанування основних понять, концептуальних положень педагогіки та психології. Практична спрямованість курсу забезпечує створення умов, за яких студенти стають суб'єктами професійної підготовки, професійного розвитку.

У запропонованому навчальному посібнику сучасні педагогічні технології розглядаються у теоретико-методологічному аспекті.

Текст містить ряд умовних скорочень: АГУ – Асоціація Гайдів України, ВС – виховні справи, ВТ, ТВ – виховні технології, ДЮО – дитячі та юнацькі організації, ЗМІ – засоби масової інформації, ІН – інтерактивне навчання, КТС – колективні творчі справи, НІТ – нові інформаційні технології, НОП – наукова організація праці, НОПП – наукова організація педагогічної праці, ООП – особистісно орієнтований підхід, ОТ – освітні технології, ПТ – педагогічні технології, СПТ – сучасні педагогічні технології, ТЗН – технічні засоби навчання, ТКТВ – технологія колективного творчого виховання, ТРВЗ – технологія розв’язання винахідницьких завдань, УСС – Українська Спілка студентів.

Для зручності користування у кінці посібника подано предметний покажчик.

У розробці лекційного курсу брали участь: кандидат педагогічних наук, доцент Аніщенко О.В. – теми I, II, III, IV, VIII-B, VIII-C, IX, предметний покажчик; кандидат педагогічних наук, доцент Яковець Н.І. – передмова, теми V, VI, VII, VIII-A, VIII-D.

ТЕМА І. ПЕДАГОГІЧНА ТЕХНОЛОГІЯ ЯК НАУКОВА ПРОБЛЕМА

ПЛАН

- I. Чинники, що вплинули на технологізацію освітньої галузі.
- II. Завдання сучасних педагогічних технологій.
- III. Соціально-теоретичні основи розробки педагогічних технологій.
- IV. Історичний аспект розвитку педагогічних технологій.
- V. Структура педагогічних технологій. Науково-понятійний апарат як основа реалізації педагогічних технологій.
- VI. Методики навчання, виховання та педагогічні технології.
- VII. Методи досліджень у педагогічних технологіях.
- VIII. Класифікація педагогічних технологій.

I. Серед чинників, що актуалізували нагальність оновлення наявних та розробки новітніх педагогічних технологій, виокремимо такі:

1. Національно-економічні потреби держави в підготовці молоді до життя в нових ринкових умовах. Це зумовлює виховання в учнів певних якостей, набуття певних навичок:

- самостійно та критично мислити;
- гнучко адаптуватися у мінливих життєвих ситуаціях;
- вміння формулювати проблеми та знаходити шляхи їх раціонального вирішення;
- здатність генерувати нові ідеї, творчо мислити;
- вміння застосовувати набуті знання у повсякденному житті;
- ґендерної освіченості та ґендерної свідомості; ґендерної культури;
- вміння самостійно працювати над собою (самовиховання, розвиток моральних якостей, інтелекту, культурного рівня);

- комунікабельності, контактності, вміння працювати у колективі, різних соціальних групах; запобігання (уникнення) конфліктів;

- вміння грамотно працювати з інформацією, одержаною з різних джерел: Інтернету, літературних та архівних, періодичних видань, телебачення та ін. (збирати факти, аналізувати їх, висувати гіпотези, робити узагальнення, зіставлення з альтернативними варіантами розв'язання, встановлювати статистичні закономірності, формулювати аргументовані висновки та використовувати їх для вирішення нових проблем);

- вироблення навичок саморегуляції почуттів і депресивних станів.

2. Нагальна потреба змінити систему педагогічного насильства сучасних шкіл. Необхідно створити умови для розвитку особистісного потенціалу школярів, збереження фізичного та психічного здоров'я вихованців.

3. Необхідність запровадження зокрема дистанційного навчання у професійних та загальноосвітніх закладах.

4. Потреба у розробці інноваційних технологій навчання та виховання, у т.ч. інтерактивних (ігрових, тренінгових тощо).

5. Необхідність запровадження до варіативної складової змісту освіти педагогічних закладів інноваційних курсів, спецкурсів („Інноваційне проектування в освіті”, „Інноваційний менеджмент” та ін.).

Отже, головний стратегічний напрям розвитку світової та вітчизняної системи освіти лежить у площині вирішення проблем розвитку особистості учнів та вчителів, технологізації цього процесу.

Зрозуміло, що вибір педагогічної технології – це завжди вибір стратегії, пріоритетів, системи взаємодії, тактики навчання й виховання, а також стилю роботи педагогів і вихованців.

Сутність технологічності *див. у темі VI (пункт 1).*

II. Основними завданнями СПТ є такі:

- виховувати духовно багату, інтелектуально розвинену, фізично досконалу особистість, здатну мислити й навчатися самостійно;
- формувати гуманістично-орієнтовану особистість (людина – понад усе; цінити людину за її розум, людські та ділові якості);
- виховувати свідомих громадян незалежної держави;
- плекати творчу особистість для праці в умовах ринкових відносин;
- формувати потребу свідомого здобуття освіти та набуття навичок і вмінь, що є підґрунтям для опанування професії та подальшої професійної реалізації;
- сприяти виробленню вміння адекватно реагувати на зміни у професійній сфері та здатності (у майбутньому) змінити фах (за потреби).

Сучасне життя вимагає від вихованців шкіл володіння певними компетентностями. Компетентності як інтегрований результат навчально-виховної діяльності учнів формуються передусім на основі опанування багатокомпонентного змісту загальної освіти шляхом реалізації відповідних педагогічних технологій. Тому сучасні педтехнології мають забезпечити формування зокрема таких компетентностей:

- соціальних – пов'язаних із формуванням у школярів цінностей демократичного суспільства, громадянських якостей особистості;
- комунікативних;
- інформаційних – передбачає оволодіння вміннями здобувати різноманітну інформацію, осмислювати та використовувати її;
- полікультурних – стосуються розуміння несхожості людей, поваги до їхньої мови, релігії, культури ...;
- саморозвитку та самоосвіти – пов'язані із потребою та готовністю постійно навчатися, виконувати творчі завдання.

III. Вихідним матеріалом для розробки ПТ є певні теорії, концепції засвоєння соціального досвіду (див. *додаток 9*).

За А. Нісімчуком та О. Падалкою, соціально-теоретичною основою розробки сучасних педагогічних технологій є:

1. Основні закони діалектики в їх сучасному розумінні (закон заперечення заперечень, закон переходу кількості в якість, закон єдності й боротьби протилежностей).

2. Закони розвитку природи, суспільства.

3. Психофізіологічні особливості людини.

4. Наукові досягнення у галузі інформаційних технологій, медицини, біології, економіки та ін.

5. Збереження та розвиток національних традицій.

6. Виховний потенціал релігії.

IV. Останнім часом у педагогіці все рідше зустрічається поняття “методика”, натомість використовують поняття “технологія” – педагогічна, освітня, навчальна, виховна.

Поняття „технологія” (з грецького *techne* – мистецтво, майстерність, уміння + *logos* – вчення, поняття) означає знання про майстерність. Нині, користуючись цим поняттям, мають на увазі, з одного боку, сукупність прийомів і способів обробки або виробництва певних продуктів, а з іншого – науку про такі способи. Раніше технології зазвичай ототожнювали зі сферою матеріального виробництва, тобто технологія передбачала випуск певної продукції. Останнім часом зміст цього поняття значно розширився. Так, у сфері обробки інформації (засоби обчислювальної техніки) говорять про *інформаційні технології*, у фізіології – про *технології біологічних систем* тощо.

Ще 20 років тому технологічний підхід майже не використовувався у вітчизняній практиці. Проте думки про технологізацію освіти висловив ще Я.А. Коменський 400 років тому. Він виокремив уміння правильно визначати мету уроку, обирати засоби її досягнення та формулювати правила використання засобів.

У Росії поняття “педагогічні технології” згадувалося у 20-х роках ХХ століття у працях з педології (В. Бехтерев, І. Павлов, С. Шацький, А. Ухтомський). У подальші роки сутність цього поняття досліджували російські й вітчизняні науковці, серед яких

В. Безпалько, Т. Ільїна, М. Кларін, І. Лернер, А. Макаренко, Т. Назарова, Г. Селевко, В. Сухомлинський та ін.

Поштовхом для технологічної революції в освіті стало запровадження у 30-х роках ХХ століття у США перших програм аудіовізуального навчання.

За О. Пехотою, в еволюції поняття “педагогічні технології” виокремлюються наступні хронологічні періоди.

Перший період (40-і – середина 50-х рр. ХХ ст.) характеризується появою в школах різноманітних ТЗН. Поняття “технологія у навчання” означало запровадження у навчальний процес досягнень інженерної науки.

Другий період (середина 50-х – 60-х рр. ХХ ст.) асоціюється із застосуванням програмованого навчання. На відміну від поняття ТН, тотожного поняттю ТЗН, під освітньою технологією розуміли науковий опис (сукупність засобів і методів) педагогічного процесу, реалізація якого призводить до запланованого результату.

Для *третього періоду* (70-і рр. ХХ ст.) характерні: розширення наукових засад педагогічних технологій (аудіовізуальне та програмоване навчання, інформатика, теорія телекомунікацій та наукової організації праці, досягнення психолого-педагогічних наук та інші); продовження переходу від вербального до аудіовізуального навчання; активна підготовка кваліфікованих педагогів-технологів.

У 80-х рр. ХХ ст. розпочався четвертий етап в еволюції поняття “педагогічні технології”. Він характеризується створенням комп’ютерних лабораторій, класів, збільшенням кількості засобів програмованого навчання.

Дещо іншою є періодизація розвитку ПТ як науки.

На *I етапі* (початковому, 40-50-і рр. ХХ ст.) педагогічна технологія як наука отримала описові уявлення про свій предмет та його складові. На *II етапі* (класифікаційному, 50-60-і рр. ХХ ст.) ці уявлення частково поєдналися між собою. На *III* (частково-системному, 70-і рр. ХХ ст.) простежуються окремі внутрішні зв’язки у поняттях, категоріях закономірностях. На *IV етапі*

(цілісно-системному) внутрішні зв'язки між поняттями мають стати повноцінними, поняття об'єднуються у категорії, зв'язки складових взаємодоповняються.

Сучасна теорія ПТ на початку XXI століття перебуває на III (частково-системному) етапі розвитку (за А. Нісімчуком, О. Падалкою). Майже всі поняття класифіковано, проте вони не набули всезагального характеру та спрацьовують лише частково. Досі немає єдиного тлумачення поняття “педагогічна технологія”. Їх нараховується понад 300.

Трактують **педагогічні технології** по-різному, зокрема:

- як методи, прийоми, засоби навчання (В. Паламарчук та інші);
- як принципи навчання (В. Гузєєв та ін.);
- як моделі навчання та виховання, які раніше називалися методиками навчання й виховання (Л. Занков, В. Рєпкін та ін.);
- спеціальну організацію змісту навчання та добір до нього творчих завдань (В. Бухвалов та ін.);
- як педагогічну техніку (А. Гін, Н. Красовицький);
- як алгоритм досягнення спланованих результатів (І. Волков);
- як проектування процесу формування особистості учня (В. Безпалько та ін.);
- як підхід до опису педагогічного процесу (В. Юдін);
- сфера знання, яка включає методи, засоби навчання й теорію їх використання для досягнення цілей освіти (І. Зязюн).

За Т. Назаровою, існує певна ієрархія “технологічних” понять у педагогіці.

V. Освітні технології (ОТ) відбивають загальну стратегію розвитку освіти. Їх призначення – прогнозування розвитку освіти, його проектування, передбачення результатів, а також визначення відповідних освітнім цілям стандартів (концепції виховання й навчання, освітні закони, освітні системи).

Якщо ОТ відбивають стратегію розвитку освіти, то **педагогічні технології (ПТ)** втілюють тактику її реалізації у

навчально-виховному процесі шляхом запровадження моделей цього процесу й тотожних моделей управління ним.

ПТ характеризують зокрема два принципові моменти: гарантія (не завжди) кінцевого результату та проектування майбутнього навчально-виховного процесу (В. Монахов, М. Кларін) (*див. додаток 1*).

ПТ відображає модель навчально-виховного та управлінського процесів закладів освіти й об'єднує в собі зміст, форми й засоби кожного з них.

Г. Селевко розглядає *педагогічні технології* як поняття, в якому інтегровано 3 аспекти: науковий, процесуально-описовий та процесуально-дієвий (технологічний). Враховуючи складну структуру поняття, він дає визначення ПТ з урахуванням кожного аспекту. *Завданням ПТ* як науки (*науковий аспект*) є визначення та розробка мети, змісту й методів навчання, виховання, проектування педагогічних процесів. *Процесуально-описовий аспект* ПТ – у системному описі взаємовідповідності мети, змісту, методів і засобів для досягнення результатів. Здійснення технологічного (педагогічного) процесу, функціонування всіх особистісних, інструментальних і методологічних педагогічних засобів складає *процесуально-дієвий аспект* ПТ.

Отже, ПТ мають певну **структуру** (за Г. Селевком):

1) *концептуальна основа*;

2) *змістова частина* (мета й зміст навчання, виховання, управління);

3) процесуальна частина (технологічний процес), тобто засоби, методи для досягнення мети (методи й форми пізнавальної діяльності вихованців, а також методи й форми роботи педагога, діагностика педагогічного процесу, управління ним). Технологічний процес може включати додаткові, міждисциплінарні, міжгалузеві, допоміжні технології:

а) **організаційні технології**, тобто форми навчання (індивідуальні, групові, колективні, масові);

б) **інформаційні технології (НІТ)** – сукупність методів і технічних засобів збирання, організації, збереження, опрацю-

вання, передачі й подання інформації за допомогою комп'ютерів і комп'ютерних комунікацій (див. додаток 5);

в) **виробничі (індустріальні) технології**;

г) **поліграфічні технології**;

д) **економічні, соціальні, медичні, психологічні** та ін.

Основні ознаки педагогічних технологій, методологічні вимоги до них викладено у додатку 1.

Наголосимо, що технології виховання, навчання, управління складають відповідні зміст, форми і методи.

Виховна технологія (ВТ, ТВ) – система знань, умінь і навичок педагога, необхідна для конструювання виховного впливу, а також форми й методи виховної роботи (С. Карпенчук).

Технологія навчання (ТН, НТ) відображає опанування конкретного навчального матеріалу в межах визначеного предмету, теми, питання та в межах даної технології. Вона близька до окремої методики (іноді ці поняття вживають як синонімічні). ТН також називають **дидактичними** (технології проблемного, розвивального, лекційного навчання тощо).

ТН – науково обґрунтований проект дидактичного процесу, що характеризується більш високим ступенем ефективності, надійності у порівнянні з традиційними методиками навчання (Г. Селевко).

ТН – розділ ПТ, в якому передбачено вивчення, дослідження, узагальнення принципів, закономірностей, форм, методів і прийомів навчання, їх вплив на формування знань, умінь і навичок школярів, розвиток світогляду та громадянської позиції (А. Нісімчук, О. Падалка).

Окремі науковці вживають поняття ПТ у значенні педагогічна техніка. *Педагогічна техніка* відбиває рівень майстерності педагога.

На думку вітчизняних науковців, відмінність педагогічних технологій від сфер матеріально-технологічної або інженерної діяльності обумовлена специфікою освітньої галузі. Так, педагогічна діяльність не має чіткого предметного поля, відокремленості власне професійних дій від спонтанного спілкування, емоцій. Операційний бік педагогічної діяльності не може бути

відокремленим від особистісних параметрів, раціональна регуляція – від емоційної. Суб’єктивність, відстроченість, варіативність результату не дозволяють забезпечити такий самий рівень його передбачуваності та гарантованості, як в інженерно-технічних галузях.

Також науковими поняттями у галузі ПТ є такі: навчання, виховання, розвиток, формування особистості, освіта, педагогіка, дидактика, закономірності й принципи навчання та виховання, ряд інших психолого-педагогічних понять.

Згідно досліджень окремих науковців, технологія навчання є адекватною поняттю “методика навчання”.

VI. Поняття “методика” в перекладі з грецької означає сукупність методів. Проте його зміст є подвійним: а) сукупність методів; б) наука про методи навчання.

Останнім часом у різних галузях знань (і в педагогіці) почали широко застосовувати поняття “технології”. Це поняття, на відміну від методики, відображає не просто процес передачі інформації, а процес навчання, виховання (від постановки мети до проектування конкретних результатів діяльності).

Іноді помилково методику розуміють не як наукову дисципліну, а як сукупність методичних рекомендацій учителів.

Методика дає відповіді на питання: “Чого навчати?”, “Як навчати?”, “Як учитися?”. *Предметом методик навчання та виховання* є дослідження теоретичних основ вивчення навчальних дисциплін (іноземної мови, фізики, географії тощо), виховного процесу.

Предметом загальноосвітніх педагогічних технологій є навчально-виховний процес у школі, ліцеї, гімназії, який впливає на розвиток особистості школяра як вільного громадянина суверенної держави (за С. Гончаренком).

Усі конкретні методики як галузі педагогічної науки, педагогічні технології ґрунтуються на теорії навчання (дидактиці), теорії виховання, використовують результати педагогічних, технічних, медичних, психологічних та інших досліджень, а також при їх

розробці враховуються національні традиції, досвід сімейного виховання, психофізіологічні особливості школярів.

Як відомо, під **наукою** розуміють теоретичну діяльність, що характеризується наявністю специфічного предмета й методів дослідження. Предмети досліджень у ПТ та методиках навчання й виховання вже нами окреслено, тому з'ясуємо, які методи досліджень використовуються у педтехнологіях.

VII. Поняття “метод” означає спосіб або шлях, за допомогою якого досягається певний результат. При створенні та реалізації ПТ користуються такими **методами досліджень**:

- методи вивчення педагогічного досвіду;
- спостереження;
- експеримент (природний, лабораторний, штучний; теоретичний; методичний; аналітичний);
- методи опитування (бесіда, анкетування, інтерв'ю);
- вивчення шкільної документації, продуктів творчої діяльності дітей;
- аналіз періодичних видань;
- аналіз, синтез;
- статистичні й математичні методи;
- методи обліку та узагальнення одержаної інформації (педагогічний аналіз та оцінка результатів, хронографування, стенографування, тестування й т.д.).

VIII. Існує багато варіантів класифікації ПТ. Розглянемо варіант, запропонований Г. Селевком.

1. За типом організації та управління пізнавальною діяльністю:

- класичне лекційне навчання;
- навчання за допомогою аудіовізуальних засобів – автоматизоване;
- система “малих груп” – групове, диференційоване навчання;
- система “репетитор” – індивідуальне навчання;
- програмоване навчання – автоматизоване, із заздалегідь складеною програмою.

2. За характером змісту й структури:

- ТН і ТВ;
- світські та релігійні;
- загальноосвітні та професійно-орієнтовані;

- монотехнології – навчально-виховний процес будується на 1 пріоритетній ідеї, концепції, принципі;
- комплексні (політехнології) – комбінуються з елементів монотехнологій;
- проникні – технології, елементи яких часто залучаються до інших технологій, та відіграють для них роль каталізаторів.

3. За категорією тих, хто навчається:

- масова (традиційна) шкільна технологія;
- технології випередженої освіти (поглиблене вивчення предметів, спеціальна освіта, навчання у профільних класах і навчальних закладах та ін.);
- технології компенсаторного навчання (педагогічної корекції, підтримки, “вирівнювання”);
- віктимологічні (сурдо-, тифло-, олігофренопедагогіка);
- технології роботи з важковиховуваними;
- технології роботи з обдарованими школярами.

4. За підходом до дитини:

- авторитарні (педагог – суб’єкт навчально-виховного процесу, а дитина – лише об’єкт);
- дидактоцентричні (суб’єкт-об’єктні відносини). Пріоритет навчання над вихованням. Найважливіші фактори формування особистості – дидактичні засоби;
- ООТ – у центрі особистість дитини з її потребами; дитина – суб’єкт пріоритетний. Такі технології ще називають *антропоцентричними*.

У рамках ООТ виокремлюються:

- гуманістично-особистісні технології – гуманістична сутність, спрямованість на підтримку особистості;
- технології співробітництва реалізують демократизм, рівність, партнерство в суб’єкт-суб’єктних відносинах педагога й дитини. Вчитель та учні спільно визначають мету, зміст, дають оцінки, перебувають у стані співробітництва, співтворчості;
- технології вільного виховання – акцент на забезпеченні свободи вибору та самостійності. При здійсненні вибору дитина якнайкраще реалізує позицію суб’єкта, досягаючи результату від внутрішніх потреб, а не від зовнішнього впливу;
- езотеричні технології ґрунтуються на вченні про езотеричне (несвідоме, підсвідоме) знання – істину та шляхи, що ведуть до неї. Педагогічний процес – не повідомлення, не спілкування, а долучення до Істини. В езотеричній парадигмі

сама людина (дитина) стає центром інформаційної взаємодії зі світом.

5. За напрямом модернізації наявної традиційної навчально-виховної системи:

- ПТ на основі гуманізації та демократизації відносин. Пріоритет на особистісні відносини – індивідуальний підхід, демократизація управління та гуманістична спрямованість змісту (педагогіка співробітництва, технологія Ш. Амонашвілі);

- ПТ на основі активізації та інтенсифікації діяльності учнів;

- технологія навчання за допомогою опорних конспектів В. Шаталова;

- альтернативні ПТ (вальдорфська педагогіка Р. Штайнера та ін);

- природовідповідні, в яких використовуються методи народної педагогіки. Грунтуються на природних процесах розвитку дитини;

- комплексні технології авторських шкіл (*політехнології*).

6. За способами, методами, засобами навчання:

- репродуктивні;

- пояснювально-ілюстративні;

- технології проблемного навчання;

- ігрові технології;

- технології розвивального навчання.

7. За провідним фактором психічного розвитку:

- біогенні;

- соціогенні;

- психогенні;

- ідеалістські.

8. За рівнем застосування:

- загальнопедагогічні;

- предметні, галузеві;

- локальні, модульні, вузькометодичні.

9. За організаційними формами:

- класно-урочні;

- альтернативні;

- академічні;

- клубні;

- індивідуальні;

- групові (колективний спосіб навчання);

- технології диференційованого навчання.

10. За орієнтацією на особистісні структури:

- інформаційні (з формування ЗУН – знань, умінь і навичок з окремих дисциплін);
- операційні (з формування СРД – способів розумових дій);
- саморозвитку (СКМ – система самокеруючих механізмів особистості);
- технології емоційно-художні та емоційно-моральні (СЕМ – формування сфери естетичних і моральних відносин);
- прикладні (СДП – формування дієво-практичної сфери);
- евристичні (організація процесу продуктивного творчого мислення; розвиток творчих здібностей; колективний метод розв'язання складних проблем (“мозковий штурм”).

11. За концепцією засвоєння:

- асоціативно-рефлекторні (провідну роль відіграють комбінації елементарних асоціацій – відчуттів, уявлень, найпростіших почуттів);
- розвивальні;
- інтеріоризаторські (сприяють перетворенню зовнішніх, реальних дій з предметами на внутрішні, ідеальні дії; дають змогу людині оперувати образами предметів, яких у певний час немає в її полі зору, подумки пересуватись у минуле, майбутнє, у просторі тощо);
- біхевіористські (провідною є поведінка; психіка, свідомість не визнаються провідними властивостями мозку; розроблялись на початку – у середині ХХ ст.);
- гештальт-технології (в основі – цілісність та якісна своєрідність кожного психічного процесу; структури сприйняття визначаються не речами, а власними законами сприйняття; ціле = “структура” = “гештальт”; ці технології набули поширення на початку ХХ ст.);
- сугестивні (навчання на основі емоційного навіювання у стані неспання, що спричиняє надзапам'ятовування);

- нейролінгвістичне програмування.

12. За філософською основою:

- матеріалістичні, ідеалістські;
- діалектичні, метафізичні;
- наукові, релігійні;
- гуманістичні, антигуманні;
- антропософські, теософські;
- прагматичні, екзистенціалістські;

- вільного виховання, примушування тощо.

Діяльність педагогів-новаторів належить до **персоніфікованих технологій (персонал – технологій)**, які тиражувати важко, іноді неможливо. Адже реалізація ПТ значною мірою обумовлюється особистісними й професійними якостями того, хто навчає та виховує, рівнем його фахової підготовки, загальною культурою, комунікативними характеристиками, рівнем педагогічної техніки тощо.

Використана література (основна)

1. Байбара Т.М., Бібік Н.М та ін. Система контролю та оцінювання навчальних досягнень учнів: Метод. рекомендації // Початкова школа. – 2001. – № 10. – С. 11–15.

2. Буркова Л. Технології в освіті // Рідна школа. – 2001. – №2. – С. 18–19.

3. Гончаренко С. Методика як наука // Шлях освіти. – 2000. – № 1. – С. 2–6.

4. Нісімчук А.С., Падалка О.С., Шпак О.Т. Сучасні педагогічні технології: Навч. посібник. – К., 2000. – С. 9–14.

5. Освітні технології: Навч.- метод. посібник / За заг. ред. О.М. Пехоти. – К., 2001. – С. 17–18.

6. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии: Учеб. пособие. – М., 1998. – С.28–31.

Рекомендована література

1. Буркова Л. Ще раз про педагогічні технології // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2001. – № 2. – С. 54–58.

2. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. – К., 1997. – 235 с.

3. Зайченко І.В. Педагогіка: Навч.посібник. – Чернігів, 2003. – С. 36–39.

4. Назарова Т.С. От экстремальных педагогических технологий к традиционной практике // Педагогика. – 2001. – № 5. – С. 23–29.

ТЕМА II. ТРАДИЦІЙНА ШКОЛА ТА ПЕДАГОГІЧНІ ІННОВАЦІЇ

ПЛАН

I. Порівняльна характеристика організації навчально-виховного процесу та професійної діяльності педагогів у традиційній школі, під час реалізації інноваційних технологій.

II. Переваги застосування інноваційних педагогічних технологій.

I. Поняття “*традиційне навчання*” передусім означає класно-урочну систему організації навчально-пізнавальної діяльності, що склалася в XVII ст. на дидактичних принципах, сформульованих ще Я.А. Коменським. Ознаками цієї системи є такі:

- учні/учениці однакового віку й рівня підготовленості;
- постійний склад учнів/учениць класу;
- класний колектив працює згідно розкладу за єдиним річним планом і програмою;
- урок, як правило, присвячується вивченню одного навчального предмету або теми (учні/учениці працюють над одним і тим самим матеріалом);
- діяльністю вихованців керує вчитель (оцінює, вирішує, схвалює або навпаки).

Також атрибутами класно-урочної системи є стабільний навчальний рік, навчальний день, розклад занять, канікули, перерви та ін.

Серед *позитивних характеристик класно-урочної системи* Г. Селевко виокремлює:

- упорядкований, логічно вірний виклад навчального матеріалу;
- систематичний характер навчання, виховання;
- організаційна чіткість;
- постійний емоційний вплив учителя (або позитивний, або негативний);

- оптимальні витрати ресурсів при масовому навчанні;
- контрольованість навчальних досягнень.

Серед *негативних характеристик* зокрема виокремимо:

- шаблонність, одноманітність у реалізації змісту навчання й виховання;
- нераціональний розподіл часу на уроці;
- на уроці вихованці ізолюються від спілкування один з одним;
- підручники та посібники використовуються переважно для домашньої роботи;
- не враховуються психофізіологічні особливості хлопчиків та дівчаток;
- пасивність або видимість активності школярів;
- недостатня мовленнєва діяльність учнів/учениць;
- слабкий зворотний зв'язок між педагогами й вихованцями;
- орієнтація на середнього школяра;
- недостатні умови для індивідуального та диференційованого навчання.

На сучасному етапі розвитку загальноосвітньої школи запроваджуються *нововведення (інновації)*. **Педагогічна інновація** – це залучення нового до педагогічних систем. За Л. Максименком, **педагогічні інновації** – це процеси оновлення (або вдосконалення) теорії та практики освіти, які оптимізують досягнення її мети.

Сучасні дослідники (К. Ангеловський, М. Поташник та ін.) пропонують об'єднувати педагогічні інновації у такі групи:

1) залежно від *сфери реалізації*:

- інновації у змісті освіти (навчальні програми, підручники, посібники тощо);
- інновації у технологіях навчання й виховання;
- інновації в організації педагогічного процесу;
- інновації в управлінні освітою;
- інновації в освітній екології (переважно стосуються архітектури шкільних об'єктів);

- 2) залежно від способу здійснення інновацій їх поділяють на:
- систематичні, планові;
 - стихійні, спонтанні або випадкові;
- 3) залежно від широти та глибини інноваційних перетворень (інноваційного потенціалу) розрізняють нововведення:
- модифікаційні (локальні);
 - комбінаторні;
 - радикальні (фундаментальні, глобальні, базові);
- 4) залежно від характеру походження, інновації поділяють на:
- зовнішні;
 - внутрішні.

Інноваційність навчально-виховного закладу обов'язково передбачає реалізацію принципу співробітництва педагогів і вихованців, адже ефективність виховання (у широкому розумінні) неможлива без активної позиції всіх учасників/учасниць навчально-пізнавальної діяльності на кожному її етапі: від планування мети до кінцевих результатів.

Порівняльну характеристику традиційної та інноваційної школи див. у *таблиці 1*.

До Всеукраїнських педагогічних інновацій (станом на 2001 р.) віднесено: авторську школу-комплекс – систему “Розвивальне навчання” Д. Ельконіна, В. Давидова та ін; освітню програму “Довкілля” В. Ільченка; програму всебічного розвитку дитини “Крок за кроком” МФ “Відродження”; школу життєтворчості особистості І. Єрмакова; навчальні програми „АЗІМУТ” (С. Подмазін), “Росток” (Н. Пушкарьова) та ін.

До педагогічних інновацій також належить інтерактивне навчання.

Інтерактивне навчання (ІН) є різновидом активного. Сутність його полягає в тому, що навчальний процес відбувається за умов постійної активної взаємодії всіх учнів та педагогів. Це співнавчання, взаємонавчання (колективне, групове, навчання у

співпраці), коли всі суб'єкти педагогічного процесу є рівноправними, рівнозначними.

Організація ІН передбачає моделювання на уроці життєвих ситуацій, використання рольових ігор, спільне розв'язання проблем. Використання інтерактивних ТН є запорукою атмосфери співробітництва, доброзичливості у класі.

Інноваційними є й *гендерно орієнтовані педагогічні технології*. При їх конструюванні та реалізації враховуються психофізіологічні, соціальні особливості хлопців та дівчат (організація навчально-виховного процесу на принципах роздільного навчання, проект "Уповноважена освіта" та ін).

Таблиця 1

Порівняльна характеристика традиційної та інноваційної школи (за О. Поповою)

Порівняльні параметри педагогічної системи	Традиційна школа	Інноваційна школа
Філософська основа	Здебільшого педагогіка примушування.	Педагогіка гуманізму, антропоцентризм, антропософія, вільне виховання та ін.
Цілі	Засвоєння предметно-дисциплінарних знань, умінь, навичок; виховання особистості із заданими властивостями.	Розвиток особистості й різноманітних форм мислення у процесі засвоєння знань; виховання духовності, моральності на основі загальнолюдських цінностей.
Характер змісту	Світська, технократична, загальноосвітня, дидактоцентрична.	Світська або релігійна, гуманістична, загальноосвітня.
Мотиваційно-змістові позиції учнів	Пізнавальна мотивація відіграє допоміжну роль. Навчання сприймається учнем як необхідність, обов'язок, а також прес-тиж (я кращий за інших).	Навчання спирається на пізнавальну мотивацію, воно приносить дитині радість і викликає в ній потребу навчатися.
Мотиваційно-змістові установки вчителя	Анонімність, закритість особистості вчителя, загальна індивідуальна	Відкритість особистості вчителя; установка на солідарність, спільну діяльність,

	звітність, незаперечність вимог.	індивідуальну допомогу.
Характер взаємодії суб'єктів навчально-виховного процесу	Навчально-виховний процес розглядається як взаємозв'язок двох автономних діяльностей: навчально-виховної діяльності вчителя та діяльності учня. Учні виступають як об'єкти управління, як виконавці планів учителя.	Одиницею управління є цілісна навчально-виховна ситуація у зв'язку різноманітних форм взаємодії між усіма учасниками освітнього процесу. Учні виступають як суб'єкти уміння, спілкування, організації співпраці з учителем.
Рольова позиція вчителя	Предметно-орієнтована позиція, переважає інформаційно-контролююча функція (учень – пізнаючий “когнітивний” індивід).	Особистісно орієнтована позиція, переважають організаційно-контролююча функції (учень як цілісна особистість, яка взаємодіє з усіма учасниками педагогічного процесу).
Урахування індивідуальних особливостей вихованців	Орієнтація вчителя на “вирівнювання” вихованців щодо деяких завдань змістовних еталонів і стандартів (“всі повинні знати це, вміти це” та ін.) як головна лінія навчально-виховного процесу. Індивідуалізація хоча й проголошується як найважливіший підхід до учня, проте реально вона суперечить основній спрямованості навчання – вчити всіх однаково. Постійне порівняння учнів одного з одним за успішністю згідно певного еталону.	Орієнтація вчителя на індивідуальні особливості вихованця. Змістові еталони і стандарти виступають лише як кінцеві орієнтири навчання й виховання, шлях до яких суто індивідуальний. У центрі уваги вчителя – виявлення індивідуальних можливостей та інтересів учня. Порівняння учнів одного з одним практично відсутнє. Кожен учень порівнюється лише сам із собою (які зрушення відбулись?).
Орієнтація на досвід учнів	Гіпертрофована роль вербального знання у формуванні особистості дитини. Власний досвід учнів, як правило, мало береться до уваги. Вербалізм – основа навча-	Максимальне включення досвіду дитини в усі форми її активності й розширення реального досвіду, а не вербальне залучення до досвіду інших. Звернення до “право-”, та “лівопівкульного”

	ння. Звернення до раціонально-логічного мислення ("лівопівкульного").	мислення, до індукції, фантазії, асоціації, вигадки.
Провідні методи навчання	Переважають репродуктивні методи, дії за зразком, вправи із заданими способами вирішення.	На перший план висувуються проблемно-пошукові методи, які визначають мотиви вибору навчальних продуктивних завдань.
Форми навчальної взаємодії	Провідна та єдина форма навчальної взаємодії – наслідування, імітація, дія за зразком. Позиція учня заздалегідь закріплена протягом навчання. Основною формою навчання є фронтальна. Групова робота використовується недостатньо.	Різноманітність у взаємодії, що допомагає актуалізувати особистісний досвід кожного учня. На кожному етапі навчання провідною є така форма взаємодії, яка зберігає високий рівень активності кожного учня. Основними формами навчання є групова та індивідуальна. Фронтальні форми використовуються рідко, переважно у формі лекцій.
Контроль та оцінка	Переважає зовнішній та поопераційний контроль у межах заздалегідь заданих правил. Самоконтроль використовується ситуативно. Переважає оцінка результату з боку вчителя, форми заохочення одноманітні, страх перед покаранням низькою оцінкою є емоційною складовою навчання. Оцінювання досягнень школяра, головним чином, відіграє роль загального показника успішності учня щодо навчання та служить засобом оцінки його розумового потенціалу.	Переважає взаємо- та самоконтроль в рамках спільних цінностей і змісту, які поділяє група. Внутрішній контроль швидко формується за ставленням до всієї поведінки в межах цінностей, які визначає особистість. Переважає взаємо- та самооцінка в групах учнів, спрямованих на соціально- й особистісно-значущі цілі. Запроваджуються різноманітні заохочення для підсилення публічного визнання досягнень, створення позитивного настрою, самопочуття переможця. Оцінювання досягнень школяра передбачає допомогу вчителю, батькам і самому учневі у виявленні його здібностей – реальної основи підвищення якості навчання та навченості.

II. Серед переваг застосування сучасних педагогічних технологій, у т.ч. інноваційних особистісно орієнтованих, виокремимо такі:

- сприяють активізації пізнавальної самостійності школярів;
- забезпечують оптимальний рівень інтелектуального, морального, соціально-культурного та фізичного розвитку особистості кожного/кожної вихованця/вихованки на основі природних задатків та схильностей;
- спрямовані на реалізацію дитини як особистості;
- сприяють формуванню активних дослідницьких інтересів як однієї зі складових творчої особистості;
- оскільки ПТ є моделлю навчально-виховної діяльності, то забезпечується поєднання всіх елементів педагогічної системи;
- при розробці особистісно орієнтованих інноваційних ПТ визначається структура й зміст діяльності всіх суб'єктів навчально-виховного процесу.

Враховуючи результати досліджень зарубіжних науковців, випускники/ випускниці сучасних шкіл мають бути здатними опанувати основні *“життєві ролі”* (ким школярі мають стати у процесі навчання): зреалізована особистість; особистість з прагненням підтримки інших людей; діяльний(а) учасник/учасниця культурного розвитку; поінформований(а) громадянин/громадянка; захисник/захисниця оточуючого середовища; життя як постійне учіння; висококваліфікований фахівець. Таким чином, школярі мають володіти загально-навчальними, мисленнєвими й комунікативними навичками, вирішувати різноманітні проблеми, працювати з різними джерелами інформації, продуктивно співпрацювати з іншими людьми.

Використана література (основна)

1. *Новые педагогические и информационные технологии...* / Под. ред. Е.С. Полат. – М., 2000. – С. 9.

2. Олійник В. Система педагогічної освіти та педагогічні інновації // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2001. – №4. – С. 68.

3. Попова О.В. Становлення і розвиток інноваційних педагогічних ідей в Україні у ХХ ст. – Харків, 2001. – С. 14-15, 49–51.

Рекомендована література

1. Авторська школа Марії Чумарної // Шлях освіти. – 2001. – №3. – С. 28–32.

2. Підласий І., Підласий А. Педагогічні інновації // Рідна школа. – 1998.– № 12.– С. 3–17.

3. Развитие инновационной деятельности в образовательном учреждении // Первое сентября. – 2002. – №23 (вкладыш).

4. Словник термінів з педагогічної інноватики // Директор школи. – 2002. – №45; № 46(238). – С. 13.

5. Суслова О. Уповноважена освіта // Педагогіка толерантності. – 2000. – №4. – С.33-37; 2001. – №2(16). – С. 53–61.

ТЕМА III. ПЕДАГОГІЧНА СИСТЕМА – ОСНОВА ШКІЛЬНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ

ПЛАН

I. Сутність педагогічної системи школи.

II. Інтенсифікація та оптимізація педагогічного процесу.

III. Наукова організація педагогічної та навчальної праці.

I. Основною концепцією побудови та обґрунтування педагогічних технологій є ідеал сучасної педагогічної системи (ПС), яка реально діє в умовах загальноосвітніх і професійних навчальних закладів.

За В. Безпальком, під **педагогічною системою** розуміють певну сукупність взаємопов'язаних засобів, методів і процесів, необхідних для створення організованого, цілеспря-

мованого та спроектованого (насамперед заданого) педагогічного впливу на формування особистості. Ціннісними орієнтаціями конкретного суспільства визначається мета формування особистості, та чи інша педагогічна система: якщо змінюється мета, то зазнає змін і система.

Педагогічна система сучасної школи складається з таких елементів:

- державне замовлення України;
- дидактичні завдання (навчально-пізнавальні завдання діяльності);
- сучасні ІТ і ВТ.

Якщо конкретизувати структуру шкільної ПС, то виокремлюються такі компоненти:

1) суб'єкти педагогічного процесу (вихованці, педагогічні професіонали та їхня здатність користуватися ІІТ);

2) мета навчання й виховання (для дидактичного завдання – це необхідність формування певних позитивних загальнолюдських якостей особистості через ситуації, котрі орієнтовані на основні (притаманні кожній особистості) якості школярів і реалізуються через навчальний предмет і виховний вплив особистості педагога);

3) зміст навчально-виховної діяльності (система наукових знань про природу, суспільство..., умінь і навичок, а також досвід творчої діяльності, світоглядні, моральні та естетичні ідеї, якими мають оволодіти школярі);

4) методи, засоби та прийоми навчання, виховання;

5) форми організації навчально-пізнавальної діяльності.

Таким чином, у структурі змісту наукового поняття “педагогічна система” важливу роль відіграє дидактичне завдання. У ньому визначається мета, досягнення якої обумовлено зокрема ситуацією (реальними умовами) та наявністю необхідної інформації (змісту).

Кожне конкретне дидактичне завдання розв'язується за допомогою адекватних педагогічних технологій (навчальних і

виховних). Маємо на увазі технології конструювання та реалізації педагогічного процесу.

II. Проблеми інтенсифікації та оптимізації мають безпосереднє відношення до педагогічного процесу, праці суб'єктів навчально-пізнавальної діяльності. У педагогічній діяльності успішності можна досягти за умови використання досягнень технічних, соціально-економічних, медичних, біологічних, філософських, психолого-педагогічних та інших наук. Педагогічна ефективність навчально-виховного процесу перебуває у безпосередній залежності від того, в якій мірі враховуються анатомо-фізіологічні, психологічні особливості вихованців, умови для праці, закономірності та принципи навчання й виховання.

За Ю. Бабанським, під **інтенсифікацією** педагогічного процесу розуміють підвищення його результативності на кожен одиницю часу. А. Нісімчук, О. Падалка та О. Шпак наголошують, що у педагогічних технологіях **інтенсифікація** означає застосування найновіших форм, методів та прийомів навчально-виховної діяльності у загальноосвітніх закладах на основі наукових рекомендацій, узагальнення кращого педагогічного досвіду роботи та застосування комп'ютерної техніки.

Заслугують на увагу **фактори інтенсифікації навчання**, обґрунтовані Ю. Бабанським. До них належать: підсилення цілеспрямованості педагогічного процесу; поглиблення мотивації різних видів діяльності; збільшення інформативного змісту кожного уроку; активізація навчального процесу за рахунок застосування відповідних методів і форм організації навчання; прискорення темпу навчальної та інших видів діяльності; розвиток навичок і вмінь самообслуговування та самовиховання; використання технічних засобів, комп'ютерних комунікацій для підвищення результативності навчально-пізнавального процесу.

П. Щербань *доповнює наведений перелік такими чинниками*: створення проблемних ситуацій; використання логіко-пізнавальних прийомів (аналіз, синтез, узагальнення, індукція, дедукція, аналогія, порівняння); ініціація самостійних робіт рекон-

структивного й конструктивного характеру; особистість учителя й творчий підхід до справи.

Результатом інтенсифікації навчання виступає процес самоосвіти та самовиховання (за Ю. Бабанським). У ході самоосвіти й самовиховання учень практично оцінює власні знання, виявляє недоліки та намагається їх позбутися тощо. На думку Є. Сарапулової, *основними критеріями й ціннісними орієнтирами* у визначенні кінцевих результатів роботи вчителів мають стати: наявний рівень сформованості інтелектуального потенціалу дитини; рівень її вихованості та комунікабельності; психологічний комфорт і стан фізичного здоров'я.

Слід наголосити, що у сучасних закладах освіти реалізується ряд педагогічних принципів, серед яких особливе місце посідає принцип оптимальності. Він пов'язує мету навчання та виховання й засоби її досягнення в навчально-виховній діяльності. Принцип оптимальності потребує досягнення педагогом чи учнями максимального пізнавального чи навчально-виховного ефекту за мінімальних затрат матеріальних засобів і зусиль педагога та учнів/учениць.

Оптимізація процесу навчання – 1) вид управління навчальним процесом, що забезпечує оптимальне (найкраще, найбільш доцільне за даних умов) функціонування навчально-виховної системи; вибір оптимального варіанта процесу навчання в конкретній педагогічній ситуації; 2) науково обґрунтований вибір та реалізація найкращих для даних умов варіантів задач, змісту, форм і методів навчання та виховання з точки зору певних критеріїв (за С. Гончаренком).

Процес оптимізації відображається у такій формулі:

$$Q = \frac{V}{t}, \text{ де } Q \text{ – кількість робочого часу, } V \text{ – обсяг виконаної}$$

учнем/ученицею роботи, t – кількість часу, витраченого учнем/ученицею. Ця формула дає можливість встановити кількість часу, затраченого на здобуття знань, вироблення навичок і вмінь, тобто визначити реальну насиченість уроку.

Критерії та *способи оптимізації* навчання розробив та обґрунтував академік Ю. Бабанський. Він виокремив 2 *критерії*: реальні навчальні можливості (досягнення учнем/ученицею такого рівня успішності, який реально відповідає навчальним можливостям у зоні найближчого розвитку); дотримання вихованцями й педагогами визначених Статутом школи для них норм часу на класну й домашню роботу. В інших джерелах наводяться 3 *критерії оптимізації*: результативність та якість навчально-виховного процесу; дотримання учнями й вчителями встановлених для них норм часу на уроки й домашню роботу; мінімально необхідні зусилля для досягнення оптимальних результатів навчально-виховного процесу.

У сучасних умовах основними *ознаками оптимізації* є такі: 1) формулювання мети й завдань навчання на кожен урок (чи іншу його форму); 2) відповідність змісту навчання меті й завданню; 3) вибір доцільного поєднання форм навчальної діяльності учнів (індивідуальна, парна, групова); 4) раціональне поєднання методів навчання; 5) складання плану вивчення розділу, теми; 6) реалізація плану; 7) корекція процесу педагогом; 8) аналіз результатів витрат часу педагогами та учнями з точки зору критеріїв оптимальності.

Підґрунтям для розробки теорії вибору оптимальних педагогічних рішень та здійснення інтенсифікації навчально-пізнавального процесу має стати системний підхід. Лише за умови врахування всіх закономірних зв'язків між компонентами педагогічних систем можна очікувати бажаних результатів.

III. Наукова організація педагогічної праці (НОПП) – система науково обґрунтованих заходів, спрямованих на систематичне вдосконалення педагогічної праці та її умов – забезпечення максимальної ефективності навчання й виховання учнів за раціонального використання часу, сил, засобів як педагога, так й учнів.

За І. Раченком, НОПП передбачає вміння працювати, вдосконалюючи прийоми та методи праці; вчитися, як треба працювати й навчати цього вміння інших; удосконалювати й раціонально використовувати умови праці.

НОПП охоплює такий комплекс проблем: економія, раціональне використання часу, створення й раціональне використання сприятливих умов праці та відпочинку, максимальне піклування про здоров'я та всебічний розвиток усіх учасників трудового процесу.

Загальний зміст НОПП – НОП педагога, НОП учня, наукова організація педагогічного процесу як певного виду праці, НОП в адміністративній роботі.

У *науковій організації праці вчителів* важливими є організація часу, методика роботи з книгою, техніка фіксації та обробки інформації, методика відбору й збереження готової інформації. Учителеві необхідно навчитися правильно розраховувати, розподіляти час. Він не повинен планувати формальних заходів, слід продумати, які види діяльності можна поєднати (перевірку зошитів і слухання цікавої радіопередачі); намітити, що із запланованого можуть виконати інші; підібрати раціональні методи виконання запланованого; продумати можливість кооперування з іншими вчителями (проведення класних годин у паралельних класах) тощо.

У *науковій організації праці учнів* важливу роль відіграють такі елементи: режим дня учня, робоче місце, техніка організації особистої праці, планування, облік і контроль та ін.

За Ю. Дубровським, на **результативність інтелектуальної праці** впливає ряд *факторів*, серед яких особливе місце посідають *санітарно-гігієнічні* (температура, вологість повітря, атмосферний тиск, освітленість та ін.), *психофізіологічні* та *соціальні* (нервово-психічне, фізичне й розумове навантаження, розклад занять, робоча поза, монотонність та режим праці, архітектурно –“планувальна” та кольорова композиція інтер'єру, психологічний клімат, змістова привабливість праці тощо). Ці та інші фактори обов'язково слід враховувати при організації навчально-виховного процесу.

У *науковій організації праці педагогічного колективу* сучасної школи актуальним є: організація творчих пошуків учителів, поширення їхнього досвіду, втілення досягнень педагогічної науки у шкільну практику; створення умов для розвитку

талантів і здібностей, виявлення обдарованих дітей; удосконалення планування всіх напрямів діяльності школи, обліку й контролю; організація взаємодії школи з сім'єю та громадськими організаціями.

Кожен із зазначених напрямів потребує ретельного осмислення й реалізації певної системи заходів. Так, організація творчої праці педагогічного колективу може охоплювати вибір теми, визначення мети й завдань, підготовку вчителів до колективної творчої праці; розподіл теми на окремі питання для творчої розробки групами та окремими педагогами та проектування необхідного досвіду (розробка програми дослідження); організацію цілеспрямованої самоосвіти вчителів і колективних форм їхньої роботи відповідно до обраної теми; організацію систематичної конкретної допомоги педагогам під час опрацювання різних тем з боку науковців-консультантів; узагальнення результатів творчої діяльності педагогічного колективу на основі педагогічного досвіду вчителів, використання їх творчої праці.

Використана література (основна)

1. Беспалько В.П. *Слагаемые педагогической технологии*. – М., 1989. – С. 7–8, 12–14.
2. Дубровский Ю.Н. и др. *Научная организация труда: Учебник. 2-е изд. / Под ред. Ю.Н. Дубровского*. – М., 1974. – С. 285.
3. Нісімчук А.С., Падалка О.С., Шпак О.Т. *Сучасні педагогічні технології: Навч. посібник*. – К., 2000. – С. 90, 250–253.
4. *Педагогика: Учеб. пособие / Под ред. Ю.К. Бабанского*. – М., 1988. – С. 64–74.
5. Раченко И.П. *НОТ учителя*. – М., 1982. – С. 112–113, 145–146.

Рекомендована література

1. Оржехівська В.М. *Про оптимізацію розподілу бюджету навчального часу // Педагогіка і психологія*. – 1999. – №4. – С. 65–70.
2. Островецька Н. *Технологія – органічна складова уроку // Директор школи, ліцею, гімназії*. – 2001. – №5-6. – С. 90–94.
3. Цебок С. *Інтенсифікація навчального процесу в системі модульного навчання // Історія України*. – 2002. – №5. – С. 9–11.

ТЕМА IV. ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВАНА ОСВІТА Й ТЕХНОЛОГІЇ

ПЛАН

I. Гуманістична традиція у контексті особистісно орієнтованого навчання (за О. Пехотою).

II. Мета й завдання особистісно орієнтованої освіти.

III. Моделі особистісно орієнтованої педагогіки.

IV. Вихідні положення для побудови сучасних особистісно орієнтованих систем навчання.

V. Вимоги до сучасних особистісно орієнтованих технологій.

VI. Загальна характеристика особистісно орієнтованих педагогічних технологій.

VII. Критерії ефективності результатів застосування особистісно орієнтованих технологій.

I. За О. Пехотою, гуманістичну традицію (прагнення до возвеличення людини, найбільш повного втілення в ній людської сутності) було б несправедливо вважати явищем педагогічної думки лише нашого часу. Своїм корінням вона сягає глибинних витоків людської культури. Звичайно посилаються на роботи Протагора (“міра всіх речей – людина”), Сократа, Платона, Арістотеля й інших мислителів: Плутарха, Сенеку та інших. Розквіт гуманізму пов'язують з подоланням релігійно-канонічних і тоталітарних систем середньовіччя, коли відбувся злет людського духу, чим ознаменувалась епоха Відродження. Цю епоху пов'язують з іменами Томаса Мора, Томмазо Кампанелли, Сірано де Бержерака, Франсуа Рабле, Яна Амоса Коменського та інших. Вони вважали людину найвищою цінністю. Пізніше до цієї плеяди почали долучати представників нового часу: Мішеля Монтеня, Жан-Жака Руссо, Льва Толстого. Вони висунули ідею вільного виховання, яке дає змогу кожній людині розвивати свої природні здібності.

Ідея про те, що мета освіти продиктована не лише обмеженими історичними рамками “соціального замовлення”, а ще є наслідком пізнання суті людини, розвивалася в окремих працях європейських гуманістів і просвітників. Мета виховання, за визначенням Й.Г. Песталоцці, полягає в тому, що людина сама піднімається до відчуття внутрішньої гідності своєї природи.

У вітчизняній педагогіці гуманістична традиція знайшла втілення у працях представників практично всіх історичних епох.

Наукові передумови виникнення особистісного підходу поступово окреслювалися у різноманітних дослідженнях особистості.

Гуманістичний підхід як самостійний напрям у науці виокремився у 50-ті роки ХХ століття. У межах цього напрямку людина розглядалася як неповторна унікальна цілісність, якій притаманний певний ступінь свободи від зовнішньої детермінації завдяки тим цінностям, якими вона керується. Людина – активне творче створіння, а тому впливає на свою долю. Гуманістичний підхід трактував особистість як “відкриту можливість” самоактуалізації, притаманну тільки людині.

Спочатку гуманістичний підхід (у межах гуманістичної психології) передбачав вивчення можливостей та обдаровань людини (творчість, образ “Я”, розвиток, організм, реалізація власних можливостей, вищі цінності буття, становлення, досвід, психічне здоров’я тощо). На сьогоднішній день світова наука з гуманістичним підходом пов’язує імена Р. Бернса, К. Гольдштейна, А. Маслоу, Р. Мея, Дж. Олпорта, К. Роджерса, Е. Фрома, К. Хорні та інших.

Сучасні вимоги до формування особистісного підходу подано у дослідженнях відомих психологів: К. Абульханової-Славської, О. Асмолова, В. Давидова, В. Моляко, В. Татенка, Т. Титаренка, І. Якиманської та інших.

У 70 – 90-ті роки проблеми особистісного підходу у психології та педагогіці неодноразово порушувались у працях І. Беха, І. Кона, А. Петровського, В. Сухомлинського, Б. Федоришина та інших.

Упродовж останніх років значно зростає інтерес до особистісного підходу саме у педагогічній психології, практичній педагогіці. Враховуючи складність розробки такого підходу, дослідники вважають за доцільне здійснювати його побудову на шляху переходу до нього від інших, більш розроблених підходів. Тому пропонуються такі його форми, як “особистісно-соціально-діяльнісний підхід” (О. Барабанщиков, М. Феденко), “принцип діяльнісно-особистісного підходу” (В. Андреев), “особистісно-діяльнісний підхід” (І. Зимня), “системний особистісно-діяльнісний підхід” (Л. Деркач), “індивідуально-особистісний підхід” (О. Савченко) та ін.

II. Метою особистісно орієнтованого навчання є процес психолого-педагогічної допомоги дитині в становленні її суб'єктності, культурної ідентифікації, соціалізації, життєвому самовизначенні. Особистісно орієнтований підхід поєднує виховання та освіту в єдиний процес допомоги, підтримки, соціально-педагогічного захисту, розвитку дитини, підготовки її до життєтворчості тощо. Навчальний процес насичений знаннями, які повинен засвоїти учень, а має бути насичений розумінням (А. Леонт'єв).

Серед основних завдань особистісно орієнтованої освіти О. Пехота виокремлює такі:

- розвивати індивідуальні пізнавальні здібності кожної дитини;
- максимально виявляти, ініціювати, використовувати, "окультурювати" індивідуальний (суб'єктний) досвід дитини;
- допомагати особистості пізнати себе, самовизначитися та самореалізуватися, а не формувати попередньо задані якості;
- формувати в особистості культуру життєдіяльності, яка дасть можливість продуктивно будувати повсякденне життя, правильно визначати лінії життя.

Формування культури життєдіяльності особистості є найвищою метою особистісно орієнтованих систем і технологій.

Однією зі складових особистісно орієнтованих технологій є *особистісно орієнтована педагогічна ситуація*. Це така нав-

чальна ситуація, опинившись в якій дитина повинна здійснити ґрунтовний аналіз, адаптувати її до своїх інтересів, побудувати образ чи модель свого життя, дати критичну оцінку. Таке завдання неможливо розв'язати тільки на рівні репродуктивного відтворення. Тут немає простих відповідей, рішень та істин. Адже один і той самий урок різним дітям дає різний пізнавальний та життєвий досвід.

III. І. Якиманська виокремлює три *моделі особистісно орієнтованої педагогіки*: соціально-педагогічну, предметно-дидактичну та психологічну.

Соціально-педагогічна модель сприяє вихованню особистості з попередньо заданими якостями. Освітні інституції суспільства створюють типову структуру такої особистості. Завданням школи є наближення кожного учня до її параметрів (носії масової культури). Технологія освітнього процесу ґрунтується на використанні ідей педагогічного управління, формування та корекції особистості “ззовні”, без урахування суб'єктивного досвіду учня/учениці. Це виражається в одноманітності програм, методів, форм навчання, авторитарності.

Предметно-дидактична модель особистісно орієнтованої педагогіки пов'язана з предметною диференціацією, яка забезпечує індивідуальний підхід у навчанні. Знання організуються в міру їх об'єктивної складності, новизни, складності “обробки”, а не рівня розвитку учня. Технологія предметної диференціації будується з урахуванням складності та обсягу навчального матеріалу (завдання заниженої та підвищеної складності). Вона забезпечується факультативними курсами, поглибленими програмами. Ця технологія не торкається духовної сфери – національних та світоглядних відмінностей, які значною мірою визначають зміст суб'єктивного досвіду учня/учениці.

Психологічна модель особистісно орієнтованої педагогіки спочатку зводилася до визнання відмінностей у пізнавальних здібностях учнів, які у реальному освітньому процесі проявляються у здібності до навчання (індивідуальні здібності щодо

засвоєння знань). При цьому метою освітнього процесу є корекція навчальних здібностей як пізнавальних здібностей.

IV. У сучасних умовах здійснюються спроби побудувати іншу особистісно орієнтовану систему навчання. Ця система ґрунтується на таких вихідних положеннях:

- пріоритет індивідуальності, самоцінності, самобутності дитини як активного носія суб'єктного досвіду, що склався задовго до впливу спеціально організованого навчання у школі (учень/учениця не стає, а від самого початку є суб'єктом пізнання);
- під час конструювання та реалізації освітнього процесу потрібна особлива робота вчителя для виявлення індивідуального досвіду кожного учня;
- в освітньому процесі відбувається “зустріч” *суспільно-історичного досвіду*, що задається навчанням, та *суб'єктного досвіду* школярів;
- взаємодія двох видів досвіду школярів повинна відбуватись не по лінії витіснення індивідуального, наповнення його суспільним досвідом, а шляхом їх постійного узгодження, використання всього того, що накопичене учнем/ученицею у житті;
- розвиток учня/учениці як особистості (соціалізація) відбувається не тільки шляхом оволодіння нормативною діяльністю, а й через постійне збагачення, перетворення суб'єктного досвіду як важливого джерела власного розвитку;
- основним завданням учіння має бути формування пізнавальних здібностей на основі оволодіння відповідними знаннями та вміннями (за О. Пехотою).

Описуючи та характеризуючи особистість дитини через її функції, важливі для організації педагогічного процесу, В. Серіков виокремлює такі:

- функція вибірковості (здатність людини до вибору);
- функція рефлексії (особистість повинна оцінювати своє життя);
- функція буття, що полягає в пошуках сенсу життя та творчості;
- функція формування (формування образу “Я”

- функція відповідальності (“Я відповідаю за все”);
- функція автономності особистості (по мірі розвитку вона дедалі більше стає вивільненою від інших факторів).

Особистісно орієнтована освіта повинна створити умови для повноцінної реалізації цих функцій.

V. Головні вимоги до особистісно орієнтованих технологій І. Якиманська сформулювала таким чином:

- навчальний матеріал повинен забезпечувати виявлення змісту суб'єктного досвіду учня/учениці, включаючи досвід його/її попереднього навчання;
- виклад матеріалу вчителем повинен спрямовуватися не тільки на розширення обсягу знань, структурування, інтегрування, узагальнення предметного змісту, а також на постійне перетворення набутого суб'єктного досвіду кожного учня;
- у процесі навчання необхідне постійне узгодження суб'єктного досвіду учнів з науковим змістом здобутих знань;
- активне стимулювання учня до самостійної діяльності, зміст і форми якої повинні забезпечувати учневі можливість самоосвіти, саморозвитку, самовираження у ході оволодіння знаннями;
- конструювання та організація навчального матеріалу, який дає змогу учневі вибирати його зміст, вид та форму під час виконання завдань, розв'язування задач тощо;
- виявлення та оцінка способів навчальної роботи, якими користується учень/учениця самостійно, продуктивно;
- необхідно забезпечувати контроль та оцінку не тільки результату, а й головним чином процесу учіння;
- освітній процес має сприяти формуванню рефлексії, оцінки учіння як суб'єктної діяльності.

VI. О. Пехота наводить такі характеристики окремих ООТ.

Вальдорфська педагогіка є однією з різновидів втілення ідей “гуманістичної педагогіки”. Вона може бути схарактеризована як система самопізнання й саморозвитку індивідуальності при партнерстві з учителем, у двоєдності чуттєвого та надчуттєвого досвіду духу, душі й тіла.

В основі вальдорфської педагогіки – антропософське вчення про індивідуальність людини, основними компонентами якої є тіло, душа й дух. Р. Штейнер писав про чотири могутні галузі цивілізації – пізнання, мистецтво, релігію та моральність, які можуть гармонійно поєднуватися в одному корені – людському “Я”. Це “Я” виступає у трьох головних функціях людської душі – волі, почуттях та мисленні, які перебувають у стані безперервного руху. Мета вальдорфської школи у тому, щоб упродовж тривалого часу розвивати здібності, а не збирати знання. Головне завдання вчителя вальдорфської школи – допомогти дитині в її духовно-душевному самовизначенні, створити максимальні умови для розвитку та закріплення її індивідуальності. Дитина – громадянин трьох світів: матеріального, душевного й духовного. Їй потрібна допомога в опануванні духовного, яке надходить у вічній істині, доброті, любові. Вчителі цих шкіл намагаються допомогти своїм вихованцям оволодіти антропософським мисленням.

Технологія саморозвитку Марії Монтессорі також є моделлю особистісно орієнтованого підходу до навчання й виховання. В її основу покладено ідею про те, що кожна дитина, з її можливостями, потребами, системою стосунків проходить індивідуальний шлях розвитку. Упродовж усього життя Марія Монтессорі уважно спостерігала за дітьми. Вона зрозуміла, що все, що вони роблять – не випадково. Не випадково вони починають співати, не випадково, якщо вони вимагають, щоб іграшка лежала на певному місці. Монтессорі зробила висновок, що діти проходять певні етапи розвитку. З двох до чотирьох років – час порядку, дитина вимагає точного виконання всіх церемоній. Приблизно з 3,5 до 4,5 років дітям подобається писати, а з 4,5 до 5,5 дітям подобається читати. Тільки до 6 років діти “вбирають” у себе запахи, кольори, звуки. Яким покажуть дитині світ дорослі у цьому віці, таким і сприйматиме вона його на слух, зір, запах. У 5–6 років дитина виходить з власного світу й перетворюється на активного дослідника довкілля та людей. У неї розвивається

здатність до абстракції. У 9 років діти починають почуватися вченими, їм самим хочеться пояснити світ.

Сутність педагогічної теорії М.Монтессорі характеризують три провідних положення: виховання повинно бути вільним; виховання повинно бути індивідуальним; виховання повинно спиратися на дані спостережень за дитиною. Звернення дитини до вчителя: “Допоможи мені це зробити самому” – девіз педагогіки Монтессорі.

Феномен педагогіки Марії Монтессорі полягає в її вірі у природу дитини, в її прагненні вилучити будь-який авторитарний тиск на людину, яка формується, в її орієнтації на ідеал вільної, самостійної, активної особистості.

Основу **технології розвивального навчання** складає положення про розвиток дитини як суб'єкта особистої діяльності. Це означає, що головна мета навчання – забезпечити розвиток дитини. У цьому полягає завдання вчителя. Слід враховувати те, що не кожна зміна в дитині є зміною в її розвитку. Потрібно звертати увагу на інтелектуальні зміни, психічні новоутворення, а не тільки на розвиток умінь та навичок. Цю думку підтверджує вислів Л.Виготського: Педагогіка повинна орієнтуватись не на вчорашній, а на завтрашній день дитячого розвитку. Тільки тоді вона зуміє у процесі навчання викликати до життя ті процеси, які лежать в “зоні найближчого розвитку”. Головним завданням педагога щодо вивчення особливостей навчально-пізнавальних можливостей учня є визначення індивідуальної зони найближчого розвитку дитини, допомогти формуванню ще не сформованих здібностей дитини.

Проектна ПТ – приклад особистісно орієнтованого навчання у процесі конкретної праці учня/учениці, на основі його/її вільного вибору, з урахуванням його/її інтересів. У свідомості учня це має такий вигляд: “Все, що я пізнаю, я знаю, для чого мені потрібно й де я можу ці знання застосувати”. Для педагога – це прагнення знайти розумний баланс між академічними й прагматичними знаннями, уміннями та навичками.

Навчальне проектування орієнтоване перш за все на самостійну діяльність учнів – індивідуальну, парну або групову, яку вихованці виконують протягом визначеного відрізка часу.

Технологія проектування передбачає розв'язання учнем/ученицею або групою школярів певної проблеми, яка передбачає, з одного боку, використання різноманітних методів, засобів навчання, а з другого – інтегрування знань, умінь з різних галузей науки, техніки, творчості.

Результати виконання проектів повинні бути “відчутні”: якщо це теоретична проблема, то конкретне її рішення, якщо практична – конкретний результат, готовий для запровадження. Проектна технологія передбачає використання педагогом сукупності дослідницьких, пошукових, творчих за своєю суттю методів, прийомів, засобів.

Таким чином, *сутність проектної технології* – стимулювання інтересу учнів до певних проблем, які передбачають наявність визначеної суми знань, та через проектну діяльність, яка передбачає розв'язання однієї або цілої низки проблем, показ практичного застосування набутих знань.

Метою навчального проектування є створення педагогом таких умов освітнього процесу, за яких його результатом є індивідуальний досвід проектної діяльності школяра.

Сутність ***технології колективного творчого виховання*** – формування особистості у процесі роботи на користь інших людей; в організації певного способу життя колективу, де все ґрунтується на засадах моральності та соціальної творчості (*див. тему VI, пункт V*).

В основі ***педагогічної технології “Створення ситуації успіху”*** – особистісно орієнтований підхід до процесу навчання та виховання. Ситуація успіху – це суб'єктивний психічний стан задоволення наслідком фізичної або моральної напруги виконавця справи, творця явища.

Ситуація успіху досягається тоді, коли сама дитина визнає цей результат як успіх. Кожному педагогові варто звернути увагу на це положення. Об'єктивна успішність діяльності дитини – це

успіх зовнішній, бо якість результату оцінюється свідками дійства. Усвідомлення ситуації успіху самим учнем, розуміння її значущості виникає у суб'єкта після подолання своєї невпевненості, невміння, незнання, психологічного утиску та інших труднощів.

Успіх, який переживає дитина неодноразово, сприяє виявленню та реалізації прихованих можливостей особистості, перетворенню та реалізації духовних сил.

Серед педагогічних технологій навчально-виховного процесу науковий інтерес становить **сугестивна технологія**, яка є малопоширеною. Основою релаксопедичного навчання є психічна саморегуляція, яка має велике профілактичне значення. Керування психічним станом відбувається спочатку через регуляцію психічного стану особи, що навчається, за допомогою та під керівництвом викладача, а в міру того, як опановується ауто-тренінг, переходить у саморегуляцію.

Технологія проблемного навчання має такі ознаки: новий матеріал вихованці опановують під час вирішення запропонованих педагогом або сформульованих самостійно проблем; високий рівень пізнавальної активності; темп навчання залежить від індивідуальних якостей учнів; чітка мотивація навчання; результати навчання є достатньо високими й стійкими.

Виокремимо *етапи проблемного навчання* (за В. Ягуповим).

Дії педагогів

1. Створення проблемної ситуації (*)
2. Формулювання проблеми, організація її обговорення.
3. Спрямування, організація діяльності з формулювання гіпотези.

Дії вихованців

1. Усвідомлення суперечностей у навчальному матеріалі, який вивчається.
2. Формулювання навчальної проблеми.
3. Висування гіпотези.

4. Організація перевірки гіпотези.	4. Перевірка гіпотези експериментальним шляхом та ін.
5. Узагальнення результатів попередніх дій.	5. Аналіз одержаних результатів, формулювання висновків. Запровадження одержаних результатів у практику.

(*). Під час проведення занять можна використовувати такі рівні проблемного навчання: а) постановка проблеми та її розв'язання педагогом; б) створення проблемної ситуації та її розв'язання спільно з учнями; в) розв'язання вихованцями проблемних завдань, які виникають у процесі учіння; г) учні/учениці разом з педагогом визначають проблему й самостійно її розв'язують.

ПТ проблемного навчання іноземної мови. Учням/ученицям пропонуються завдання проблемного характеру, способи виконання яких їм невідомі. Учень/учениця повинні самі знайти ці способи, спираючись на ті знання та вміння, якими вони оволоділи раніше. Таким чином, завдання, що стоїть перед школярем, містить у собі проблему, розв'язок якої дає йому нові знання. Сама ситуація проблемного навчання пов'язана з подоланням труднощів, мобілізацією пізнавальної активності та психічних процесів, використанням елементів творчої мовної діяльності, наявністю проблемних завдань.

Т. Шевченко чітко виокремлює три види проблемних завдань, які ґрунтуються на узагальненні накопиченого досвіду та на експериментальних дослідженнях (у старших класах загальноосвітніх шкіл з поглибленим вивченням іноземних мов):

1. *Екстралінгвістичні* завдання (засвоєння та опрацювання різних текстів, осмислення іноземною мовою різних креслень, технічних малюнків, географічних об'єктів на карті, розв'язання математичних і фізичних задач).

2. *Вербальні* завдання *лінгводидактичних* текстів (тестові завдання – лексичні, граматичні, фонетичні, клоуз-тести, тести відновлення, тобто деформовані, в яких пропущені окремі слова). Перед учнем постає завдання опрацювати інформацію попереднього та наступного тексту, проаналізувати граматичну схему цього мікротексту, знайти вербальні елементи, граматично вірно їх упорядкувати та “включити” до даного тексту. У результаті цих дій вирішується завдання проблемного характеру. Зазвичай такий клоуз-тест складається з 20-50 подібного роду завдань.

3. *Лінгвістичні* завдання, метою яких є не безпосереднє оволодіння мовною діяльністю, а засвоєння мовних форм та їх значень. Це визначення змісту невідомого слова шляхом встановлення зв'язку між словами й іншими елементами тексту; визначення диференційних ознак синонімів, використовуючи контекст; аналіз словотворчих елементів у зіставленні зі словами рідної мови за граматичними ознаками; відтворення лексичних одиниць в ускладнених умовах, а саме – розгадування кросвордів, добір груп слів за переважними ознаками, визначення багатозначності й паронімії у макроконтекстах (народні прислів'я, іноземний гумор та ін.).

Ігрові педагогічні технології успішно реалізуються як у навчально-пізнавальній, так й у виховній діяльності. За характером змісту й структури ці технології є проникними, оскільки їх елементи часто залучають до інших технологій та відіграють роль каталізаторів.

Серед різноманітних груп ігор виокремимо *педагогічні*. За характером педагогічного процесу виокремлюють такі групи ігор:

- навчальні, тренувальні, узагальнюючі, контролюючі;
- пізнавальні, виховні, розвивальні;
- репродуктивні, продуктивні, творчі;
- комунікативні, діагностичні, профорієнтаційні та ін.

За характером ігрової методики найбільш поширеними є предметні, сюжетні, рольові, ділові (див. *тему VII, пункт III*), імітаційні, ігри-драматизації. За предметною галуззю виокрем-

люють ігри з усіх шкільних дисциплін.

Цільовими орієнтаціями ігрових технологій Г. Селевко визначає такі:

- *дидактичні* (розширення кругозору; активізація пізнавальної діяльності; формування навичок і вмінь, необхідних у практичній діяльності; розвиток загальноосвітніх, трудових умінь і навичок);
- *виховуючі* (формування самостійності, волі; певних підходів, позицій, моральних, естетичних, світоглядних установок; виховання комунікативності, колективізму та ін.);
- *розвивальні* (розвиток уваги, пам'яті, мови, мислення, вмінь порівнювати, аналізувати, фантазувати, знаходити оптимальні рішення; розвиток мотивації навчальної діяльності);
- *соціалізуючі* (залучення до норм і цінностей суспільства; адаптація до умов середовища; розвиток навичок саморегуляції, психотерапії тощо).

Загалом поняття “ігрові педагогічні технології” включає досить широку групу методів і прийомів організації педагогічного процесу у формі різноманітних педагогічних ігор.

Технології програмованого навчання дали поштовх розвитку ТН. За С. Гончаренком, таке навчання відбувається з використанням програми управління (її часто називають і програмою навчання) процесом засвоєння знань, формування вмінь і навичок, складеної так, що на кожному ступені навчального процесу чітко обумовлюються ті знання, уміння й навички, які мають бути засвоєні, та контролюється процес їх засвоєння.

У теорії та практиці програмованого навчання реалізуються лінійне, розгалужене й змішане програмування.

У контексті ідей програмованого навчання виникли блокове та модульне навчання (модульно-рейтингове).

Технології модульного навчання передбачають таку організацію навчального процесу, під час якого суб'єкти учіння працюють за навчальною програмою, яка складається з певних модулів. Основними модулями є цільовий, інформаційний, операційний (педагогічне керівництво для досягнення цілей навчання), модуль перевірки знань.

Навчальний матеріал, завдання формуються в діяльній-ному аспекті. Модулі дають змогу поєднувати різноманітні види навчальної та викладацької діяльності. Переважає індивідуальна мотивована навчальна діяльність учнів. Викладач виконує функції: діагностичну, консультативну, мотиваційну, інформаційну.

Змістові модулі мають відповідати таким вимогам (за С. Вітвицькою):

- 1) цільове призначення інформаційного матеріалу;
- 2) поєднання комплексних, інтегративних та окремих дидактичних цілей;
- 3) повнота навчального матеріалу;
- 4) відносна самостійність елементів модуля;
- 5) реалізація зворотного зв'язку;
- 6) оптимальність при передачі інформаційного та методичного матеріалу в модулі.

На наш погляд, до ООТ також належать **технології дистанційного навчання, технології концентрованого навчання** та ін.

Коротку характеристику окремих локальних і системних педагогічних технологій див. у додатку 1-А.

VII. Науковцями визначено певні критерії ефективності результатів застосування ООТ (за І. Дичківською):

- засвоєння знань (глибина, усвідомленість, системність, міцність, самостійність);
- розвиток ціннісних орієнтацій;
- самореалізація педагогів та вихованців;
- зміна стосунків у педагогічному процесі;
- специфічне мислення (діалектичність, проблемність, аналітичність та ін.).

Використана література (основна)

1. Вітвицька С.С. *Основи педагогіки вищої школи.* – Житомир, 2003. – С. 115–118.

2. *Освітні технології: Навч.-метод. посібник / За заг. ред. О.М. Пехоти. – К., 2001. – С. 28–43.*

3. *Селевко Г.К. Современные образовательные технологии. – М., 1998. – С. 52–55.*

4. *Шевченко Т.А. Иноземної мови проблемне навчання // У кн.: Педагогічні технології. Досвід. Практика: Довідник; Ред. кол. П.І. Матвієнко та ін. – Полтава, 1999. – С. 117–118.*

5. *Ягупов В.В. Педагогіка: Навч. посібник. – К., 2002. – С. 262–263, 256–257.*

6. *Якиманская И.С. Дифференцированное обучение: “внешние” и “внутренние” формы // Директор школы. – 1995. – № 3. – С. 39–45.*

Рекомендована література

Див. список літератури, поданий у кінці посібника.

ТЕМА V. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗРОБКИ ВИХОВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

ПЛАН

I. Психолого-педагогічні основи розробки виховних технологій.

II. Етапи реалізації виховних технологій (стадії виховного процесу). Фактори розвитку особистості.

III. Методи та прийоми виховних технологій. Умови їх оптимального вибору.

IV. Принципи технологій виховання.

V. Закономірності технологій виховання.

I. ТН і ТВ є педагогічними, оскільки їх розробка відбувається зокрема на основі законів, закономірностей, принципів психолого-педагогічних наук та реалізується безпосередньо у навчально-виховній взаємодії суб'єктів педагогічного процесу.

Вперше поняття “технологія виховання” запровадив А. Макаренко.

У *широкому розумінні* *ВТ* являють собою опис системи дій педагога й вихованців, котрі необхідно виконати у ході оптимальної реалізації виховного процесу.

Оскільки формування особистості дитини відбувається зокрема в процесі взаємодії з навколишнім світом, то предметом *ВТ* є відбір та структурування змісту соціального досвіду, що підлягає засвоєнню. Завданням *ВТ* є забезпечення оволодіння дитиною тим соціальним досвідом, який з тих чи інших причин не може бути сформований у процесі навчання.

Поняття “формування особистості” (за А. Петровським), що й передбачає процес виховання, використовується у двох аспектах. Перший – формування особистості як її розвиток, його процес і результат. У цьому значенні поняття “формування особистості” є предметом психологічного вивчення, завдання якого полягає у виявленні того, що є (наявне, експериментально виявлене, досліджене) й що може бути в особистості, яка розвивається, в умовах цілеспрямованого виховного впливу. Це, власне, психологічний підхід до формування особистості, який включає й *діагностичний*. Другий аспект (формування особистості у ході цілеспрямованого виховання) складає педагогічний підхід, що передбачає виявлення того, що та як повинно бути сформовано в особистості, щоб вона відповідала соціально зумовленим вимогам, які висуває до неї суспільство. Психологічний та педагогічний підходи до виховання разом становлять науковий підхід.

Людина являє собою систему знань, ставлень, поглядів, ідеалів, переконань тощо. Тому й формування її як особистості має здійснюватись як цілеспрямований, поетапний процес, що становить цілісну систему, тобто сукупність закономірно побудованих, динамічно зв'язаних компонентів (явищ, процесів, впливів, етапів), взаємодія яких породжує нову системну якість. Системний підхід охоплює всі основні сторони проєктованих систем навчання й виховання – від постановки цілей, конструю-

вання навчально-виховного процесу до перевірки ефективності роботи нових систем, їхньої апробації та поширення. Системність є найбільш ефективним підходом до здійснення виховного процесу, який полягає у виокремленні явищ чи процесів (етапів, впливів) як елементів складних систем (підсистем), які, в свою чергу, теж являють собою складні системи. Звідси випливають поняття “система в системі”, “система систем”.

Мета виховання – основа виховної системи. Вона має суспільний характер (соціальне замовлення), характеризується універсальністю й чіткою конкретизованістю.

Технологія виховання особистості учня має складну структуру, яку складають:

- а) самовиховання;
- б) цілеспрямоване виховання;
- в) перевиховання особистості.

Структура виховного процесу базується на конкретних завданнях формування особистості:

- а) виховати школяра активним свідомим громадянином незалежної держави;
- б) розвивати у школярів позитивні загальнолюдські якості;
- в) привчати учнів до співпраці, сприяти адаптації до суспільного життя, розвивати творчі здібності.

Виконання цих завдань базується на двох *аспектах*: психологічному та педагогічному.

Психологічний включає:

- а) сприймання інформації про правила поведінки;
- б) узагальнення одержаної інформації конкретним учнем;
- в) осмислення та розуміння одержаної інформації про правила поведінки;
- г) закріплення знань про норми та правила поведінки, використання їх у практичній діяльності.

Педагогічний включає:

- а) мету та завдання виховання;

- б) зміст виховання особистості учня;
- в) методи, прийоми та засоби виховання особистості школяра;
- г) форми організації виховного процесу;
- д) критерії вихованості особистості учня.

У педагогічній технології, яка розглядає теорію виховання як провідну ланку у формуванні особистості, вказується на те, що виховний процес має двобічний характер. З одного боку, на учня діють впливи, які свідомо організовані батьками, вчителями, громадськістю та засобами масової інформації; з іншого – учень являє собою особистість, яка здатна до реальної оцінки оточуючої дійсності.

II. Рушійними силами розвитку особистості виступають суперечності (протиріччя): між можливостями учнів і реальними навчальними програмами, між їх бажаннями й вимогами з боку дорослих, між прагненнями вчителів та рівнем їх фахової підготовки тощо. Взагалі розвиток особистості школярів – динамічний процес, який відбувається у часі й просторі та передбачає: формування інтелектуальних, моральних якостей на засадах позитивних загальнолюдських цінностей, підготовку до трудової діяльності та виконання функцій громадянина держави (за А. Нісімчуком).

Вирішальну роль у процесі *формування особистості* відіграють такі фактори: біологічні (спадковість), соціальні (виховання, навчання, діяльність), середовище, саморозвиток і самовиховання.

Провідним етапом виховного процесу є діяльність. У практиці виховання вона завжди збігається з формуванням поглядів, переконань, почуттів. Чим більше у виховному процесі грамотно організованої діяльності, тим вища ефективність виховання.

Т. Мальковська виокремила такі стадії виховного процесу:

- оволодіння нормами й правилами поведінки;
- формування переконань;
- формування почуттів.

Реалізація цих стадій, а також самовиховання сприяють формуванню відповідної *поведінки* школярів.

III. Метод – шлях, спосіб досягнення передбачуваної мети.

Методи виховання – це шляхи й способи спільної взаємопов'язаної діяльності педагога й вихованця з метою формування особистості школяра. Це оптимальні підходи до ефективного розв'язання тих виховних завдань, які визначаються метою виховання.

Прийоми виховання – це складові методів. Класифікацію та коротку характеристику окремих виховних прийомів див. у *додатку 3*.

Оптимальний вибір методів і прийомів виховання залежить від:

- мети виховання в цілому й конкретних завдань, які вчитель має розв'язати на даному етапі;
- змісту виховання (способи педагогічної діяльності визначаються, виходячи з конкретного змісту, сенсу цієї діяльності);
- врахування вікових особливостей дітей, їх здатності адекватно реагувати на застосовані методи;
- врахування ґендерних, індивідуальних особливостей вихованців;
- стилю педагогічного спілкування;
- психологічного клімату в колективі;
- засобів виховання (наочні посібники, твори образотворчого мистецтва, музика, різні види діяльності, засоби масової інформації), які застосовуються у тісному поєднанні з методами;
- рівня педагогічної майстерності педагога (у першу чергу він обирає ті методи, якими добре володіє);
- очікуваних результатів (педагогічна інтуїція та вміння прогнозувати допоможуть уявити, до чого призведе застосування того чи іншого методу).

Розглянемо одну з класифікацій методів виховання (за М. Ярмаченком).

Перша група. Методи формування свідомості особистості учня включають: розповідь, пояснення, бесіду, диспут, приклад.

Ця група методів виховання розглядається у двох аспектах: *психологічному* (розуміння понять, суджень; оцінка явища учнем; власні переконання учня); *педагогічному* (за змістом інформаційного характеру, цілеспрямованого виховного впливу, для ознайомлення з правилами та нормами поведінки, для розвитку творчих здібностей; за формою організації виховання – індивідуальна, групова, фронтальна).

Друга група. Методи організації діяльності учнів і формування досвіду поведінки включають:

а) педагогічну вимогу – конкретне завдання для учня/учениці, щоб виявити його ставлення до реальної дійсності, вміння знайти нестандартне рішення у процесі виконання завдання;

б) громадську думку – думка учнів колективу класу, яка впливає на формування позитивних або негативних рис особистості;

в) привчання – метод, який дозволяє вчителю через систему відповідних вправ виробити звички позитивної поведінки учнів;

г) вправи – метод автоматизованого виконання учнями дій, які він здійснює незалежно від поведінки й волі;

д) доручення – метод, який дозволяє вчителю перевірити якості характеру особистості учня/учениці, його/її ставлення, наприклад, до виконання безоплатної та оплачуваної роботи;

є) створення виховних ситуацій – дозволяє вчителю запропонувати учневі такі умови, які обов'язково допоможуть йому виявити позитивні або негативні риси характеру школяра.

Третя група. Методи стимулювання діяльності поведінки учня.

До цієї групи належать:

1. Методи залучення учня до творчої діяльності:

а) виконання творчих завдань;

б) удосконалення моделей;

в) виготовлення моделей;

г) участь в олімпіадах і конкурсах.

2. Методи заохочення до навчальної діяльності школяра:

- а) система похвали та підбадьорювання;
- б) використання засобів масової інформації;
- в) матеріальні стимули (премії, цінні подарунки).

Четверта група. Методи контролю за ефективністю виховання:

- а) облік результатів оцінки поведінки класним керівником;
- б) написання характеристики на учня в молодших, середніх та старших класах;
- в) ведення щоденника учнем/ученицею;
- г) самоаналіз власної поведінки.

IV. *Принципи ТВ* – вихідні положення, що визначають основні вимоги до процесу виховання школярів, до його змісту, організаційних форм, методів та прийомів.

I. Зайченко виокремлює 10 принципів виховання.

Забезпечення принципу гуманізації виховання означає сприйняття особистості вихованця як вищої соціальної цінності, визнання його права на свободу, розвиток здібностей та виявлення індивідуальності; створення умов для формування кращих якостей та здібностей дитини, джерел її життєвих сил (у центрі уваги перебуває дитина з її потребами, запитами, можливостями й здібностями); повага до особистості дитини, розуміння її запитів, інтересів, гідності, довір'я до неї; виховання гуманної особистості, щирої, людяної, доброзичливої, милосердної.

Принцип демократизації виховання передбачає усунення авторитарного стилю виховання, гуманізацію взаємин між вихователями і вихованцями, співробітництво вихователів і вихованців; формування глибокого усвідомлення взаємозв'язку між ідеями свободи, правами людини, її громадською відповідальністю.

Принцип народності виховання передбачає забезпечення виховання в душі своєї нації, свого народу, його історії, культури, мови, звичаїв, побуту тощо; оволодіння рідною мовою, формування національної свідомості, прищеплення любові до рідної землі й свого народу; шанобливого ставлення до куль-

тури, спадщини, народних традицій та звичаїв, національно-етнічної обрядовості українського народу та всіх народів, що населяють Україну.

Принцип природовідповідності виховання означає врахування багатогранної й цілісної природи людини, вікових та індивідуальних особливостей дітей, учнівської та студентської молоді, їх анатомічних, фізіологічних, психологічних, національних і регіональних особливостей.

Принцип культуровідповідності виховання означає забезпечення духовної єдності та спадкоємності поколінь; органічний зв'язок з історією народу, його мовою, культурними, побутовими традиціями, з народним мистецтвом, ремеслами та промислами.

Принцип безперервності виховання означає забезпечення цілісності й наступності у вихованні, перетворення його на процес, що триває упродовж усього життя людини. Нероздільність навчання й виховання, що полягає в їх органічному поєднанні, підпорядкуванні змісту навчання й виховання формуванню цілісної та всебічно розвиненої особистості.

Принцип етнізації виховного процесу означає наповнення виховання національним змістом, спрямованим на формування самосвідомості громадянина. Принцип етнізації однаково стосується представників усіх народів України. Створення можливості всім дітям навчатися у рідній школі, виховувати національну гідність, національну свідомість, відчуття етнічної причетності до свого народу. Відтворення у дітях менталітету свого народу, увічнення у підростаючих поколіннях специфічного, що є в кожній нації, виховання дітей як типових носіїв національної культури, продовжувачів справи батьків. Принцип етнізації – невід'ємна складова соціалізації дітей.

Принцип диференціації та індивідуалізації навчально-виховного процесу означає врахування у виховній роботі рівнів фізичного, психічного, соціального, духовного, інтелектуального розвитку вихованців, стимулювання активності, розкриття творчої індивідуальності кожного.

Принцип послідовності, систематичності, варіативності форм і методів виховання передбачає: свідомість, самодіяльність і творчу ініціативу учнівської молоді, поєднання педагогічного керівництва з ініціативою та самодіяльністю; зв'язок виховання з життям, трудовою діяльністю народу й продуктивною працею; прищеплення любові до праці та людей праці; ознайомлення з основами сучасного промислового й сільськогосподарського виробництва, будівництва, транспорту, сфери обслуговування; розвиток у дітей та молоді трудових навичок і вмінь, готовності до життєвої адаптації в умовах ринкових відносин.

Принцип інтегративності передбачає єдність педагогічних вимог школи, сім'ї та громадськості. Організація родинного виховання та освіти як важливої ланки виховного процесу й забезпечення педагогічного всеобучу батьків. Реалізація гуманних, стійких та єдиних вимог до дітей з боку різних соціальних інститутів, посилення педагогічного впливу на них, підвищення спільними зусиллями ефективності виховного процесу.

V. Закономірності виховання – стійкі й суттєві зв'язки між елементами виховного процесу, що забезпечують його ефективність. А. Нісімчук, О. Падалка виокремлюють такі закономірності: обумовленість виховання суспільними потребами та умовами життя; взаємозалежність виховання, навчання, освіти й розвитку особистості; провідна роль діяльності; залежність виховання від вікових та індивідуальних особливостей учнів/учениць; взаємозв'язок школяра й класного колективу у виховному процесі.

Використана література (основна)

1. *Загальна педагогіка: модульне навчання / За заг. ред. Е.І. Федорчук. – Кам'янець-Подільський, 2003. – С. 273.*
2. *Зайченко І.В. Педагогіка. – Чернівці, 2003. – С. 386–388.*
3. *Карпенчук С.Г. Теорія і методика виховання. – К., 1997. – С. 14–15, 45–46.*

4. Нісімчук А.С., Падалка О.С., Шпак О.Т. Сучасні педагогічні технології. – К., 2000. – С. 93–102.

Рекомендована література

Див. список додаткових літературних джерел
(у кінці посібника).

ТЕМА VI. РОЗРОБКА СИСТЕМНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ВИХОВАННЯ

ПЛАН

I. Поняття системності (комплексності) у виховних технологіях. Фактори виховання.

II. Критерії відбору змісту виховання.

III. Таксономія (ієрархія) цілей виховання.

IV. Моделювання виховної діяльності.

V. Конструювання та реалізація технології колективного творчого виховання.

I. Перш за все з'ясуємо сутність технологічної спрямованості виховних технологій (за В. Безпальком, С. Карпенчук).

1. Завдяки педагогічній технології педагоги прагнуть звести до мінімуму педагогічні експромти в практичній діяльності та перевести останні на шлях попереднього проектування навчально-виховного процесу.

2. Педагогічна технологія передбачає створення проекту навчально-виховного процесу, який визначає структуру та зміст навчально-виховної діяльності самого учня.

3. Істотна риса педагогічної технології – процес цілеутворення. У педагогічній технології ця проблема розглядається у двох аспектах: 1) діагностичне цілеутворення та об'єктивний контроль за результатами; 2) розвиток особистості у цілому. Беручи до уваги предмет педагогічної технології як проект відповідної педагогічної системи, можна сформулювати важливий принцип розробки педагогічної технології та її реалізації на прак-

тиці – принцип цілісності (структурної та змістової) всього навчально-виховного процесу.

Серед основних підходів до реалізації виховного процесу в школі виокремлюють: особистісно орієнтований, діяльнісний, особистісно творчий, людинознавчий, етнокультурний, формування ціннісно-орієнтаційного ставлення до навколишнього світу, комплексний (системний) тощо.

Ідея цілісності виховного процесу у практичній діяльності реалізується через *комплексний підхід*. **Комплексність** означає єдність мети, завдання, змісту, методів і форм виховного впливу та взаємодії. Раніше процес виховання розглядався як сукупність окремих процесів, що складали його структуру. Вважалося, що ці процеси можна проектувати та удосконалювати як самостійні. Також наголошувалося на формуванні не цілісної особистості, а окремих її якостей, що зокрема призводило до недотримання принципу всебічного й гармонійного розвитку особистості. Названі вище положення можна вважати чинниками, що обумовлюють необхідність запровадження комплексного підходу.

За І. Зайченком, цілісність виховного процесу забезпечується послідовністю вчинку й поведінки, проте забезпеченість ця потенційна й без педагога не реалізується. Необхідно, щоб режим, стиль, зміст, форми навчально-виховної роботи, загальний устрій шкільної реальності узгоджувалися з орієнтацією на всю систему загальнолюдських цінностей, що відображається у поняттях про добро, істину, красу.

У сучасних ВТ комплексний підхід реалізується за умови дотримання таких вимог:

- 1) єдність мети, змісту, форм, методів виховання;
- 2) вплив на вихованців у 3-х напрямках: на свідомість, почуття й поведінку;
- 3) позитивний результат досягається за умови органічного поєднання виховання (зовнішнього педагогічного впливу) та самовиховання особистості;
- 4) єдність і координація зусиль усіх, хто має відношення до виховання, соціальних інституцій та об'єднання (ЗМІ, сім'я,

школа, громадські організації тощо);

5) ефективність виховного процесу забезпечує комплексний підхід до реалізації змісту й завдань виховання в єдності навчальної, позаурочної та позашкільної діяльності вихованців, у гармонії родинно-шкільних відносин;

6) бажані якості особистості формуються через систему конкретних виховних справ (*див. тему VII*). Ці справи характеризуються комплексністю й одночасно реалізують розумове, фізичне, морально-етичне та інші напрями виховання;

7) комплексний підхід передбачає системність процесу виховання та управління ним. Для цього необхідно знати внутрішні та зовнішні фактори виховання та характер їхнього впливу.

I. Підласий розглядає такі фактори виховання:

- усталений спосіб життя школярів, який сприяє (або навпаки) розвиткові заданих якостей;
- умови життя (традиції, звичаї найближчого оточення, національні особливості);
- індивідуальні та особисті якості вихованців;
- рівень розвитку класного колективу (суспільна думка, цінності, норми, психологічний клімат);
- норми взаємовідносин у колективі, місце школяра в них;
- засоби масової інформації.

Слід додати, що успішне управління виховним процесом можливе лише за умови чіткого уявлення про його **системність, комплексність** (єдність мети, завдань, змісту виховної справи, методів і засобів виховання, напрямів виховної роботи школи (*див. тему VIII – А, пункт III*), бажаних результатів.

За С. Карпенчук, **системний підхід** охоплює всі основні сторони проєктивних систем навчання й виховання – від постановки цілей, конструювання навчально-виховного процесу до перевірки ефективності роботи нових систем, їхньої апробації та поширення. *Системність* є найбільш ефективним підходом до здійснення виховного процесу, який полягає у виокремленні явищ чи процесів (етапів, впливів) як елементів складних систем (підсистем), які, в свою чергу, теж являють собою складні

системи.

Основними компонентами системи виховання є такі: суб'єкти виховного процесу, мета, зміст, умови, форми, методи й засоби виховного впливу, результативність.

Загалом, комплексність означає не протиріччя задуму й шляхів його (задуму) здійснення, відповідність результатів поставленим цілям і завданням.

II. На жаль, достатньо досконалої програми виховання у загальноосвітній школі до цього часу не створено, тому в ряді випадків відбір змісту виховання здійснюється емпірично, на розсуд вихователя та адміністрації того чи іншого навчального закладу. Тому для кожного педагога буде корисним скористатись такими критеріями відбору змісту виховання:

1. Зміст виховання повинен передбачати компенсаторну діяльність вихованців по вдосконаленню їхніх особистісних якостей (у тому числі рівня вихованості). *Компенсаторна діяльність* спрямована на корекцію розвитку тих чи інших психічних процесів або особистого досвіду.

2. Зміст виховання повинен охоплювати всі аспекти діяльності сучасної людини — повноцінного члена цивілізованого суспільства:

- пізнавальний (розумове виховання);
- суспільно-політичний (суспільно-політичне виховання);
- естетичний (естетичне виховання);
- трудовий (трудове виховання);
- фізичний (фізичне виховання);
- комунікативно-організаторський аспект (комунікативно-діяльнісне виховання) (за А. Нісімчуком).

3. Зміст виховання завжди повинен передбачати діяльність вихованців на максимальному для них рівні труднощів.

Наголосимо, що зміст виховання реалізується у процесі загальної освіти в цілому, у ході опанування дисциплін загальноосвітнього циклу. Проте зміст навчальних дисциплін не забезпечує цілісності у формуванні та самореалізації особистості. Тому виникає потреба в організації післяурочної діяльності, яка б

компенсувала недоречності класно-урочної системи й забезпечила б досягнення поставленої мети.

За структурою та завданнями ця діяльність суттєво відрізняється від навчального процесу.

За А. Нісімчуком, якщо мета уроку, як правило, задається укладачами відповідних програм (а, отже, й учителем), то у виховному процесі пошук мети здійснюється у самому колективі. Відповідно й план загальної діяльності (на відміну від затверджених Міністерством освіти і науки навчальних планів загальноосвітніх дисциплін) виробляється самим колективом.

Разом з тим, така діяльність потребує певного науково-обґрунтованого планування, тобто цілеспрямованого втручання вчителя. Адже школярі не завжди можуть визначити, який вид *компенсаторної діяльності* слід організувати на тому чи іншому етапі. Тому вихователю слід проводити випереджальну роботу, яка буде спрямована на побудову деякої ідеальної моделі змісту й організації виховного процесу з тим, щоб у ненав'язливій формі скеровувати його у необхідному напрямі.

III. Зазвичай на першому етапі такої діяльності визначається *мета виховної діяльності*. Вона має бути сформульована діагностично, що дасть можливість з'ясувати ступінь її реалізації, спроектувати виховний процес найбільш ефективно.

Метою виховання в педагогіці прийнято вважати кінцевий результат формування особистості. Проте таке тлумачення є досить умовним, оскільки "кінцевого" результату формування особистості не існує. Людина формується протягом усього життя відповідно до об'єктивних і суб'єктивних умов її індивідуального розвитку (онтогенезу). Водночас *педагогічні системи* (дошкільна, шкільна й позашкільна) мають певні хронологічні межі, які дають змогу зафіксувати певні рівні та якості сформованості особистості та побачити на певних етапах відносно кінцеві результати освіченості й вихованості.

У меті відображається загальна цілеспрямованість виховання. На практиці вона реалізується через систему конкретних

завдань. Вибір мети й завдань виховання обумовлюється політикою, ідеологією держави, потребами суспільства.

І. Зайченко виокремлює загальну та індивідуальну мету виховання. Загальна мета передбачає формування певних якостей у всіх людей, а індивідуальна – виховання окремої людини.

За А. Нісімчуком, процес визначення мети виховання у загальноосвітній школі має деяку *ієрархію*, оскільки можна говорити про деякі глобальні (держзамовлення), етапні й оперативні цілі. Ієрархія цілей (або їх таксономія) у педагогічній системі загальноосвітньої школи має вигляд:

МЕТА:

Глобальна – держзамовлення: модель особистості випускника школи (ідеал).

Стратегічна – мета кожного річного циклу виховання.

Тактична – мета кожного циклу виховання.

Процедурна – мета виконання операцій та дій на кожному етапі циклу виховання.

КОНТРОЛЬ:

Суспільно-державна атестація (випускні іспити, підсумкова діагностика якостей особистості).

Підсумкова діагностика в кінці кожного навчального року.

Поточний контроль рівня розвитку особистості.

Оперативний контроль формування якостей особистості.

Загальна мета на тому чи іншому рівні ієрархії є деякою синтетичною категорією, що охоплює всі *аспекти педагогічної взаємодії*:

1. Когнітивний (пізнавальний) аспект – система цілей, пов'язаних із мотивацією навчальної діяльності, запам'ятовуванням навчального матеріалу, його відтворенням у знайомих і нових умовах, розв'язанням проблем творчого застосування набутих знань, умінь і навичок.

2. Ефективний (емоційно-ціннісний) аспект. До нього відносяться цілі формування емоційно-особистісного ставлення до явищ оточуючого світу, починаючи від простого сприйняття,

інтересу, готовності реагувати до глибокого засвоєння ціннісних орієнтацій, активного їх застосування у різноманітних життєвих ситуаціях.

3. Психомоторний аспект – система цілей, пов'язаних з формуванням тих чи інших видів рухової (моторної) маніпулятивної діяльності, нервово-м'язової координації (наприклад, навички письма, мовні навички), а також цілі, що висувуються у процесі трудового та фізичного виховання.

4. Операційно-діяльнісний аспект – цілі, що визначають оптимальну структуру педагогічної взаємодії.

Усі цілі формуються як результати виховного процесу, виражені у діях кожного його учасника, причому у таких, що можуть бути розпізнані цими учасниками, або сторонніми спостерігачами (наприклад, представниками дирекції школи, інспектором відділу освіти).

Таким чином, можна виокремити цілі вчителя, цілі кожного школяра, цілі колективного суб'єкта (умовно). Що стосується вчителя, то встановлення чіткої мети наступної виховної діяльності дає можливість йому проектувати хід подальшої роботи. Так, глобальні й стратегічні цілі визначають планування роботи як на весь період виховання, так і на менші відрізки часу (чверть, навчальний рік). При цьому формулювання мети діяльності виховного колективу на рік повинно здійснюватися на основі діагностики основних *властивостей особистості* – *соціальних* (світоглядних, моральних, естетичних, трудових), *досвіду* (його обсяг, науковість, майстерність, усвідомленість), *інтелектуальних* (сприйняття, пам'ять, увага, уява, мислення), а також *генетичних* (пов'язаних з особливостями нервової системи дитини). З цією метою на початку навчального року учням/ученицям можуть бути запропоновані різноманітні анкети, тести. Стратегічна мета у кожному випадку потребує встановлення рівня засвоєння або поширення ціннісних орієнтацій на діяльність.

IV. Оскільки кожна діяльність починається з деякого плану, проекту, то такий проект (модель) має бути одним із основних елементів педагогічної діяльності.

Моделювання (фр. – зразок, прообраз) – відтворення характеристик певного об'єкта на іншому об'єкті, спеціально створеному для їх вивчення. Модель є ніби мостом між теорією та практикою.

Педагогічне моделювання починається з визначення мети й змісту виховання (див. пункти II-III даної теми), у т.ч. й конкретного виховного заходу (одиночного елементу або фрагменту процесу, циклу виховання).

Моделювання педагогічне – складання проекту виховного заходу педагогом у власному уявленні: сценарій, ролі, виховні завдання, варіанти охоплення всіх дітей, передбачення результату (за С. Карпенчук).

Зазначимо, що у дошкільному віці у свідомості дитини створюються окремі базові (первинні) моделі тих чи інших життєвих явищ. Пізніше вони деталізуються шляхом засвоєння деяких вторинних моделей. Усе це у відповідних умовах сприяє становленню особистості. Поступово обсяги вторинних моделей зростають, а можливості дитини сприймати той чи інший досвід поступово ускладнюються.

У випадку ж організації виховного процесу ці вторинні моделі й будуть являти собою зміст відповідного циклу виховання. Виходячи з цих міркувань, процес створення тієї чи іншої педагогічної технології можна відобразити у схемі 1. У ній стрілка відображає те, що модель циклу виховання задає спосіб структурування змісту даного фрагменту соціального досвіду. Діючи за цією схемою можна розробити необхідні технології пізнавальних, суспільно-корисних, естетичних, трудових, фізичних та комунікативно-організаторських циклів виховання.

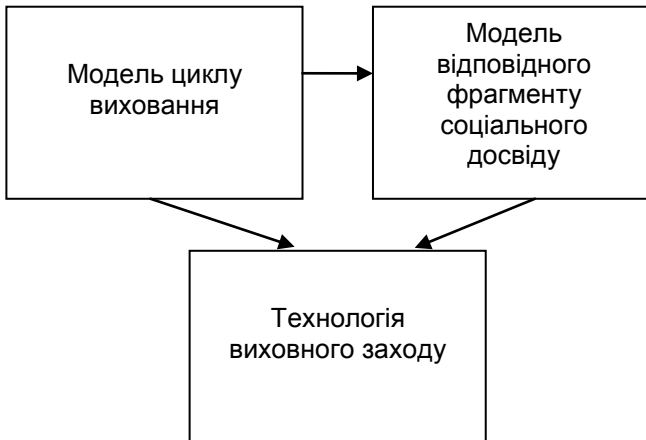

Рис. 1. Процес створення педагогічної технології (за В. Безпальком)

У виховному процесі умовно виокремлюють 3 суб'єкти діяльності. Дії цих суб'єктів при моделюванні циклу виховання, конкретного виховного заходу мають свою специфіку. Розглянемо моделювання педагогічної взаємодії у технології колективного творчого виховання (ТКТВ).

Діяльність *вихователя* матиме таку структуру:

I. Попередня підготовка до здійснення запланованого виховного заходу, конструювання варіантів своєї діяльності та діяльності вихованців, відбір та структурування змісту соціального досвіду, пошук мотиваційних та проблемних ситуацій.

II. Участь (з особливою роллю!) у здійсненні мотивації наступної творчої діяльності, з'ясуванні її проблем та конкретних завдань роботи.

III. Участь у плануванні роботи з підготовки й проведення виховного заходу.

IV. Участь у підготовці до проведення виховного заходу.

V. Участь у проведенні заходу.

VI. Участь у здійсненні підсумкового аналізу.

VII. Участь у післядії виховного заходу.

Для *вихованців* діяльність у циклі виховання визначається так:

1. Активна участь у підготовчій роботі.
2. Участь у роботі з метою з'ясування завдань та проблем, розв'язання яких сприяло би задоволенню духовних, інтелектуальних та інших потреб вихованця.
3. Участь у колективному плануванні, встановлення своєї ролі у подальшій діяльності.
4. Виконання своєї ролі у підготовці проведення заходу.
5. Виконання своєї ролі у проведенні виховного заходу.
6. Аналіз виконаної роботи, формування власної точки зору щодо її ефективності, а також шляхів реалізації післядії.
7. Виконання своєї ролі у післядії.

Нарешті, діяльність *колективного суб'єкта* у циклі виховання буде здійснюватися так:

I. Колективний пошук та уточнення ідеї даного заходу.
Попередня підготовча робота.

II. Колективне визначення проблем (у межах даної теми), розв'язання яких сприяло б гармонійному розвитку кожного члена колективу, встановлення мети й завдань наступної діяльності.

III. Колективне планування.

IV. Колективна організація.

V. Колективне проведення виховного заходу.

VI. Колективний аналіз.

VII. Колективна післядія.

V. Першим у педагогічній діяльності ТКТВ використав А. Макаренко. Згодом педагог І. Іванов, узагальнивши досвід А. Макаренка, розробив та реалізував ТКТВ.

Сутність технології колективного творчого виховання – формування особистості у процесі роботи на користь інших людей; в організації певного способу життя колективу, де все ґрунтується на засадах моральності та соціальної творчості.

Технологія колективного творчого виховання дає можливість удосконалювати пізнавально-світоглядну, емоційно-вольову та дієву сфери особистості учня й педагога.

Ця технологія – особистісно орієнтована, оскільки кожній дитині знайдеться справа до душі, яку вона може організувати,

зробити краще, ніж інші. Ця технологія об'єднує ділову та міжособистісну сфери діяльності людини (за О. Пехотою).

Особливість технології полягає в тому, що у процесі діяльності між вихователями та вихованцями складаються суб'єкт-суб'єктні взаємини, в силу яких і вчитель, і учень/учениця рівною мірою почуваються відповідальними за якісне виконання поставлених завдань.

Одна з головних ідей методики колективного творчого виховання – формування особистості через єдиний виховний колектив, з однаковими вимогами до старших і молодших.

Колективна творча справа – це, передусім, прояв життєво-практичної громадської турботи про поліпшення спільного життя, це сукупність певних дій на загальну користь та радість. Це справа колективна, тому що планується, готується, здійснюється та обговорюється всіма учасниками. Вона – творча, тому що на кожній стадії її здійснення учні й педагоги ведуть пошук найкращих шляхів вирішення спільного завдання; справа не робиться по шаблону, завжди розкриває нові можливості для її учасників.

Колективні творчі справи розрізняються за *напрямами виховання*: громадські, трудові, пізнавальні, спортивні, оздоровчі, художньо-естетичної творчості тощо.

Мета технології – забезпечити соціальне замовлення на людину нового, демократичного суспільства, якій притаманна активна життєва позиція.

У межах ТКТВ використовуються різні види зборів:

Великий загальний збір (поєднання зборів “вогника” та “старту”). Проводиться, коли від обговорення зробленого можна відразу ж перейти до складання плану загальних справ на наступний термін, до виконання деяких справ, тут-таки на зборі.

День народження колективу – щорічне свято, під час якого в теплій, невимушеній атмосфері відбувається творчий огляд традицій колективу.

Загальний збір – вищий орган колективу, де вихованцями та їхніми старшими товаришами обговорюються та спільно вирішуються найважливіші питання колективного життя.

Загальний збір “Відверта розмова” – всі члени колективу по колу говорять про одного з товаришів або про кожного. Закон такої розмови: всю правду в очі – про гарне та про погане, й жодних образ!

Загальний збір – “вогник” – школярі обговорюють проведену справу або життя колективу за певний час, досвід інших колективів. Розмова проходить у мікрогрупах (“Що було гарного? Що вдалося? Чому? Що пропонуємо на майбутнє?”), а після цього – “по колу”, з заключним словом ведучого.

Загальний збір – “старт” – перспективне планування колективного життя, розробляється план наступної творчої справи, обираються штаб свята, ради справи.

Збір народження колективу – закладаються перші традиції колективу: назва, закличка, емблема, пісня-гімн тощо.

Терміновий загальний збір – обговорюється будь-яка подія, що потребує негайного колективного розв’язання. Скликається за ініціативою ради колективу (за О. Пехотою).

В основу організації колективного творчого виховання покладено такі структурні компоненти технології:

1. Колективна організаторська діяльність.
2. Колективна творчість.
3. Колективна постановка мети.
4. Ситуації-взірці.
5. Емоційне насичення колективного життя.
6. Суспільне спрямування діяльності колективу.

У *колективній творчій діяльності* розрізняють **6 етапів (стадій)**.

1) *Попередня робота вихователя з колективом* – захоплення радісною перспективою цікавої та потрібної справи.

2) *Колективне планування* – створення мікрогруп для вироблення пропозицій, обговорення їх спочатку в мікрогрупах, а потім на загальних зборах колективу.

3) *Підготовка КТС*. Для керівництва підготовчою роботою обирається рада справи – представницький орган, куди входять представники кожної мікрогрупи й старші організатори. Вона конкретизує план роботи, здійснює контроль за ходом підготовки й проведення справи, обмін досвідом.

4) *Проведення КТС*. На цій стадії реалізується план, робота йде залежно від змісту справи.

5) *Колективне підведення підсумків* – обговорення результатів КТС, виявлення позитивного досвіду й недоліків, висловлення побажань на майбутнє.

6) *Післядія* – роздуми педагога щодо ефективності та доцільності конкретної справи, правильності педагогічної позиції, аналіз методичних підходів і рішень.

Характеристику діяльності усіх суб'єктів виховного заходу див. у пункті IV даної теми.

Виокремлюють такі групи КТС:

- пізнавальні: вечір веселих завдань; вечір-подорож; вечір розгаданих і нерозгаданих таємниць; захист фантастичних проєктів; прес-бій; прес-конференція; турнір;

- трудові: трудовий десант (вихід чи виїзд добровольців на допомогу іншим колективам та організаціям у будь-якій важливій справі), атака трудова (прибирання території, прикрашання будівель – школи, клубу й т. д., висаджування квітів). Важливо, щоб трудова атака трималася у таємниці від тих, про кого піклуються учасники операції;

- художні: концерт – “блискавка”; літературний вечір; конкурс читців, танцюристів, музикантів і т. д.; концерт “Ромашка”; конкурс живих картин;

- спортивні: “Веселі старты”; весела спартакіада; похід і т.д.

- організаційні: газета – “блискавка”; день народження колективу; колективне планування та ін.

Характеристику окремих КТС див. у темі VII (пункт II).

Використана література (основна)

1. Беспалько В.П. *Слагаемые педагогической технологии*. – М., 1989. – С. 4.

2. Дмитрик І., Бурлака Я. *Технологія виховного процесу*. – К., 1991. – С. 13–21.

3. Карпенчук С.Г. *Теорія і методика виховання*. – К., 1997. – С. 15, 22, 216.

4. *Освітні технології: Навч.-метод.посібник / За ред. О.М. Пехоти*. – К., 2001. – С. 181-191.

5. Подласый И.П. *Педагогика*. – М., 2000. – Кн. 2. – С. 143–149.

6. Нісімчук А.С., Падалка О.С., Шпак О.Т. *Сучасні педагогічні технології*. – К., 2000. – С. 103–106, 119–123.

Рекомендована література

1. *Виховні технології у діяльності класного керівника / Укл. Яковець Н.І., Солова В.М., Киричок І.І.* – Ніжин, 2003. – Ч.1. – С. 108–138.

2. Иванов И.П. *Энциклопедия коллективных творческих дел*. – М., 1989. – 207 с.

3. Коберник О. *Проблема цілеутворення в теорії та практиці виховання // Рідна школа*. – 2002. – № 11. – С. 23–25.

4. *Коллективная творческая деятельность в школе // Воспитание школьников*. – 2002. – № 10. – С. 10-14.

5. *Національна доктрина розвитку освіти України у ХІХ столітті // Освіта України*. – 2001. – 11–18 липня.

ТЕМА VII. ФОРМИ ВИХОВАННЯ ЯК СПОСОБИ УПРОВАДЖЕННЯ ВИХОВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ЗАКЛАДАХ

ПЛАН

I. **Форми виховання та їх класифікація.**

II. **Загальна характеристика основних форм виховання.**

III. **Педагогічні ігри. Конструювання та реалізація ділових ігор.**

I. Форми виховання (виховної роботи) – це варіанти організації конкретного виховного процесу; композиційна побудова виховного заходу (І. Зайченко). Вони завжди взаємопов'язані зі змістом.

У педагогічній літературі й шкільній практиці інколи використовують поняття: “організаційні форми виховання”, “виховні справи”, “колективні творчі справи” (КТС). При цьому також мають на увазі способи організації виховного процесу, способи доцільної організації колективної та індивідуальної діяльності школярів. Широкого поширення набуло й поняття “виховний захід”. **Виховний захід** – це організована діяльність колективу, спрямована на досягнення певної мети.

Форми виховання (виховної роботи) можна поділити на *загальні й спеціальні*.

Загальні форми виховання відповідно до структури спілкування вихователів з вихованцями поділяють на масові, групові та індивідуальні.

Спеціальні форми виховання включають як урок, так і позаурочні форми (класні години, КТС, екскурсії тощо).

Форми служать для вираження змісту, пов’язують його основні елементи; використання методів виховання підвищує ефективність організаційних форм, допомагає реалізувати цілі виховання. Поняття “метод виховання” й “форма виховання” дуже близькі між собою. Часто одне й те саме поняття може використовуватися і як метод, і як форма (наприклад, бесіда, диспут та ін.). Проте у широкому розумінні форма – організаційний засіб, а метод – спосіб досягнення мети.

Орієнтовну **схему аналізу виховної справи та критерії її ефективності** див. у *додатках 2,6*.

У загальноосвітніх закладах ВТ реалізуються у вигляді конкретних виховних справ. Розглянемо окремі форми виховної роботи (за Е.Федорчук та ін.).

II. Колективна творча справа – інтегрована форма виховної роботи, форма організації колективної творчої діяльності школярів, яка передбачає активну участь учнів/учениць у плануванні, організації та аналізі роботи, основаної на ініціативі та самодіяльності вихованців. Метою колективної творчої справи є формування товариських стосунків у колективі, розвиток взаємодопомоги, формування уміння діяти спільно, враховуючи

інтереси й прагнення товаришів, виявляти самостійність у прийнятті та виконанні рішень. За змістом колективні творчі справи можуть бути різноманітними (відповідно до напрямів виховної роботи), включати ігри та розваги. Для вчителя-початківця важливо оволодіти технологією колективної творчої діяльності, яка відома в літературі як методика І. Іванова (*див. тему VI, пункт V*).

Часто у позакласній роботі використовується одна з поліфункціональних форм – **бесіда**. Бесіду може проводити сам учитель або спеціально запрошена особа. Під час бесіди (як форми роботи) використовуються різні методи (розповідь, бесіда, дискусія, роз'яснення, демонстрація, ілюстрація тощо). Вчитель інколи розповідає про факт, що вразив його. Бесіду, яка має на меті діалог з дітьми, можна поділити на певні етапи:

1) обґрунтування теми, актуалізація уваги учнів з метою підготовки їх до обговорення життєво важливої події, факту, явища, морального вчинку, ситуації;

2) презентація учням матеріалу для обговорення;

3) діалог з дітьми, який можна вести методом бесіди або дискусії, використовуючи репродукції, слайди, фрагменти музичних творів;

4) підведення підсумків.

Індивідуальну бесіду з учнем/ученицею часто доводиться проводити в екстремальній ситуації (коли вихованець скоїв якийсь проступок), тому важливо не піддаватися негативним емоціям і провести розмову з учнем після паузи, під час якої обдумати варіанти своєї поведінки й можливі реакції вихованця. Індивідуальні бесіди можуть бути й плановими, тому проектувати їх треба, виходячи з цілей виховання та особливостей особистості вихованця. У процесі бесіди з учнем/ученицею важливо намагатися зрозуміти мотиви його/її поведінки та діяльності, не перебивати зауваженнями, виявляти інтерес до його/її думок. За цієї умови бесіда буде успішною.

Для обговорення дискусійних питань найдоцільнішим є диспут. **Диспут** – це зіткнення різних (інколи протилежних)

точок зору. Диспут не вимагає закінчених рішень. Він вчить школярів захищати свої погляди, спростовувати інші думки. Призначення диспуту – створювати основу для творчих пошуків і самостійних рішень. Диспут використовується переважно у роботі зі старшокласниками, які мають певний життєвий досвід, навички спілкування, уміння коректно вести суперечку. Підготовка до диспуту починається з вибору *теми*. Тема має бути актуальною й містити суперечність у формулюванні: “Що означає бути сучасним?”, “З чого починається зрілість?”, “Уміти жити – що це означає?” та ін. На обговорення можуть виноситись кілька запитань з обраної теми, але не більше п’яти.

Проведення диспуту вимагає ретельної підготовки протягом 1-2 тижнів: складання яскравого, привабливого оголошення з питаннями для дискусії, підготовки гасел, плакатів з правилами поведінки під час диспуту, крилатих виразів, читання рекомендованої літератури, вибору ведучого (чи ведучих), попереднього опитування.

Починає диспут ведучий, який обґрунтовує актуальність обраної теми, вказує на існування різних думок з приводу сформульованих питань. Ведучим має бути людина, добре обізнана з проблемою, яка має життєвий досвід, досвід ведення дискусії, користується повагою школярів.

Правила ведення диспуту можуть бути такими: 1. Перш, ніж сперечатися, подумай, що хочеш сказати. 2. Говори просто й доступно, логічно й послідовно. 3. Аргументуй свою думку. Кращі докази – факти й логіка. 4. Уважно слухай інших, поважай їх. 5. Май мужність визнати правильність думки опонента. 6. На завершальному етапі диспуту ведучий формулює резюме: підсумовує погляди на проблему, що обговорювалась, висловлює свій погляд, який ґрунтується на теоретичних положеннях, думках видатних чи авторитетних людей, типових прикладах, показує нові дискусійні проблеми, що виникли в ході диспуту.

З підлітками, які вчать вести дискусію, доцільно використовувати ігрову форму – “Капелюшну дискусію”. **“Капелюшна дискусія”** – це колективна творча справа, спрямована на формування уміння спілкуватися, ставити запитання, відповідати

на них, відстоювати свою точку зору та ін. Попередня робота організаторів полягає у визначенні кількох тем для дискусії, критеріїв і техніки оцінки її учасників. Критеріями оцінювання можуть бути лаконічність, переконливість, повага до опонента, оптимізм, кмітливість, дотепність. Оцінювати можна так: правильна відповідь – 2 бали, правильна, але не повна відповідь – 1 бал, доповнення відповіді іншої команди – 1 бал. Учасники гри об'єднуються у групи по 8-10 осіб (2-3 групи). Усі разом обирають 2-3 теми дискусії, записують їх на папірцях, скручують та кидають їх до капелюха. Кожна група обирає собі тему (з капелюха) й до неї продумує 4-5 запитань, які так само записує на папірцях та кидає їх до капелюха. Варіанти гри:

а) усі питання перемішуються, всі команди відповідають на “витягнуте” питання;

б) кожна команда складає папірці із запитаннями до свого капелюха та пропонує супротивникам витягнути один з них і дати відповідь.

Виграє та команда, яка набере більшу кількість балів за відведений час (не більше 1,5 год.).

Однією з дискусійних форм роботи є **дебати**. Як правило, дебати практикують у старших класах, оскільки така форма роботи вимагає певних навичок ведення суперечки. Дебати допомагають формувати прийоми критичного мислення. Це, передусім, процес формулювання, визначення, роз'яснення та аргументації ідей, а також вироблення комунікативного вміння співвідносити власну точку зору з точкою зору товаришів, знаходити тотожності та відмінності, коректно вести суперечку, взаємодіяти у процесі дослідної роботи під час підготовки до дебатів.

Дискусійні дії називаються дебатами, якщо двоє або більше осіб дотримуються різних поглядів на поставлену проблему й намагаються переконати інших, що їхня точка зору правильна. Учасники дебатів зосереджують увагу на цінностях, протиставлення яких наявне в постановці проблеми й вирішенні суперечки та зафіксоване в резолуції.

Резолюція (припущення) – це твердження, з приводу якого відбудеться обмін аргументами. Резолюції можуть бути естетичними, етичними, політичними. Наприклад, “страту потрібно скасувати”, “конфлікти батьків і дітей споконвічні” тощо.

Учасники дебатів: дві команди (I – “за” – виступає за підтримку резолюції; II – “проти” – виступає проти резолюції).

Журі стежить за порядком ведення суперечки та оцінює аргументацію.

Резолюцію можна формулювати заздалегідь, а можна й безпосередньо за 1-2 години до дебатів.

Команди формуються за бажанням. Хто – “за”, хто – “проти” визначає жеребкування. До участі у дебатах можуть бути залучені батьки.

Орієнтовні теми дебатів (резолюції):

- У сім’ї обов’язки мають бути чітко розподілені на „чоловічі” та „жіночі”.
- Брехня заради порятунку праведна.
- Гроші допомагають бути добродішними.
- Телесеріали варто заборонити.
- Сучасна молодь не цікавиться класичною музикою.

Можливий й інший варіант проведення дебатів. По одному з членів команди “за” і “проти” запрошують на “гарячий” стілець, де кожен виступає з короткою промовою (2-3 хв.) на захист чи спростування певного твердження. Після закінчення їх виступів інші учасники/учасниці ставлять їм запитання з метою довести неспроможність їхніх аргументів доти, доки “спікери” вичерпають свої аргументи. Після цього журі оцінює роботу команд.

Цікава образна форма ознайомлення школярів з новинами суспільного та шкільного життя – **усний журнал**. Це серія коротких виступів (сторінок журналу) про різні сторони життя, пов’язані тематично або на різні теми. Виступи супроводжуються ілюстраціями. Сторінка може містити як усні повідомлення, так і театральні мініатюри, вікторини, гуморески. Під час підготовки усного журналу клас об’єднується у мікрогрупи, які й готують відповідні сторінки. Загальний зміст обговорюється на зборі, тут

же обирається й рада журналу (редакційна колегія), яка складає план журналу, придумує назву, обдумує вступ тощо. Можливі теми й жанри сторінок журналу: інформаційна, героїчна, сатирична, спортивна, казкова, гумористична, “Що? Де? Коли?”, “Наші друзі” тощо.

У практиці виховання існує ще одна, схожа на попередню, форма, – “**жива газета**”. На відміну від журналу, газета має бути більш динамічною, гостріше реагувати на основні події у житті колективу. Мета “живої газети” – допомагати членам колективу правильно оцінювати позитивні та негативні сторони свого життя, розвивати навички спілкування. Матеріалом для випусків “живої газети” може служити позитивний досвід свого колективу чи інших колективів, який заслуговує на поширення; радісні події у житті колективу та в оточуючому житті; неприємності та конфлікти, пропозиції щодо їх подолання; плани розвитку колективу. Для оформлення матеріалу використовують найрізноманітніші засоби та прийоми: сценки, репортажі, інтерв'ю, “живі картинки”, дружні жарти, загадки, епіграми, пісні.

У практиці навчально-виховної роботи школи набули поширення **конференції**. Вони вчать школярів вдумливо читати, аналізувати теоретичні проблеми, ясно висловлювати та переконливо аргументувати свої думки, чітко визначати своє ставлення до тієї чи іншої проблеми чи літературного твору. Розрізняють *теоретичні (тематичні)* й *читацькі* конференції, хоча цей поділ є досить умовним. Під час проведення теоретичних конференцій використовується як наукова, так і науково-популярна, художня література. Читацька конференція може бути також тематичною.

Методика колективної творчої діяльності пропонує ще один різновид конференції – прес-конференцію. **Прес-конференція** – це творча справа, організована як рольова гра – бесіда членів певної делегації з представниками засобів масової інформації (мас-медіа). Виховне значення конференції – обмін знаннями, розвиток спілкування, формування таких якостей, як творча фантазія, кмітливість, організація розумової діяльності,

почуття гумору, вироблення свого ставлення до різних сторін громадського життя. На прес-конференцію можна запрошувати дипломатів, політиків, учених, письменників, мандрівників, героїв літературних творів, історичних діячів тощо. Учасники/учасниці гри колективно вирішують, з ким буде проводитися зустріч, обирають ведучого, визначають бажаних бути у складі делегації. Інші учасники/учасниці стають представниками преси. Делегати розподіляють між собою ролі, обирають керівника делегації, знайомляться із запропонованою літературою. Кожен із журналістів також обирає собі роль – стає представником реальної чи вигаданої газети або радіокомпанії. Іноземна преса може мати своїх “перекладачів”. Кожен журналіст продумує наперед кілька запитань до запрошених, хоча питання можуть виникнути й у ході прес-конференції. Успіх прес-конференції залежить і від ведучого, який має оголосити про початок, надавати слово, уміло вставити репліку, коректно закінчити прес-конференцію.

Поряд з цим широко використовуються *зустрічі* учнів з цікавими людьми – учасниками бойових дій, ветеранами, представниками різних професій. Вони є ефективними тоді, коли учні/учениці самі запрошують цікавих для себе людей, коли мають нагоду з’ясувати важливі для себе запитання, розширити світогляд. Якщо підліткам цікаво послухати розповіді старших про незвичайні пригоди, то старшокласники під час таких зустрічей аналізують, коригують шляхи свого життєвого та професійного самовизначення.

Інколи зустрічі з цікавими людьми доцільно проводити під час екскурсій. **Екскурсія** – форма виховної роботи, яка використовується для розширення учнівського кругозору за межами школи. Від навчальної екскурсії подібна екскурсія відрізняється, перш за все, тим, що вона не передбачена навчальною програмою з того чи іншого предмету, а планується класним керівником, вчителем, педагогічним колективом. Екскурсія – форма пізнання світу. Екскурсійними об’єктами є пам’ятні місця (пам’ятники, площі, вулиці, міста чи села), природні чи виробничі об’єкти, експозиції музеїв, виставок, галерей тощо. Ефективність

екскурсії значною мірою залежить від уміння екскурсовода враховувати особливості учнівської аудиторії.

Вихід за межі школи можна здійснювати у формі **прогулянки**, яка дає можливість учням відпочити й розважитись на свіжому повітрі. Старші учні надають перевагу **туристичним походам**, які сприяють фізичному розвитку, умінню спілкуватися з природою, долати певні труднощі, перевіряти себе у нестандартних ситуаціях. Велике значення у виховній роботі мають **подорожі** школярів за різними маршрутами, які проводяться за допомогою транспорту (автобуса, поїзда, теплоходу) або передбачають поєднання використання транспортних засобів з пішими переходами.

На жаль, під час навчального року не завжди є можливість подорожувати, тому доцільно використовувати **заочну подорож (гру-подорож)**, яку можна проводити як з одним, так і з кількома класами. Теми можуть бути найрізноманітнішими: “Наше місто (село)”, “По рідній країні”, “Навколо світу”, “Подорож у світ природи (мистецтва)”, “Подорож на машині часу” та ін. Тема й маршрут, час проведення заочної подорожі обирається колективно на зустрічі учасників/учасниць подорожі (чи їх представників). Тут же формуються команди, які (разом з ведучими) організують штаб подорожі. Кожна команда готується самостійно. Тільки капітани й ведучі збираються час від часу для обговорення ходу підготовчої роботи. У заочній подорожі, як і в справжній, мають бути несподіванки, відкриття, сюрпризи. Команди можуть побудувати свої виступи у формі радіоєпортажу, телепрограми, прес-конференції тощо, використати у виступах пісні, вірші, музику, світлові ефекти.

Такий виховний захід можна поєднати з іншою популярною формою роботи – вечором. **Вечір** – це комплексна форма виховної роботи, яка здебільшого присвячується певній темі й складається з двох частин: офіційної або урочистої (збори, доповіді, повідомлення, зустріч, колективна творча справа) та художньої (концерт, конкурси, вистава або дискотека). Для дітей молодшого шкільного віку влаштовується **ранок**.

Яскравою та емоційною формою позакласної роботи, розрахованою на велику кількість учнів, є учнівське **свято** (новорічне, першого дзвоника, останнього дзвоника, праці та ін.). Ця форма може включати різні заходи: вечори й ранки, спортивні змагання, бесіди, зустрічі, виставки учнівських робіт, колективні ігри, турніри, вікторини, масові розваги. Деякі з цих заходів можуть відбуватись одночасно у різних місцях. Іноді учнівське свято може тривати кілька днів.

Особливого поширення набули **предметні тижні**: математичний, іноземної мови та ін. Протягом тижня у різних класах відбуваються різні заходи пізнавального спрямування: вікторини, турніри кмітливих, конкурси знавців, громадський огляд знань, предметні вечори тощо.

Колективна пізнавальна діяльність може здійснюватись у найрізноманітніших формах. Деякі з них реалізуються не лише в позаурочній роботі, а й безпосередньо на уроках.

Аукціон знань має на меті розширення кругозору учнів, розвиток їхніх пізнавальних інтересів, пам'яті, логічного мислення, швидкості реакції, а також згуртування колективу, набуття досвіду колективної діяльності. Для його проведення клас об'єднується у на мікрогрупи (5-7 осіб). Обирається штаб аукціону, куди входить по одному представникові від кожної мікрогрупи. Виготовляється 2-3 великих предмети (лоти) з деяких наперед визначених областей знань (техніка, наука, мистецтво, спорт і т.п.), які виставляються на аукціон. Придбати ці предмети можна в обмін на знання про них. Для проведення аукціону обирається ведучий та його помічники (для підрахування балів). Реквізити: гонг, молоток, дошка й крейда, стіл для демонстрування лотів. Предмет виставляється на "продаж". Встановлюється ціна (в балах). Усі мікрогрупи по черзі одержують одну хвилину для презентації предмета. Ведучий оцінює всі відповіді в балах, помічник записує кількість одержаних кожною групою балів на дошці. Коли одна з груп набирає встановлену кількість балів, річ оголошується проданою. Група, яка придбала предмет протягом 1 хвилини, готується й демонструє творчий "комісійний

збір” (пісню, сценку, живу картину). Лише тоді річ видається групі. Після цього на продаж виставляється інший предмет.

Громадський огляд знань передбачає виявлення загального рівня знань з певного предмета усіх учнів школи, класу, групи класів, яке проводиться громадським журі. Журі складається з групи 5-7 учнів старших класів і 1-2 вчителів-предметників. Якщо громадський огляд знань відбувається у класі, то вчитель, який веде предмет, що виноситься на огляд, не входить до складу журі. Підготовка до громадського огляду знань триває 2-3 тижні. Вчитель складає перелік запитань, задач, практичних робіт які учні можуть виконувати спеціально створеними групами (4-6 осіб) на чолі з консультантом. Громадський огляд знань має відбуватись у піднесеній урочистій обстановці. Ведучим може бути вчитель, який викладає предмет у класі. Учні сідають на місця (можна групами), для журі ставиться спеціальний стіл (столи). Після урочистого відкриття огляду головою журі ведучий вчитель знайомить із завданнями огляду (аналогічними тим, які давались у підготовчий період). Частина учнів виконують роботу на дошці, частина – за окремими столами, частина відповідає усно. Може бути дана невелика фронтальна робота (тест, диктант) на 5 хв. з тим, щоб журі встигло перевірити роботи до кінця огляду. Залежно від віку учнів громадський огляд знань може тривати 45-60 хв. Коли програма вичерпана, журі дає оцінку кожному учаснику, враховуючи виконання усіх видів робіт, доповнення й поправки. Можна вивести середній бал – рівень знань класу. Громадський огляд знань впливає на формування в учнів відповідального ставлення до навчання, зацікавленості пізнавальною діяльністю всіх учнів, виховання почуття колективізму, взаємодопомоги.

У процесі позакласної виховної роботи педагог значну увагу приділяє *моральному вихованню* школярів (*див. дода-ток 4*). При цьому має значення не тільки й не стільки просвітницька діяльність, скільки перетворення моральних знань у переконання, почуття й вчинки, тобто у процесі морального виховання мають реалізуватись пізнавальний, емоційний та

поведінковий компоненти. Ефективність морального виховання зростає у разі опори його на народну мораль, традиції, звичаї, обряди, які містять у собі моральні цінності (ідеали, ідеї, погляди, норми поведінки), збагачені тисячолітнім досвідом мудрості народу. Крім етичних бесід, диспутів з проблем моралі варто використовувати такі форми роботи: уроки культури поведінки, школа етикету, турнір ввічливих, етичний театр, які передбачають включення учнів в різні ситуації спілкування.

Уроки культури поведінки дозволяють застосувати комплекс форм і методів, що сприяють активізації ціннісно-орієнтаційної діяльності школярів: аналіз ситуацій морального змісту, твори-мініатюри, казки етичного змісту, притчі, вірші, байки, елементи бесіди та дискусії.

Пропонуємо орієнтовну *тематику* таких занять.

V-VI класи: про доброту та уважність; про товариськість; про чесність і скромність. Ми йдемо до театру (кіно, у гості тощо).

VII-VIII класи: про культуру мовлення; про впевненість і наполегливість; про культуру поведінки у громадських місцях; доброзичливість і принциповість; посієш звичку – пожнеш характер.

IX-XI класи: про зовнішність і духовну красу, культуру спілкування. “Порядна людина – яка вона?” „Коханням дорожити вмійте”. “Як поліпшити свій характер?”

Школа етикету – рольова гра, яка передбачає імітацію ситуацій спілкування, розвиває спостережливість, оцінку та самооцінку учнів у ставленні до норм культури поведінки та спілкування молоді в різних ситуаціях, формує навички дотримання норм, згуртовує колектив. Для її проведення учні/учениці об'єднуються у мікроколективи, обирають ведучого. Кожна мікрогрупа добирає ситуації для демонстрації (це можна робити заздалегідь, а також експромтом). Діяльність буде цікавою, якщо одна група демонструє зав'язку ситуації, а розв'язання пропонує здійснити іншим групам або коли розігруються сценки-контрасти, які демонструють норми та їх порушення. Ведучий відзначає переможців, відшукує можливості для заохочення всіх учасників/учасниць.

Орієнтовні ситуації для імітації: як учні/учениці вітаються один з одним, з дорослими, як вступають з ними у суперечку, як хлопці знайомляться з дівчатами, як запрошують до танцю, як розмовляють по телефону. Доцільно добирати непередбачувані ситуації.

Турнір зв'ичливих – рольова гра, що має на меті розвиток у школярів навичок культури поведінки. Усі учасники/учасниці об'єднуються у 2 команди. Обирають капітана команди, назву, девіз. Кожен тур змагання має свій профіль культури спілкування. Ситуації для обговорення та демонстрації бажано підбирати різні (з парою учасників, з групою, з усією командою), їх може пропонувати ведучий, а також ними можуть обмінюватись команди. Журі нараховує бали та визначає переможців.

Етичний театр призначений розвивати моральні почуття учнів, їхнє етичне мислення, сприяти накопиченню етичних уявлень.

Він передбачає постановку спектаклів чи уривків п'єс, композиції етичного спрямування, де зображаються складні життєві ситуації, поведінка людей, які зіткнулись із складними моральними проблемами.

З метою морального виховання школярів можна використати й **колективний день народження** – свято відзначення дня народження відразу кількох однокласників. Воно може проводитись кілька разів на рік. Має на меті розвиток спілкування школярів у невимушеній обстановці, встановлення дружньої атмосфери у класі. Для організації свята треба обрати ведучого, об'єднати клас у мікрогрупи, організувати підготовку приміщення, солодкий стіл, подарунки іменинникам, оригінальні привітання, спільні ігри, розваги, продумати музичний супровід.

У позакласній роботі формуються **громадянські якості** школярів: любов до Вітчизни, свого народу, його традицій, відданість національній ідеї, готовність захищати свою землю, працювати на користь держави. Українознавчі заходи громадянської спрямованості можна умовно об'єднати у суспільнокорисні, трудові, пізнавально-розвивальні, художньо-

естетичні, розважальні, військово-спортивні. Для виховання громадянськості використовуються як традиційні форми (бесіда, диспут, екскурсія, зустріч), так і специфічні: Всеукраїнський рух “Моя земля – земля моїх батьків” (за такими напрямками: “Рідна мова - пісня солов’їна”, “Мій край – моя історія жива”, “Роде наш красний, роде наш прекрасний”, “Струни серця”, “Кришталеві джерела”), **експедиції**: “Сто чудес світу”, “Краса й біль України”, “Козацькими стежками”, “Пам’ять втрачених сіл” та ін., а також окремі акції, які передбачають конкретні практичні суспільно-корисні справи школярів (“Діти за врятування Землі”, “Толока” й т.п.). Формами активного залучення школярів до народної культури є *Малі академії народних мистецтв (МАНМ), Клуби народної творчості, народні університети мистецтв*. У тих школах, де вони створюються, діти розвивають свої здібності у різних видах мистецтв під керівництвом досвідчених і відомих народних майстрів, художників, літераторів тощо. Школярі беруть активну участь у святах рідної мови, фестивалях дитячої народної творчості, ярмарках народних промислів і ремесел.

У школах проводяться різні виховні заходи *народознавчого спрямування*: “Наш родовід”; “Легенди нашого краю”; “Українські вечорниці”; “Українське весілля”; “Мати – берегиня роду”; “Символи України” та ін.

У порядку денному виховної роботи завжди було актуальним формування *працьовитості*. Традиційні форми трудового виховання (табори праці й відпочинку, учнівські виробничі бригади, гуртки технічної творчості, виробничі екскурсії, бесіди та зустрічі з людьми різних професій) доповнюються сучасними формами.

Трудова атака – форма організації трудової діяльності школярів, що має на меті швидке виправлення усіх недоліків, помічених навколо, які можна швидко усунути власними силами. Це дрібний ремонт і прибирання приміщення, прикрашення класної кімнати до свята, виготовлення нескладних виробів. “Атака” здійснюється швидко, протягом 1-2 год. Важливо чітко

розподілити обов'язки та забезпечити школярів необхідним обладнанням, матеріалами та інструментами.

Трудовий десант – форма організації діяльності школярів за межами школи: допомога певному виробничому колективу, людям похилого віку, дошкільнятам та ін.

Для того, щоб учні могли продемонструвати свої вміння, виявити й розвинути здібності, використовують ще й інші форми роботи.

Турнір умільців – колективна гра, змагання між мікрогрупами у класі або між класами, метою якої є демонстрація трудових умінь школярів. Школярі об'єднуються у 2-3 команди. Ведучий пропонує їм ряд завдань, для виконання яких необхідні вміння шити, вишивати, працювати ножем і ножицями, молотком і пилкою тощо. Журі підводить підсумки кожного туру змагань і всього турніру.

Виставки (ярмарки) учнівських виробів можна приурочити до певного свята чи проводити як самостійні заходи, метою яких є демонстрація трудових умінь школярів. Добре, коли вироби демонструють їх автори, коментуючи усно або показуючи практично способи виготовлення тих чи інших виробів. Виготовлення цінників сприяє виробленню у школярів уміння об'єктивно оцінювати результати своєї праці. Можна подбати й про рекламу.

Серед шкільних свят завжди користувалось популярністю **свято праці** – комплексний масовий виховний захід, найчастіше приурочений до закінчення збору урожаю. Тут може бути й виставка, й випечений школярами каравай, й нагороди найкращим трудівникам, й концерт або вистава, вікторини й цікаві завдання.

Для школярів, які цікавляться проблемою вибору професії, доцільно проводити **захист професії**. Це КТС, в якій беруть участь мікрогрупи, кожна з яких готується захищати вибрану нею професію: показує її історію, можливості, позитивні сторони, шляхи оволодіння нею, продумує, як відстояти переваги "своїї" професії, використавши літературні твори, художнє оформлення, музичні записи.

Можна запропонувати також рольову гру профорієнтаційного характеру "**Місто веселих майстрів**". Веселі майстри – це знавці своєї справи, ентузіасти, мрійники, умільці. "Місто веселих майстрів" – співдружність багатьох закладів, які працюють і передають своє мистецтво жителям і гостям міста. Координує роботу "міська рада", до складу якої входять представники всіх груп (спеціалісти різного профілю) та дорослі. Майстрами можуть бути будівельники й архітектори, які збудували місто, дизайнери й художники, які зробили його привабливим, вчителі та вихователі, лікарі й медсестри, кухарі та швачки, артисти, журналісти, які ведуть репортаж з "вулиць міста" – вулиці педагогічної, медичної, юридичної, бізнесової та ін. Заклади, які перебувають на відповідних вулицях, звітують про роботу, демонструючи перспективи розвитку "міста", міська рада оцінює її.

Невичерпні можливості має позакласна робота для здійснення *естетичного виховання*, що забезпечує формування в учнів здатності повноцінного сприймання й правильного розуміння прекрасного в мистецтві й дійсності, високої естетичної культури, художньо-естетичних смаків, понять, почуттів у різноманітних формах художньо-естетичної діяльності. Це позакласні заняття з музики чи образотворчого мистецтва у гуртках, заняття у колективах художньої самодіяльності, у театральних студіях, кіно-, фотогуртках і клубах, дитячих кінотеатрах і театрах ляльок. Народознавчу спрямованість мають такі форми естетичного виховання: ярмарки народних промислів і ремесел, фестивалі дитячої народної творчості, свята рідної мови. Великою популярністю у школярів користуються турніри й конкурси: інсценованої казки, знавців поезії, гумору та сатири, виступи команд КВК.

Для знавців поезії можна запропонувати наступні конкурси.

Конкурс поетичних почуттів. Усі учасники/учасниці одержують завдання знайти вірші, в яких яскраво відображені почуття любові, суму, радощів, співчуття тощо. Команди чи індивідуальні виконавці по черзі декламують ці вірші, а журі оцінює конкурсантів/конкурсанток.

Конкурс поетичних жанрів. Для конкурсу ведучий добирає вірші різних жанрів (елегію, сонет, баладу, епіграму та ін.). Бажано, щоб вірші були короткими (можна зачитувати фрагменти деяких віршів). Під час змагання ведучий читає вірші, а всі учасники (індивідуально чи командами) на заготовлених заздалегідь бланках з номерами віршів (або першими рядками) вказують жанр кожної поезії. Журі збирає заповнені бланки й визначає переможців.

Конкурс поетів. Ведучий добирає кілька віршів (краще відомих поетів), читає їх і пропонує визначити автора. Журі відзначає команду, яка перемогла, чи окремих гравців.

Конкурс буриме (складання віршів за римованими заготовками) має на меті розвиток творчих здібностей учасників змагання. Ведучий добирає кілька рим-заготовок для віршів різного стилю (героїчного, ліричного, сатиричного тощо) й пропонує командам за 10-15 хв. експромтом скласти вірші певного стилю на задані закінчення-рими. Журі визначає переможців.

Не вимагає спеціальної підготовки **концерт-блускавка**. Його готують за короткий час (не більше 30 хвилин). Програму концерту можна скласти радою капітанів, об'єднавшись у команди, а можна запропонувати кілька жанрів (вокал, декламація, танок, сценка, жива картинка, оригінальний жанр тощо), записавши їх на зворотному боці ромашки. Кожна команда відриває одну пелюстку й готує номер відповідно жанру, зазначеному на цій пелюстці.

Класний керівник може запропонувати школярам гру "**кільцювання пісень**". Усі учасники/учасниці об'єднуються у команди й по черзі виконують пісні на тему, запропоновану ведучим (або обрану колективно учасниками гри).

Для активного відпочинку школярів/школярок та зміцнення їхнього здоров'я важливо залучати їх до **спортивно-оздоровчої діяльності**, яка сприяє розв'язанню завдань **фізичного виховання**. Фізкультурні гуртки та секції, ігри та змагання, екскурсії та туристичні походи, спортивні свята й спартакіади формують у школярів спритність, мужність, силу, наполегливість та інші якості. Найдоцільніше вибирати такі форми організації спортив-

ної діяльності, які б дозволяли комплексно вирішувати завдання фізичного, розумового, морального, естетичного, громадянського виховання: шкільні спартакіади, змагання з різних видів спорту, козацьких єдиноборств, козацькі забави, естафети національних ігор.

III. *Гру* як метод навчання використовували з давніх часів. У сучасних школах ігрова діяльність реалізується переважно:

- як самостійні технології для засвоєння понять, тем і розділів навчального предмету;
- як елементи (іноді досить суттєві) більш широкої технології;
- як урок (заняття) або його складова (вступ, пояснення нового матеріалу, закріплення, вправи, контроль);
- як технології позакласної виховної роботи або їх складові (*див. пункт II цієї теми*).

На відміну від ігор взагалі педагогічні ігри характеризуються чітко сформульованою метою навчання, виховання та відповідним педагогічним результатом, які можуть бути обґрунтовані, виокремлені у конкретному вигляді та мають навчально-пізнавальну спрямованість.

Ігрова форма занять на уроках та у позаурочній діяльності створюється за допомогою ігрових прийомів і ситуацій, які виступають засобами активізації, стимулювання школярів до навчальної діяльності.

Серед основних умов збереження стійкого інтересу вихованців до гри С. Карпенчук виокремлює: використання умовної ігрової термінології, всіх видів педагогічного впливу в ігровій формі, елементів колективного змагання між малими групами, а також романтичних ситуацій. Дотримання цих умов сприятиме збереженню ігрової атмосфери, активізації діяльності школярів.

Системним компонентом технології організації та проведення педагогічних творчих ігор є **педагогічне моделювання** (створення моделі гри педагогом у власному уявленні): сценарій, ролі, виховні завдання, варіанти охоплення дітей грою, презентація гри. Якщо мова йде про гру-творчість, то в процесі її моде-

лювання організаційна роль педагога мінімальна: він може подати ідею, створювати підґрунтя для майбутньої ігрової діяльності.

У навчально-виховному процесі використовують різноманітні модифікації ділових ігор: імітаційні, операційні, рольові, діловий театр, соціо- та психодрама.

Г. Селевко технологію організації та проведення ділової гри пропонує розглядати у межах 3-х етапів (підготовка, проведення та аналіз, узагальнення).

Етап підготовки. Підготовка школярів до гри починається зі створення сценарію. Структура сценарію є такою: мета, опис запропонованої проблеми, обґрунтування сформульованих завдань, план ділової гри, загальний опис процедури гри, зміст ситуації та характеристик дійових осіб.

Далі йде вступ до гри, орієнтація учасників та експертів. Визначається режим роботи, формулюється мета, обґрунтовується проблема та вибір ситуації. Розподіляються ролі, формуються групи. Видаються матеріали, інструкції, виробляються правила та установки. Збирається додаткова інформація. За необхідності школярі звертаються до ведучого та експертів за консультацією. Допускаються попередні контакти між учасниками/учасницями гри. Неписані правила забороняють відмовлятися від своєї ролі, виходити з гри, пасивно ставитися до гри, пригнічувати активність, порушувати регламент та етику поведінки. Таким чином, цей етап складається з двох складових: розробки гри та вступ до гри.

Етап проведення – процес гри. З початку гри ніхто не має права втручатися та змінювати її хід. Тільки ведучий може коригувати дії учасників/учасниць, якщо вони ухиляються від основної мети гри. Залежно від модифікації рольової гри, можуть вводитися різні *рольові позиції* вихованців (генератор ідей, розробник, імітатор, ерудит, діагност, аналітик). *Організаційні позиції*: організатор, координатор, контролер, тренер, маніпулятор. *Позиції щодо новизни змісту*: ініціатор, обережний критик, консерватор. *Методологічні позиції*: методолог, критик,

методист, проблематизатор, рефлексуючий, програміст. *Соціально-психологічні позиції*: лідер (той/та, кому надають перевагу); той/та, кого приймають; той/та, кого не приймають. На етапі проведення відбувається групова робота над завданням (робота з джерелами, ігротехніком, мозковий штурм, тренінг), а також міжгрупова дискусія (виступи груп, захист результатів, робота експертів).

На *етапі аналізу та узагальнення* відбувається виведення з гри, аналіз, рефлексія, оцінка та самооцінка роботи, формулюються висновки та узагальнення, виробляються рекомендації.

Використана література (основна)

1. *Загальна педагогіка: модульне навчання* /Федорчук Е.І., Вонсович В.П., Конькова Т.І., Тришневська Г.Б., Федорчук В.В.; За ред. Федорчук Е.І. – Кам'янець-Подільський, 2003. – С. 290–306.
2. *Зайченко І.В. Педагогіка.* – Чернігів, 2003. – С. 335.
3. *Карпенчук С.Г. Теорія і методика виховання.* – К., 1997. – С.216–217.
4. *Селевко Г.К. Современные образовательные технологии.* – М., 1998. – С. 50–59.

Рекомендована література

1. *Виховні технології у діяльності класного керівника* /Укл. Яковець Н.І., Солова В.М., Киричок І.І. – Ніжин, 2003. – Частина 1–3.
2. *Куприянов Б. Классификация форм воспитательной работы* // *Воспитание школьников.* – 2002. – №4; №5. – С.21–29.
3. *Шульга Л. Ігрові методики та їх роль у вихованні...* // *Рідна школа.* – 2002. – №10. – С. 27–30.
4. *Макаренко В.П. Деловые игры* // *Воспитание школьников.* – 1999. – №6. – С. 12–16.

ТЕМА VIII. ДІЯЛЬНІСТЬ КЛАСНОГО КЕРІВНИКА У СИСТЕМІ ШКІЛЬНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

VIII – А. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ КЛАСНОГО КЕРІВНИКА

ПЛАН

I. Мета, виховні завдання, професіограма класного керівника.

II. Вимоги до класного керівника, його функції.

III. Основні напрями роботи класного керівника. Методи вивчення вихованців. Критерії ефективності роботи класного керівника.

IV. Організація учнівського самоврядування в класі.

V. Критерії оцінки ефективності діяльності класного керівника.

I. Завдання, функції, основні напрями та зміст роботи класного керівника у сучасних умовах визначаються “Положенням про класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти”, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України (2000 р.). У ньому, зокрема, зазначено, що **класний керівник** – це педагогічний працівник, який здійснює педагогічну діяльність з колективом учнів класу, навчальної групи професійно-технічного навчального закладу, окремими учнями, їх батьками, організацію та проведення позаурочної та культурно-масової роботи, сприяє взаємодії учасників навчально-виховного процесу в створенні належних умов для виконання завдань навчання й виховання, самореалізації та розвитку учнів (вихованців), їх соціального захисту.

Зміст підготовки педагога до організації виховної роботи з класом відображено у професіограмі (кваліфікаційній характеристиці) класного керівника. **Професіограма** – документ, в якому виокремлено основні особистісні якості педагога, а також

професійні знання, вміння й навички. Це ідеальна модель педагога, зразок, еталон.

У визначенні змісту роботи класний керівник керується Конституцією України, Конвенцією ООН про права дитини, законами України "Про освіту", "Про загальну середню освіту", "Про позашкільну освіту", "Про професійно-технічну освіту", іншими законодавчими й нормативно-правовими актами України, а також названим Положенням.

У цитованому Положенні зазначається, що класний керівник здійснює свою діяльність згідно основних завдань загальної середньої освіти, спрямованих на:

- виховання громадянина України;
- формування особистості учня (вихованця), його наукового світогляду, розвитку здібностей та обдаровань;
- виконання вимог Державного стандарту загальної середньої освіти, підготовку учнів до подальшої освіти й трудової діяльності;
- виховання в учнів (вихованців) поваги до Конституції України, державних символів України, почуття власної гідності, свідомого ставлення до обов'язків, прав і свобод людини й громадянина, відповідальності за свої дії перед законом;
- реалізацію права учня (вихованця) на вільне формування політичних і світоглядних переконань;
- виховання шанобливого ставлення до родини, поваги до народних традицій та звичаїв, державної та рідної мови, національних цінностей українського народу та інших народів і націй;
- виховання свідомого ставлення до свого та здоров'я інших громадян як найвищої соціальної цінності, формування засад здорового способу життя, збереження й зміцнення фізичного та психічного здоров'я учнів (вихованців).

Обов'язки класного керівника покладаються на педагогічного працівника загальноосвітнього, професійно-технічного навчального закладу, який має педагогічну освіту, здійснює педагогічну діяльність, фізичний та психічний стан здоров'я якого дозволяє виконувати ці функції.

Як організатор класного колективу класний керівник:

- сприяє забезпеченню умов для засвоєння учнями (вихованцями) рівня обсягу освіти, а також розвитку їх здібностей;
- створює умови для організації змістовного дозвілля, профілактики бездоглядності, правопорушень, планує та проводить відповідні виховні заходи;
- сприяє підготовці учнів (вихованців) до самостійного життя в дусі взаєморозуміння, миру, злагоди між усіма народами, етнічними, національними, релігійними групами;
- проводить виховну роботу з урахуванням вікових та індивідуально-психологічних особливостей учнів (вихованців), їх нахилів, інтересів, задатків, готовності до певних видів діяльності, а також рівня сформованості учнівського колективу;
- координує роботу вчителів, викладачів, майстрів виробничого навчання, психолога, медичних працівників, органів учнівського самоврядування, батьків та інших учасників навчально-виховного процесу з виконання завдань навчання та виховання у класному колективі (групі), соціального захисту дітей.

II. У цитованому Положенні також зазначається, що *класний керівник зобов'язаний:*

- вибирати адекватні засоби реалізації завдань навчання, виховання й розвитку учнів;
- здійснювати педагогічний контроль за дотриманням учнями (вихованцями) статуту й Правил внутрішнього розпорядку навчального закладу, інших документів, що регламентують організацію навчально-виховного процесу;
- інформувати педагогічну раду, адміністрацію навчального закладу, батьків про стан виховного процесу в класі та рівень успішності учнів;
- дотримуватися педагогічної етики, поважати гідність учнів, захищати їх від будь-яких форм фізичного, психічного насильства;
- своєю діяльністю стверджувати повагу до принципів загальнолюдської моралі;
- пропагувати здоровий спосіб життя;

- постійно підвищувати професійний рівень, педагогічну майстерність, загальну культуру;
- вести документацію, пов'язану з виконанням повноважень класного керівника (класні журнали, особові справи, плани роботи тощо).

Таким чином, *основним і найважливішим завданням* класного керівника є сприяння формуванню особистості учня, розвитку його задатків, можливостей, здібностей та талантів, а також його соціалізації, залучення до сфери суспільних відносин.

У сучасній теорії педагогіки виокремлено такі *функції* класного керівника: *діагностичну, організаторську, виховну, координаційну, стимулювальну* та деякі інші.

Діагностична функція класного керівника передбачає психолого-педагогічне вивчення окремих учнів класу (групи) й усього класу (групи) в цілому. За допомогою діагностичних методик класний керівник отримує дані про стан педагогічного процесу, якості навчання й виховання, рівень знань і вихованості школярів, обробляє ці дані, аналізує та оцінює їх, коригує та прогнозує розвиток педагогічного процесу та учнів.

Педагогічна діагностика необхідна для оптимальної організації педагогічного процесу. Виокремимо наступні її функції: *контрольно-корегуючу, прогностичну, виховну*. Перша полягає в отриманні даних і корекції педагогічного процесу; друга означає передбачення, прогнозування змін у розвитку учнів у майбутньому; третя полягає у тому, що у процесі діагностування та у зв'язку з ним педагог має можливість здійснювати виховний вплив на учня.

За І. Зайченком, *педагогічна діагностика* досліджує три аспекти: 1) результати навчання, що виявляються у вигляді оцінки знань (академічні досягнення учнів); 2) результати виховання й навчання у вигляді соціальних, емоційних, моральних якостей особистості й груп учнів; 3) результати педагогічного процесу у вигляді психологічних якостей та новоутворень особистості. Іншими словами, діагностується рівень знань учнів, соціального та психічного розвитку, що й відповідає освітній, виховній та розвивальній функціям навчально-виховного процесу.

Класний керівник має вивчати саму дитину, її сім'ю, оточення, клас. Зміст діагностики учня може включати: демографічні дані про учня та його сім'ю, дані про здоров'я й фізичний розвиток дитини, пізнавальні здібності (особливості уваги, пам'яті, уявлення, мислення), емоційно-вольова, мотиваційна та сфера потреб, спрямованість особистості (інтереси, відносини, цінності, Я-концепція), нарешті, поведінка, вчинки школяра. Крім того, класний керівник вивчає й клас у цілому як групу, колектив: міжособистісні стосунки в класі, згуртованість, громадську думку, єдність цінностей.

Організаторська функція передбачає вміння залучати колектив класу й кожного учня до різних видів виховної діяльності: пізнавальної, що сприяє збагаченню уявлень учнів про навколишню дійсність; суспільно корисної, яка спрямована на загальну користь і благо; ціннісно-орієнтаційної, яка сприяє розкриттю учням духовних та матеріальних соціально значущих цінностей та орієнтації їх на адекватну поведінку; художньо-творчої, яка сприяє реалізації індивідуальних творчих задатків та здібностей; вільного спілкування, організації дозвілля учнів тощо.

Виховна функція полягає в реалізації завдань розумового, морального, естетичного, трудового, фізичного, правового, екологічного, економічного виховання та є найскладнішою у діяльності класного керівника.

Координаційна функція передбачає спрямування класним керівником виховних зусиль усіх педагогів, батьків і громадськості на вирішення завдань формування всебічно й гармонійно розвиненої особистості, патріота України.

Стимулювальна функція полягає у своєчасному виявленні досягнень і недоліків у формуванні й розвитку особистості учня/учениці й запровадженні заходів, спрямованих на закріплення, зміцнення та розвиток позитивних зрушень і блокування й усунення негативних рис.

III. Завдання й функції класного керівника визначають основні напрями, зміст, методи й форми його роботи. Практика

роботі середньої загальноосвітньої школи показує, що найважливішими **напрямами роботи класного керівника** є:

- вивчення особистості учнів;
- ведення документації класу, планування класним керівником виховної роботи з дітьми (див. тему VIII – B);
- створення й згуртування учнівського колективу (індивідуальні та групові форми роботи) за напрямами:
 - розумове, громадянське, морально-етичне, екологічне, трудове та профорієнтація, естетичне, статеве, правове, економічне, фізичне виховання (детальну характеристику див. у додатку 4), а також організація учнівського самоврядування;
 - робота з обдарованими дітьми;
 - робота з важковиховуваними школярами, з профілактики відхилень у поведінці (див. тему VIII – C);
 - співпраця з батьками вихованців (див. тему VIII – D);
 - співпраця з дитячими та юнацькими громадськими організаціями (див. тему IX), позашкільними установами;
 - співпраця з учителями-предметниками, шкільним психологом.

Вивчення особистості учня здійснюється класним керівником з використанням усієї палітри "шкільних методик", досить ґрунтовно описаних у сучасній психолого-педагогічній літературі. Найважливішими **методами вивчення вихованців** є:

- систематичне щоденне спостереження за діяльністю та поведінкою учнів у процесі навчання й позаурочний час;
- індивідуальні й групові діагностичні бесіди;
- вивчення результатів діяльності учнів;
- відвідування їх удома;
- експеримент;
- рейтинг і метод експертних оцінок та ін.;
- тестування, анкетування тощо.

Створення й виховання учнівського колективу як основного середовища життєдіяльності школярів передбачає визначення

мети й завдань виховання як колективу в цілому, так і кожної особистості зокрема, залучення кожного вихованця до різноманітних видів суспільно корисної діяльності, створення й розвиток системи виховних міжособистісних стосунків (розподіл доручень та обов'язків, розвиток активу: вибори, навчання його, створення відносин "взаємної відповідальності"), розвиток традицій, налагодження зв'язків з іншими колективами в школі та за її межами. Створення у класі атмосфери мажору й оптимізму, сприятливого психологічного мікроклімату.

За І. Зайченком, важливе значення у створенні колективу має уміле пред'явлення з перших днів навчання педагогічних вимог до учнів. З цією метою класний керівник, як правило, на початку навчального року проводить спеціальні збори, на яких ґрунтовно знайомить учнів/учениць з найважливішими шкільними правилами й пояснює їм, як вони повинні поводити себе на уроках, перервах, в позаурочний час, виконувати домашні завдання й брати участь у громадському житті класу. Пред'явлення вимог на початку навчального року спонукає учнів/учениць до аналізу своєї поведінки та переживанню внутрішніх суперечностей між наявним і необхідним рівнем поведінки, що зрештою стимулює їхнє самовиховання.

Уміння класного керівника організувати змістовну поза-класну роботу з учнями/ученицями є чи не найважливішим у формуванні учнівського колективу. Класному керівникові варто подбати про те, щоб уже з перших днів роботи з дітьми залучити їх до активної позакласної діяльності, розвинути інтерес до неї.

Процес виховання передбачає розвиток талантів, розумових і фізичних здібностей учнів, формування у них високої пізнавальної культури, організації змістовного дозвілля школярів. Тому спільно з учителями-предметниками класний керівник має виховувати відповідальне ставлення до навчання, сприяти у виборі та залученні учнів до роботи в різноманітних науково-технічних товариствах, малих академіях, гуртках, секціях, клубах, студіях, об'єднаннях відповідно до їх інтересів, нахилів і можливостей. Він організовує проведення екскурсій, різноманіт-

них вечорів, конкурсів, зустрічей, відвідування музеїв, театрів; допомагає дітям у працевлаштуванні тощо.

Класний керівник використовує класний колектив для підвищення вимог до учнів у справі навчання й дисципліни. З цією метою він проводить спеціальні збори, на яких здійснюється аналіз навчальної роботи у класі, заслуховуються звіти окремих учнів про їхню успішність і поведінку.

Важливим напрямом роботи класного керівника є *морально-етичне виховання* (див. *додаток 4*), основною особливістю якого в умовах національної школи є *орієнтація на загально-людські цінності*. За допомогою різноманітних методів і засобів відбувається знайомлення учнів з минулим і сучасним життям країни й світу, реалізуються диспути на морально-етичні й естетичні теми, літературно-художні вечори та ін. Велике значення має приклад педагога, батьків, старших.

Необхідно домагатися, щоб у кожного школяра була сформована потреба в оволодінні рідною мовою, знаннями з історії, мистецтва, культури, звичаїв, обрядів, символіки свого народу, національних меншин та ін.

Обов'язковою умовою формування особистості є підготовка школярів до *господарсько-трудової діяльності*. Тому важливими напрямками роботи класного керівника в умовах загальноосвітньої школи мають бути підготовка до трудової діяльності в нових умовах господарювання, виховання турботливого ставлення до природи, її багатств, їх раціонального використання, економічне виховання, розвиток підприємництва, участь у відновленні історичних пам'яток, відродженні народних промислів і т.д. Важливо, щоб діяльність школярів була соціально цінна й значуща, включала елементи гри та романтики, спиралася на ініціативу, творчість і самодіяльність школярів (за І. Зайченком).

Надзвичайно несприятлива екологічна ситуація в Україні, слабкий фізичний розвиток та стан здоров'я переважної більшості школярів актуалізують *завдання створення необхідних умов для фізичного розвитку дітей, збереження та зміцнення*

їх здоров'я. Тому класний керівник значну увагу має приділяти вивченню вікових, психофізіологічних особливостей дітей, пропаганді здорового способу життя, піклуватися про охорону їх здоров'я, безпеку дотримання санітарно-гігієнічних норм, режим дня та харчування школярів, виховувати свідоме ставлення до зміцнення здоров'я, запобігати вживанню алкоголю, наркотиків, виникненню інших шкідливих звичок.

Робота з учителями, які викладають у даному класі, передбачає вироблення єдиного стилю стосунків з учнями, визначення єдиного змісту виховання й збагачення його за рахунок професіоналізму вчителів-предметників (спільні уроки й позакласні заходи, реалізація індивідуального та диференційованого підходів на основі споріднених інтересів і нахилів); коригування, вироблення спільних підходів до організації навчальної діяльності на уроках та у позакласній роботі вчителів з предмету; проведення педагогічних консилиумів.

Взаємозв'язок з сім'єю, робота з батьками учнів дозволяє зробити процес виховання цілісним, єдиним, а отже, більш ефективним. Найважливішими елементами роботи класного керівника з батьками є: ознайомлення батьків з метою, завданнями, змістом і методикою навчально-виховного процесу у класі; організація психолого-педагогічного всеобучу батьків, вироблення єдиного педагогічного підходу до розв'язання завдань виховання; залучення батьків до спільної діяльності з дітьми, що дозволяє збагатити зміст позаурочної діяльності дітей, а також налагодити взаємовідносини дітей та батьків завдяки плідному спілкуванню у процесі вирішення класних справ. Крім того, важливі ще два елементи взаємодії з батьками: робота з батьківським активом і коригування виховання в окремих сім'ях – допомога у вирішенні ряду серйозних проблем виховання, вирішення конфліктних ситуацій, надання правової та моральної допомоги дітям з неблагополучних сімей, розв'язання проблеми всеобучу та ін (див. тему VIII – D).

За І. Зайченком, співробітництво з позашкільними навчально-виховними закладами, різноманітними громадськими

організаціями, громадськістю дозволяє значно збагатити навчально-виховний процес (див. тему IX). Тут можна виокремити кілька аспектів: використання у виховній роботі з класом творчого потенціалу учнів – музикантів, художників, акторів, спортсменів та ін. Під час підготовки та проведення різноманітних форм роботи: участі учнів класу у різноманітних святах, акціях, відкритих заняттях, що проводяться у закладах допоміжної освіти, запрошення до школи різноманітних спеціалістів-педагогів для участі у проведенні різноманітних зустрічей, бесід, дискусій. Така практика дозволяє не лише сформувати позитивне ставлення учнів/учениць до корисної та захоплюючої позакласної діяльності, але й підносить престиж учнів, які займаються нею, дозволяє їм самореалізуватися.

IV. Самоврядування дитяче – участь дітей в управлінні й керівництві справами свого колективу (за С. Гончаренком). Учнівське самоврядування є школою формування управлінських навичок, соціальної активності та відповідальності, плекання самостійної, ініціативної, здатної приймати нестандартні рішення особистості.

Принципи побудови та розвитку шкільного самоврядування (за М. Капустіним):

- педагогічне керівництво (наявність педагога – консультанта у кожного органу самоуправління);
- предметність діяльності (органи самоврядування для організації діяльності в колективі та для колективу);
- єдине планування (згідно плану виховної діяльності школи);
- виборність органів самоврядування;
- змінність функцій, видів діяльності через визначений час;
- побудова самоуправління знизу нагору (піраміда влади має будуватися саме так, а не навпаки);
- демократизм (участь усіх школярів у системі самоврядування);
- узгодженість у діях;

- добровільність;
- гуманізація відносин;
- наступність і творчість.

Необхідною умовою розвитку учнівського самоврядування є створення рівних можливостей для самореалізації кожної особистості незалежно від статевої та національної належності, успіхів у навчанні тощо.

Створення учнівського самоврядування має починатися з правового забезпечення. Необхідно опрацювати нормативні, правові акти, що регламентують діяльність органів самоврядування (Конституцію України, Всесвітню декларацію про місцеве самоврядування, Закон України “Про місцеве самоврядування”, Закон України “Про громадські організації”, Закон України “Про охорону дитинства”, “Декларації прав дитини”, “Національної доктрини розвитку освіти України у XXI столітті”, Закону України “Про загальну середню освіту” та ін.).

Система шкільного самоврядування має 3 рівні: I (базисний) – класне учнівське самоврядування, II – шкільне учнівське самоврядування, III – шкільне самоврядування (рада школи, яка складається зі школярів, педагогів-консультантів, батьків).

Розглянемо класне учнівське самоврядування. Провідними видами діяльності учнівського самоврядування є такі: пізнавальна діяльність, самообслуговування, художньо-естетична, спортивно-оздоровча, інформаційна, шефська.

Для кожного виду діяльності обираються органи самоуправління (усі учні/учениці мають входити до складу того чи іншого органу).

Робочі органи самоуправління називають *комісіями, радами, міністерствами, республіками* та ін. (“Знання”, “Мистецтва”, “Культури й відпочинку”, “Дисципліни та порядку”, “Охорони здоров’я та спорту”, “Інформації”, “Фінансів”, “Економіки”, “Друку” тощо). Кожен орган обирає зі свого складу голову та заступника, а решта (2-3 особи) – його члени. Голови комісій складають *раду класу*. Усі члени ради по черзі виконують роль голови ради (1,5 – 2 місяці). Кожен член класних органів самоврядування має свої обов’язки.

Вищим органом самоуправління є збір учнів/учениць класу.

Л. Петухова пропонує організувати у класі Республіку Цікавих Справ, яку очолюватимуть Президент та його заступники (міністри культури, спорту, освіти та ін.). Також обирається Республіканський Суд (з головним, першим і другим суддями).

Решта учнів є громадянами Республіки. Вони живуть і працюють за Конституцією, котра схвалена учнями/ученицями та затверджена адміністрацією школи.

Таким чином, демократична система учнівського самоврядування сприяє зацікавленості його учасників/учасниць у досягненні кращих результатів спільної діяльності, а також гармонізації відносин дітей та дорослих на рівні співробітництва, співтворчості.

V. Науковцями визначено певні критерії оцінки ефективності діяльності класного керівника (див. додаток 6).

Використана література (основна)

1. Зайченко І.В. Педагогіка. – Чернігів, 2003. – С.402 – 410.
2. Капустин Н.П. Педагогические технологии адаптивной школы. – М., 2001. – С. 82–87.
3. Лопухівська А. Учніське самоврядування в контексті діалогу культур // Рідна школа. – 2002. – №7. – С. 32–33.
4. Петухова Л.В. Из опыта планирования работы с классным коллективом // Классный руководитель. – 2001. – №3. – С. 76.

Рекомендована література

1. Виховні технології у діяльності класного керівника: Навч.- метод. посібник / Укл.: Н.І. Яковець, В.М. Солова, І.І. Киричок. – Ніжин: НДПУ, 2003. – С.18–36.
2. Кірдан О. Організаційно-педагогічні аспекти виникнення інституту класного керівництва // Рідна школа. – 2002. – №1. – С. 67–69.
3. Оржеховська В.М. Класний керівник у сучасній школі. – К., 1996. – С. 14–177.

4. Пам'ятка класному керівнику (завдання, напрями діяльності, форми роботи та інше) // Позакласний час. – 2000. – №19. – С. 38–42.

5. Положення про класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти // Інформ. збірник МО України. – 2000. – №22, листопад. – С. 3–4.

6. Шубко І. Творчість класних керівників. Шляхи звільнення від стереотипів // Освіта. – 2003. – 5-12 листопада. – С. 2-3.

VIII – В. ПЛАНУВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ КЛАСНИМ КЕРІВНИКОМ. ОБЛІК ТА ОЦІНКА РЕЗУЛЬТАТІВ ВИХОВАННЯ

ПЛАН

- I. Плани виховної роботи класного керівника.
- II. Орієнтовна програма вивчення особистості школяра/школярки.
- III. Педагогічні характеристики та оцінка поведінки вихованців.
- IV. Орієнтовна програма вивчення учнівського колективу.
- V. Стадії розвитку та шляхи формування колективу.

I. Плани виховної роботи класні керівники складають переважно у довільній формі.

Виокремлюють такі **плани виховної роботи**:

- перспективні (на чверть або півріччя);
- оперативні (денні або тижневі);
- календарні;
- плани окремих виховних заходів.

Щоб скласти реальний план виховної роботи, класному керівникові необхідно вивчити склад учнів/учениць класу, їхні індивідуальні особливості, дослідити особливості сімей вихован-

ців тощо. Перед складанням плану необхідно переглянути особові справи та медичні карти учнів/учениць, класний журнал, характеристики, поспілкуватися з батьками вихованців.

Під час планування виховної роботи класному керівникові варто врахувати:

- 1) Результати своєї діяльності за попередній період.
- 2) Цілі, завдання виховання.
- 3) Рівень вихованості та загального розвитку учнів/учениць.
- 4) Матеріальні можливості школи.
- 5) Свої професійні якості, власний педагогічний досвід.

Вимоги до планів виховної роботи:

- 1) Чітке формулювання мети, завдань виховання.
- 2) Врахування можливостей та побажань вихованців, реальних потреб колективу.
- 3) Конкретність.
- 4) Перспективність.
- 5) Реальність для виконання.
- 6) Гнучкість (можливість внесення коректив, змін).
- 7) Узгодженість із загальношкільним планом.
- 8) Комплексність (єдність мети й завдань, відповідних форм, методів, прийомів, засобів виховання та ін.).
- 9) Узгодженість із законодавчими, нормативними документами, що регламентують діяльність загальноосвітніх закладів (“Конвенцією про права дитини”, Конституцією, „Національною доктриною розвитку освіти України”, “Положенням про загальноосвітні навчальні заклади” та ін.).

Орієнтовна структура плану виховної роботи класного керівника:

1. Вступ (склад учнів, індивідуально-типологічні особливості вихованців, рівень вихованості, самосвідомості, інтелектуальний розвиток, ставлення до навчання та ін., а також короткий аналіз виховної роботи за минулий рік).
2. Мета, виховні завдання на новий навчальний рік.

3. Основні виховні справи з організації та розвитку класного колективу.

4. Цілі цих справ та форми проведення.

5. Характеристика виховних справ.

6. Індивідуальна робота з дітьми.

7. Індивідуальна робота з батьками.

II. Розглянемо орієнтовну програму вивчення особистості школяра:

1. Стан здоров'я (діагноз).

2. Матеріальні умови сім'ї (гарні, задовільні, незадовільні).

3. Сімейний "клімат" (гарний, задовільний, незадовільний).

4. Ставлення до навчання (позитивне, задовільне, незадовільне, індивідуальне).

5. Психічні особливості учнів:

а) властивості уваги – зосередженість (спостережливість як якість), стійкість, обсяг, розподіл, переключення;

б) пам'ять (образна, словесно-логічна, рухова, емоційна, короткочасна та довготривала);

в) мислення (наочно-дійове, наочно-образне, абстрактне). Властивості розуму (самостійність, широта, глибина, гнучкість, швидкість, критичність).

6. Інтереси, нахили (пізнавальні, професійні) до розумової, практичної, художньої діяльності, спілкування з людьми.

7. Спеціальні здібності: математичні, технічні, музичні, лінгвістичні, фізичні та ін.

8. Індивідуально-психологічні особливості особистості школяра:

○ тип темпераменту (холеричний, сангвінічний, флегматичний, меланхолічний);

○ характер (цілісний, суперечливий);

○ темп роботи;

○ реакція на зовнішні подразники (збуджена, урівноважена, повільна);

- “включення” у роботу та перехід до іншого виду діяльності (швидкий, повільний);

- риси характеру: ставлення до речей (бережливий – небережливий, охайний – неохайний); ставлення до людей (альтруїст – егоїст, принциповий – безпринципний, добрий – злий, стриманий – нестриманий та ін.); ставлення до праці/навчання (відповідальний – безвідповідальний, працелюбний – ледачий та ін.).

9. Емоційно-вольова сфера (наполегливість, цілеспрямованість, рішучість, нерішучість).

10. Позиція у колективі класу (формальний лідер – неформальний лідер, активний – пасивний, ізольований, “відчужений”).

11. Позанавчальні заняття (відвідує гурток, спортивну секцію, спецшколу та ін.).

12. Громадська активність (висока, середня, низька). Виконання громадських доручень.

III. У педагогічних характеристиках в узагальненому вигляді відображається зокрема оцінка рівня вихованості школяра/школярки, а також загальний рівень розвитку, інтереси, успішність, громадська активність, основні риси характеру, професійна спрямованість, ерудиція, стан здоров'я.

Класний керівник здійснює облік та оцінювання результатів виховання. Перш за все йдеться про *оцінку поведінки школярів* (зразкову, задовільну, незадовільну).

До основних *критеріїв оцінки поведінки школярів* належать: ставлення до оточуючих, навчання та трудових доручень; участь у громадському житті школи, класу; дотримання правил поведінки для учнів.

Критеріями вихованості є моральна позиція, моральна поведінка вихованців, працелюбність, доброзичливість, повага до оточуючих, дисциплінованість та ін.

Також необхідно зупинитися й на проблемі ефективності виховання. *Ефективність виховання* – це відношення досягнутих результатів до передбаченої мети у процесі формування особистості, соціальних груп, суспільства в цілому. Для того, щоб

оцінити ефективність виховання, необхідно виявити, які зміни відбулися у поведінці учнів/учениць у результаті виховних впливів, які форми, методи виховання є найбільш ефективними, від яких слід відмовитися, які варто вдосконалити.

С. Карпенчук в основі вихованості розглядає моральні якості, згідно яких визначаються рівні морального розвитку:

- низький (відсутність потреби дотримуватися правил);
- середній (майже некритичне сприйняття школярем норм групи, до якої він/вона належить);
- високий (людина має та відстоює власну позицію, не сприймає на віру норм поведінки своєї групи).

IV. Класний керівник має бути дослідником як особистості кожного учня/учениці, так і класного колективу в цілому.

Орієнтовна програма вивчення учнівського колективу:

1. Склад учнів класу:

- а) віковий та кількісний;
- б) працездатність та успішність учнів/учениць;
- в) пізнавальний рівень, загальний розвиток учнів/учениць;
- г) громадська позиція класу (виконання доручень, традиції класу, свідомість учнів та ін.).

2. Згуртованість учнів/учениць класу:

- а) чи є угруповання за інтересами або негативного характеру, як учні ставляться один до одного, до справ класу;
- б) чи люблять учні/учениці разом проводити час у школі та поза нею (працювати чи відпочивати);
- в) чи товаришують хлопці й дівчата;
- г) чи захищають вихованці своїх однокласників/однокласниць на перервах і поза школою;
- д) чи хвилюють учнів/учениць перемоги та невдачі свого класу.

3. Організованість учнів/учениць класу:

- а) чи вміють учні самі організовуватися для виконання колективних справ та розподіляти доручення між собою;
- б) чи вміють терпляче й уважно слухати один одного.

4. Громадська думка у класі:

- а) які вчинки однокласників схвалюються, а які – засуджуються;
- б) в яких формах виражають своє схвалення чи осуд;
- в) чи є різниця між тим, що говорять, обіцяють, і тим, що роблять;
- г) рівень об'єктивності оцінки й самокритики у класі.

5. Характер товариських зв'язків у колективі класу:

- а) що об'єднує учнів/учениць (місце проживання, місце за партою, інтереси, спільна робота);
- б) чи уважні учні один до одного, чи намагаються допомогти;
- в) чи проявляють вимогливість один до одного, чи бачать недоліки;
- г) ставлення класу до відмінників, активу, невстигаючих, порушників;
- д) ставлення до однокласників з обмеженими можливостями.

6. Характеристика лідерів класу:

- а) склад лідерів (формальних і неформальних);
- б) чи мають лідери класу авторитет;
- в) чи виконуються доручення лідерів;
- г) ставлення офіційних лідерів до однокласників.

7. Зв'язок класного колективу із загальношкільним:

- а) чи знають у класі про те, що відбувається у школі та в інших класах;
- б) чи висловлюються класом пропозиції щодо покращення життя у школі;
- в) як виконуються загальношкільні доручення;
- г) яку участь клас бере у загальношкільних справах.

8. Висновки (які педагогічні заходи варто застосовувати для кращої організації класного колективу та його згуртування; як класний колектив може впливати на виховання окремих учнів/учениць тощо).

V. Науковими дослідженнями встановлено три найпоширеніші варіанти розвитку взаємин між особистістю й колективом:

- 1) особистість підкоряється колективу (конформізм);
- 2) особистість підкоряє собі колектив (нонконформізм);
- 3) особистість і колектив перебувають в оптимальних взаєминах.

Слід пам'ятати, що колектив – сильне джерело впливу на особистість через оцінку, контроль, вимогу, емоційну підтримку, надання самостійності. Взаємодія у колективі також відбувається завдяки реалізації відповідних психологічних механізмів: зараження, наслідування, емпатії, ідентифікації. Тому у стосунках вихованця з колективом неприпустиме насильство над вихованцем, над його/її свідомістю, беззастережне підкорення інтересів особистості інтересам колективу, обмеження інтересів, заорганізованість та ін.

Поняття "**колектив**" вживається у двох значеннях: як будь-яка група та як група високоорганізована. Проте, якщо йдеться про колектив як суб'єкт виховного процесу, то слід говорити про високий рівень соціально-психологічного розвитку людей, які мають спільну суспільно значущу мету, діяльність, що призводить до досягнення цієї мети, органи управління, міжособистісні стосунки та відповідальність за результат своєї діяльності.

Колективу властиві певні ознаки (за А.Макаренком): спільність і суспільна значущість мети; єдність дій; відносини відповідальної залежності (керівництва й підлеглості); уміння вихованців як керувати, так і підкорятися; психологічний клімат – загальний настрій, який забезпечує емоційний комфорт для всіх і можливість самореалізації для кожного; дисципліна.

Сучасні психологічні дослідження дозволяють виокремити такі ознаки (властивості) колективу:

- моральна спрямованість діяльності;
- організаційна єдність;
- психологічна єдність (інтелектуальна, емоційна та вольова);

- здатність до самоуправління;
- групова готовність;
- міжгрупова єдність.

Учнівський колектив має певну структуру. Всі учні школи складають загальношкільний колектив, вчителі – педагогічний. Говорячи про виховний колектив, мають на увазі первинний колектив. В умовах школи такими колективами є класи. Крім того, у межах загальношкільного колективу функціонують групи за інтересами, гуртки, клуби, виробничі бригади, спортивні команди, колективи художньої самодіяльності. Це теж первинні колективи. Їх називають тимчасовими через короткотривалість існування. У класах формуються найбільш тривалі та стійкі стосунки між учнями та вчителями, а також відносини з іншими класами.

Як спеціально організоване об'єднання учнів/учениць колектив формується не відразу. Ця справа складна й потребує значних зусиль.

А. Макаренко сформулював закон життя колективу: рух – форма життя колективу, зупинка – форма його смерті. Педагог виокремив певні **етапи (стадії) його розвитку** залежно від того, ким і як висуваються вимоги. Згідно концепції А.Макаренка, на першій стадії вимоги формулює педагог, на другій – актив підтримує вимоги вихователя, ставить їх до себе та інших членів колективу, на третьій стадії вирішальний вплив має колективна вимога – громадська думка. Четверта стадія передбачає високий рівень самовиховання в усіх членів колективу, педагог коригує роботу по самовдосконаленню кожного школяра. Кожен вихованець ставить суспільні вимоги сам до себе на фоні вимог колективу. Так, колектив із об'єкта виховання на першій стадії свого розвитку перетворюється на повний його суб'єкт на четвертій.

Рівні сформованості колективу визначаються на основі стадій його розвитку (за А. Макаренко). Високий рівень відповідає, як правило, III-IV стадіям розвитку колективу.

Середній – відповідно II стадії, низький – I стадії. За А. Макаренком, **шляхи формування колективу** є такими:

- 1) Формування вимог.
- 2) Спільна діяльність педагогів і вихованців.
- 3) Визначення *перспектив* – мети, що здатна захопити

й згуртувати вихованців. Стимулом є “завтрашня радість”. Виокремлюють 3 види перспектив: *близьку* (організувати та взяти участь у грі, відвідати цирк та ін.), *середню* – проект дещо віддаленої колективної діяльності (підготовка до спортивного свята, шкільного вечора тощо), *далеку* – віддалена у часі, найбільш соціально значуща мета, досягнення якої потребує чималих зусиль (обрати професію, продовжити подальше навчання та ін.).

- 4) Робота з активом (організаторами діяльності).
- 5) Створення традицій колективу.

6) Реалізація принципу паралельної дії (на вихованців одночасно мають впливати принаймні 3 сили: педагог, актив, весь колектив).

Образний опис **етапів розвитку колективу** дав А. Лутошкін. За основний критерій він взяв *рівень його згуртованості*.

I етап – “*піщані розсипи*” – кожен у групі сам по собі, наче піщинка у купі піску: подує вітер – рознесе піщинки у різні боки;

II етап – “*м'яка глина*” – у групі вже виникають внутрішні зв'язки між вихованцями, але для спільної діяльності їм потрібна підтримка, підказка, допомога педагога;

III етап – “*миготливий маяк*” – у групі виокремлюється актив, визначаються спільні цілі, у деяких випадках учні діють як колектив, є бажання проводити час разом, допомагати один одному; проте для справжніх справ ще не вистачає наполегливості у досягненні мети, уміння підкорятися колективним вимогам, не вистачає взаєморозуміння; активність виявляється сплесками – як світло маяка;

IV етап – “*багряні вітрила*” – діти у колективі живуть за принципом “Один за всіх і всі за одного”; товариські взаємини

поєднуються із взаємною вимогливістю, але прийти на допомогу іншим колективам ще не готові;

V етап – "палаючий смолоскип" – колектив не задовольняється власним благополуччям, прагне принести користь іншим, поспішає на допомогу, високо піднявши смолоскип, який осяє їм дорогу.

Дещо по-іншому характеризує стадії розвитку саме класного колективу психолог Н. Анікієва. За основу взято зміну характеру взаємозв'язку офіційної та неофіційної структури у колективі. На першій стадії класний керівник сприяє розвитку авторитету тих мікрогруп, які мають найбільш змістовні інтереси та потреби, шляхом організації діяльності, яка розрахована на виявлення найбільш розвинених у морально-інтелектуальному плані школярів. Друга стадія – вибір тих школярів, які здатні позитивно впливати на клас, тобто офіційного активу. Третя – формування сильного активу шляхом систематичної зміни офіційного активу. На четвертій стадії розвиток колективу досягає такого рівня, коли всі мікрогрупи користуються авторитетом (кожна у певному виді діяльності), інтереси й духовні запити кожної мікрогрупи досить високі.

На сучасному етапі розвитку психолого-педагогічної науки доведено, що високий рівень соціально-психологічної зрілості групи перетворює її на групу-колектив (див. додаток 7).

Використана література (основна)

1. Болдырев Н.И. Методика воспитательной работы в школе. – М., 1981. – С. 216–218
2. Борисова З. Антон Макаренко – засновник новаторської педагогіки // Палітра педагога. – 2003. – №3. – С. 6-7
3. Загальна педагогіка: модульне навчання / За заг. ред. Е.І. Федорчук. – Кам'янець-Подільський, 2003. – С. 222–225.
4. Капустин Н.П. Педагогические технологии адаптивной школы. – М., 2001. – С. 131–133.
5. Нісімчук А.С., Падалка О.С., Шпак О.Т. Сучасні педагогічні технології. – К., 2000. – С. 138–140.

Рекомендована література

1. Бучківська В.В. Взаємини в дитячому колективі – умова

особистісно орієнтованого педагогічного процесу // Педагогіка і психологія. – 2000. – №1 (26). – С. 72–76.

2. Виховні технології у діяльності класного керівника / Укл.: Н.І. Яковець, В.М. Солова, І.І. Киричок. – Ніжин, 2003. – Ч.1. – С. 50–100.

3. Діагностика вихованості школярів / Укл. Гунда Г.В., Сагарда В.В. Інновації у підготовці фахівця в умовах класичного університету. – Ужгород, 2000. – С. 68–80.

4. Карпенчук С.Г. Теорія і методика виховання. – К., 1997. – С. 55–62, 274–285.

5. Лутошкин А.Н. Как вести за собой. – М., 1978.

VIII – С. ПРОФІЛАКТИКА ТА КОРЕКЦІЯ ВАЖКОВИХОВУВАНOSTІ ШКОЛЯРІВ

ПЛАН

I. Фактори, що обумовлюють виникнення важковиховуваності школярів. Відхилення у поведінці.

II. Типологія важковиховуваних.

III. Діяльність класного керівника з профілактики та корекції важковиховуваності.

IV. Технологія організації педагогічного консиліуму.

I. До основних **чинників**, які детермінують важковиховуваність школярів, належать зокрема такі:

- відсутність або недостатність позитивного емоційного контакту з батьками (за Н. Пихтіною, Н. Яковець);

- сімейне неблагополуччя;

- індивідуально-типологічні особливості особистості (агресивність, надмірна чутливість, акцентуації характеру, неадекватна самооцінка, імпульсивність, конфліктність, низький статус у колективі тощо);

- стресові стани, перевантаження;

- незайнятість, відсутність стійких пізнавальних інтересів особистості.

Наведені фактори можуть сприяти виникненню відхилень у поведінці школярів.

Відхилення у поведінці людини – такі дії, які не відповідають нормам, прийнятим у суспільстві, членом якого вона є.

Поведінка – характеристика зовнішнього прояву психічної діяльності людини, це спосіб життя й дій.

Норма – наявний у суспільстві чи певній групі стандарт, зіставлення з яким визначає прийнятність і досконалість об'єктів, процедур і продуктів діяльності. Основним змістом норм виступають вимоги суспільства.

Виокремлюють ряд **відхилень у поведінці** школярів.

У поведінці школярів можуть спостерігатися емоційні розлади. До них належать депресії, фобії тощо. Подолати зокрема депресивні стани допоможуть гарні стосунки з батьками та однолітками; певні досягнення в окремих видах діяльності (спорті, техніці, музиці тощо); відчуття відповідальності людини (у сім'ї, класі, гуртку тощо).

Суїцидальна поведінка – не лише акт самогубства, а й всі прояви суїцидальної активності (думки, наміри, висловлювання, прогнози, замаху тощо).

У такій ситуації головним завданням педагога є утримати дитину в ЖИВИХ. Для цього необхідно (за Р. Безпальчою):

- встановити словесні та емоційні стосунки з учнем/ученицею;
 - бути уважним співрозмовником;
 - не бути агресивним;
 - задати пряме запитання: “Ти думаєш про самогубство?” Це допоможе обговорити з дитиною заборонену тему, дасть можливість зрозуміти їй свої почуття;
 - не пропонувати невиправданої чи банальної розради.
- Не кажіть, що у всіх є подібні проблеми, що дитина насправді не

думає про самогубство. Ці слова викличуть недовіру, змусять дитину ще більше відчуту свою непотрібність;

- запропонувати конструктивні підходи. Попросіть подумати про альтернативні виходи з конфліктної ситуації, які не приходили дитині в голову. Допоможіть їй визначити витoki дискомфорту: –Що трапилося останнім часом?”, “Коли ти відчув/відчула себе погано?” “Кого з оточуючих стосуються ці недобрі зміни?”;

- особливо важливо розпитати, як дитина розв'язувала подібні ситуації в минулому. Це буде корисно для розв'язання наявного конфлікту;

- намагайтесь з'ясувати, що й хто залишились для дитини позитивно значущими. Під час розмови стежте, чи не з'явився промінчик надії, чи не вийшли ви на ситуацію, яка допоможе розв'язати чи бодай полегшити конфлікт;

- вселяйте надію. Не кажіть порожніх слів розради: “Не турбуйся, все буде добре”. Краще разом шукайте альтернативу: “Як би ти міг/могла змінити ситуацію?”, “До кого ти можеш звернутися по допомогу?”, “Як ти можеш протистояти цьому?”. Підкреслюйте сили й можливості дитини, вселяйте віру в те, що за ніччю завжди настає день і що ситуація не така вже й безвихідна. Конфліктна ситуація колись закінчиться, а самогубство безповоротне;

- обов'язково оцініть ступінь ризику самогубства: чи це туманні думки про “можливість”, чи це вже розроблений план? Якщо депресивний підліток комусь дарує улюблений магнітофон – напевно ситуація дуже серйозна. У такому випадку потрібно не залишати дитину саму. Залишайтеся самі з дитиною чи попросіть когось побути з нею; приберіть подалі ножі, ліки та ін.;

- зверніться по допомогу до фахівців: лікарів, священників, психіатрів. Зверніться за допомогою та консультаціями до телефонів довіри, Центрив психологічної підтримки та інших подібних державних і громадських організацій, які надають різні види психологічних послуг;

- дізнайтесь номери телефонів довіри, адреси та телефони організацій вашого міста, які надають психологічну підтримку населенню. Розташуйте ці телефони на видному місці. Наприклад, у Києві цілодобово працюють телефони довіри: 456-17-25, 456-17-02, 515-23-74 та ін. Телефон Ніжинського КП “Довіра”: (046-31)-3-13-84, Чернігівського обласного телефону довіри: (04622)-4-92-99.

- якщо Вам здається, що критична ситуація минула, все одно тривалий час зберігайте турботу про суїцидальну дитину, поки вона/він не адаптується у житті, а конфліктна ситуація вичерпається;

- вчіть вихованців міжособистісному спілкуванню;

- допоможіть дитині розібратися у собі, навчіть її переборювати страх перед невдачами;

- допоможіть дитині конструктивно розв’язувати власні проблеми, у разі необхідності допоможіть змінити оточення;

- дітям потрібно пояснювати не тільки *що* потрібно робити, а ще й *як* це зробити. Лише за цієї умови Ваша допомога буде вартісною.

Також мають місце відхилення у сексуальній поведінці (сексуальне насильство, рання вагітність, агресивність, жорстокість та ін.). Для профілактики такої поведінки класний керівник має проводити відповідну виховну роботу з правового, морально-етичного та інших напрямів (*див. тему VIII-A, пункт III; додаток 4*).

Відхилення у харчовій поведінці (переважно хворобливе ставлення до своєї ваги, що є наслідком викривленого розуміння краси). За М. Папучею, психічними індикаторами такого виду відхилень (хвороби “психічна анорексія”) можуть бути висока сенситивність, подразливість, образливість та ін. Іноді наслідки голодувань можуть бути фатальними. З метою попередження відхилень у харчовій поведінці вихованців/вихованок, класному керівникові варто співпрацювати з лікарями, психологами, психіатрами та іншими спеціалістами.

Відхилення у поведінці призводять до важковиховуваності, а важковиховуваність є однією з передумов формування відхилень у поведінці.

Слід розрізняти **поведінку нормальну** та **аномальну (девіантну)** – ту, що відрізняється від загальноприйнятих норм.

У сучасній соціології розрізняють **позитивну девіацію** (політична активність, економічне підприємництво, художня творчість та ін.) й **девіацію негативну** (злочинність, алкоголізація та наркотизація підлітків, аморальність поведінки, вандалізм тощо).

Види **аномальної поведінки** (за Н. Толстих):

- **адиктивна** – пов'язана із вживанням токсичних речовин, у т.ч. алкоголю, тютюну, наркотиків та ін;
- **аморальна** – в її основі вчинки, що суперечать нормам моралі;
- **деліквентна** (протиправна): а) передзлочинна (людина чинить протиправні дії, але вони не підпадають під відповідні статті Карного законодавства, у т.ч. й через вік; б) злочинна, кримінальна (після скоєння злочину людина несе карну відповідальність).

II. Педагогічно занедбані учні – це переважно фізично й психічно здорові школярі, які стали “важкими” через неправильне виховання чи відсутність його протягом тривалого часу. Характерною особливістю цих дітей є прагнення задовольнити свої бажання, не рахуючись з вимогами оточуючих, колективу. Відхилення від моральної норми набувають у них стійкості. Вони допускають **проступки** (прогули, бійки, вживання наркогенних речовин), постійно проявляють негативні риси характеру (грубість, лінощі, нечесність, жорстокість).

Корекцію аморальної поведінки підлітків доцільно починати з психолого-педагогічної діагностики особливостей розвитку їх моральної сфери та моральних якостей. З цього ж необхідно починати під час розробки програм психолого-педагогічної корекції аморальної поведінки.

За умови несвоечасної корекційної роботи аморальна поведінка може перетворитися на протиправну, яка має особливо негативні суспільні наслідки. У цьому випадку йдеться про **правопорушення**.

Підлітки-правопорушники – це важковиховувані, педагогічно занедбані підлітки, які скоюють правопорушення (дрібні крадіжки, хуліганство та ін.), порушують адміністративні та інші норми, перебувають на обліку в органах у справах неповнолітніх чи направлені службою у справах неповнолітніх до шкіл та училищ соціальної реабілітації.

Неповнолітні злочинці – це важковиховувані, педагогічно занедбані підлітки, які скоїли кримінальні злочини, порушили правові норми й направляються судом до виправних трудових колоній. В. Оржехівська пропонує розрізняти наступні типи важковиховуваних.

Перший тип – конфліктно-ситуаційний з переважною позитивною спрямованістю; другий – неврівноважено-ситуаційний з незначною негативною спрямованістю; третій – нестійкий з переважаючою негативною спрямованістю; четвертий – стійкий з негативною спрямованістю. Отже, за основу береться спрямованість особистості.

Класний керівник повинен уміти розрізняти ці типи, щоб правильно визначити стратегію корекційної роботи.

Формування особистості першого типу відбувається у позитивному середовищі. Особливості духовного світу важковиховуваних (відхилення у сфері потреб, інтересів, звичок) не викликають побоювань. У них переважають позитивні потреби у спілкуванні, потреба у праці. Є незначні спотворені матеріальні потреби. Переважають соціально корисні інтереси, хоча правомірні шляхи їх задоволення обмежені. Мають середній рівень розумової діяльності та самоорганізації. Ставлення до навчання позитивне, працездатність відносно висока. Переважно сприймаються колективом класу. Ізольованою є дуже незначна частина таких підлітків. Правопорушення для них є випадковими явищами, які стають можливими за випадкових ситуацій. Для цих учнів доцільно проводити щирі бесіди, проте вони потребують допомоги у виборі пізнавальних, трудових видів діяльності. Корисний постійний контакт з батьками.

Другий тип важковиховуваних підлітків характеризується тим, що вони формуються у середовищі з незначними відхиленнями. У сфері матеріальних потреб – бажання бути модними. Відрізняються звичкою до безцільного проведення вільного часу, бродяжництва. Інколи бувають мішенню шкільних рекетирів-зидирників. Аморальні елементи свідомості та поведінки виражені слабо. Працездатність середня, інтерес до навчання послаблений. У класі їх недооцінюють, принижують. Вони, як правило, ізольовані у колективі. Схильні до вживання наркотичних речовин. Переважно виправдовують мотиви своїх негативних вчинків. Без особливих вмовлянь їх залучають до трудової діяльності. Для них це спосіб матеріального задоволення потреб, можливість для самоствердження, розвитку професійних навичок.

Такі підлітки потребують постійного контролю та допомоги у виборі трудової діяльності. Класному керівникові належить знати, де, коли й з ким проводить час підліток, тактовно коригувати взаємини з класом, допомагати батькам у вихованні.

Підлітки третього типу формуються у несприятливому середовищі. У них примітивні матеріальні потреби; вони схильні до вживання спиртних напоїв. Яскраво виражене прагнення до самостійності. Агресивні, люблять бійки, наслідують звички дорослих. Характеризуються значною моральною деформацією, конфліктністю. Низька загальна працездатність. Легко пристосовуються до умов, не змінюючи своїх установок і ціннісних орієнтацій. Переважно не виступають у ролі лідерів, проте часто бувають ініціаторами різноманітних правопорушень. Дотримуються принципу "постою сам за себе". Водночас такі важковиховані мають, як правило, високу трудову активність, вбачаючи у цьому сенс самоствердження, можливість заробити гроші.

Важковиховувані четвертого типу переважно виявляються у край несприятливому середовищі. Мають примітивні потреби. Ведуть споживацький спосіб життя. Характеризуються аморальними переконаннями й установками. Як правило, це – другорічники, невстигаючі. Вони є лідерами груп, навколо яких

формується інші члени протиправної групи. Такі підлітки потребують особливої уваги з боку педагогічного колективу.

III. У діяльності класного керівника **корекція** аморальної поведінки школярів виражається:

- у психолого-педагогічній діагностиці моральної сфери та якостей особистості (за допомогою тестів, анкет тощо);
- у педагогічному аналізі змісту, мети, мотивів вчинків.

Профілактика (попередження, запобігання) – система заходів, спрямованих на виявлення та усунення причин, умов правопорушень, а також система виховної роботи школи з формування певних рис особистості школярів/школярок.

Для конструювання педагогічної профілактики необхідно розрізняти:

- *проступок* (бійки, паління, порушення дисципліни);
- *правопорушення* (крадіжки, хуліганство);
- *злочин* (провини, що підлягають покаранню судом).

Алгоритм профілактичної роботи з класом зручно будувати за схемою, запропонованою В. Оржехівською:

1. Анкетування учнів на теми "Наш клас", "Ми та наші вчителі", "Ми та наші батьки", анкетування учнів з відхиленнями у поведінці на тему "Важкий підліток" з метою вивчення:

- стосунків учнів між собою, з учителями та батьками;
- громадської думки, настроїв та традицій класного колективу;
- ступеня впливу на учнів неформальних лідерів та мікрогруп;
- ступеня впливу на учнів формального активу класу.

2. Вивчення індивідуальних, психологічних якостей "важких" учнів. Класні збори на тему "Морально-психологічний клімат у колективі та шляхи його оздоровлення" (за матеріалами анкетування).

3. Збори учнів з батьками, вчителями (окремо та разом) на тему "Наші стосунки та їх вплив на успішність і поведінку учнів" (за матеріалами анкетування).

4. Засідання активу класу на тему "Про роль активу класу у профілактиці відхилень у поведінці учнів".

5. Реалізація активних форм роботи (диспутів, вікторин, літературних і тематичних вечорів, дискусій, ділових і рольових ігор, спрямованих на формування в учнів рис загальнолюдської моралі).

6. Проведення індивідуальної профілактичної роботи з учнями, які мають відхилення у поведінці, з неформальними лідерами та членами мікрогруп.

На практиці це відбувається таким чином (за В. Оржехівською). Після анкетування висвітлюються причини та фактори психологічного дискомфорту учнів у класі, конфліктності, заниженості можливостей окремих учнів у навчанні, причини поганої дисципліни, нестабільних, напружених стосунків учнів між собою, з батьками, вчителями тощо.

Все це стає предметом ділової конструктивної розмови з учнями під умовною назвою "Як нам жити краще". Класний керівник наголошує на тому, що гарний настрій, ділову навчальну атмосферу, комфортний мікроклімат ніхто, крім самих учнів, їм не створить. Йдеться про руйнівну силу негативних емоцій, про те, як ці емоції діють на внутрішні органи, здоров'я, про біологічну й психічну природу цих емоцій; та навпаки, який позитивний вплив на людину має любов, доброзичливість, доброта, милосердя. Цікавими для учнів стають відомості про те, як убезпечити себе від впливу негативної енергії, про саногенне (оздоровче) й патогенне (руйнівне, хворобливе) мислення та ін. Власне, мова йде про те, як несприятливий мікроклімат у класі негативно впливає на здоров'я кожного зокрема.

Далі з'ясовується, що поганий стан здоров'я не дає змоги багатьом учням/ученицям навчатися так, як їм би хотілося. Учням стає зрозумілою й привабливою необхідність створення та реалізації програм: "Психічне здоров'я", "Фізичне здоров'я", "Спілкування" та ін. Це перші важливі кроки до створення позитивного емоційного середовища в класі для успішної діяльності учнів.

Звичайно, відбудеться не одна, а декілька бесід, якими зацікавляться учні. Доцільно провести спільну бесіду учнів з вчителями, а також з батьками, у ході яких у доброзичливій атмосфері окреслити програму спільних дій щодо покращення стосунків, взаєморозуміння, виховання терпимості тощо.

Технологію подолання девіантної поведінки школярів див. у додатку 8.

Окремий напрям виховної роботи становить профілактика адиктивної поведінки учнів. Класний керівник може реалізувати такі заходи (за Н. Пихтіною, Н. Яковець):

- вивчення особових справ учнів, включаючи довідку про стан здоров'я;
- знайомство з сім'єю, вивчення її соціально-психологічного клімату;
- бесіди з іншими вчителями-предметниками;
- спостереження за поведінкою школярів на уроці та у позанавчальній діяльності за такими параметрами: успішність, навички культури поведінки, ставлення до навчання, праці, товаришів, себе, близьких, батьків, участь у суспільному житті класу, школи;
- організація безпосереднього спілкування з учнями;
- спостереження за учнем групи "ризик" у педагогічно-значущих ситуаціях тощо.

Основними завданнями профілактики адиктивної поведінки є такі:

- визначення рівнів інформованості учнів про дію наркотичних речовин на людський організм та наслідки їх вживання;
- вивчення можливих умов та факторів, що сприяють виникненню схильності до адиктивної поведінки;
- виявлення індивідуально-психологічних станів особистості, які передують проявам адиктивної поведінки;
- вивчення означених умов і факторів, що сприяють появі схильності особистості до адиктивної поведінки, станів, що її провокують, і на цій основі встановлення осіб з групи "ризик";
- діагностика мотивів адиктивної поведінки учнів;

- визначення найбільш чутливих, сензитивних до виховного впливу компонентів у структурі особистості учня/учениці (особливостей темпераменту, рис характеру, інтересів тощо);
- на основі встановлених груп "ризик" здійснювати індивідуальний виховний профілактичний вплив на особистість учня/учениці шляхом використання доцільного та професійно виваженого арсеналу відповідних педагогічних засобів;
- створення сприятливих для корекції адиктивної поведінки учнів умов соціального оточення, психологічного клімату, позитивного самопочуття тощо.

До активних методів корекційного впливу в роботі з важковиховуваними підлітками зокрема належить педагогічна психотерапія.

Індивідуальна психотерапія є дуже важливою на початковому етапі, коли у довірливій бесіді педагог добирає засоби індивідуального впливу, враховуючи особливості учня/ учениці, висловлюючи доброзичливе ставлення до нього/ неї.

Групова психотерапія передбачає проведення заняття у групі школярів з однаковими відхиленнями у поведінці. Наприклад, така психотерапія ефективна при позбавленні учнів від наркогенної залежності (вживання тютюну, алкоголю). При цьому ефективність посилюється тим, що, перебуваючи разом, підлітки підсилюють один для одного сприйнятливість психотерапевтичного впливу.

Колективна психотерапія ґрунтується на використанні позитивного впливу об'єднаних у колектив підлітків (з виховною метою). При цьому колектив стає не лише об'єктом психотерапевтичного впливу, а й могутнім фактором впливу на кожного члена колективу. Ця форма ефективно діє у поєднанні з *трудоютерапією* (організація педагогічно доцільної продуктивної праці підлітків у госпрозрахункових трудових об'єднаннях – учнівських кооперативах, різних видах пізнавальної, творчої діяльності).

Також використовують елементи *арттерапії*, *казкотерапії*, *іпотерапії* та ін.

IV. Педагогічний консилиум – це активна форма координації педагогічних впливів на важковиховуваних підлітків. Сприяє формуванню у педагогічних працівників шкіл практичних навичок з вироблення спільних вимог до таких підлітків, координації впливу на них педагогів, батьків та учнівського колективу.

Діяльність педагогічного консилиуму перш за все спрямована на вивчення особливостей поведінки й навчання кожної дитини у класних колективах. Його ефективність залежить від наукової обґрунтованості, доцільності методів, обраних для збору необхідного емпіричного матеріалу, рівня психолого-педагогічної культури вчителя в оцінюванні того чи іншого прояву особистості учня або класного колективу в цілому.

В. Оржехівська розробила алгоритм підготовки педагогічного консилиуму:

а) визначення основних труднощів, що виникають у кожного вчителя у результаті співпраці з учнями чи класом;

б) вибір засобів одержання тієї інформації, якої бракує;

в) постановка передбачуваного “діагнозу” та подальше обговорення результатів його перевірки;

г) постановка педагогічного завдання (стосовно певного учня чи класу), пов'язаного з добором корекційних впливів.

Консилиум реалізує 2 основні мети: по-перше, об'єктивно вивчити кожного “важкого” учня у системі його провідних зв'язків і взаємин; по-друге, виробити єдину педагогічну позицію, загальну систему заходів щодо перевиховання підлітка. Це може бути мала педрада, в якій беруть участь класний керівник, вчителі, які працюють у даному класі, вихователі груп подовженого дня, представники адміністрації, педагог-організатор, бібліотекар, шкільний лікар.

Важливо, щоб кожен класний керівник зрозумів, що педагогічний консилиум – не лише спосіб вивчення особистості учня/учениці, а ще й корекції педагогічних впливів на нього/неї, який дає змогу:

а) одержати вичерпну інформацію про поведінку підлітка й причини формування негативних якостей або здійснення протиправних вчинків;

б) виокремити домінуючі позитивні якості;

в) розглянути взаємозв'язки й взаємозалежності підлітка у колективі;

г) оцінити роль сім'ї у вихованні підлітка;

д) зкоординувати зусилля всіх суб'єктів виховання та уникнути надмірного перевантаження підлітка.

Мета педагогічного консилиуму – набути практичних навичок у вивченні та складанні характеристик “важких” підлітків; розробити методiku для аналізу й прийняття рішень у роботі з важковиховуваними школярами; виробити методiku щодо координації впливу сім'ї та школи на цих підлітків; взаємозбагачення вчителів, класних керівників у набутті практичних умінь і навичок щодо реалізації виховного впливу на підлітків.

На засіданні консилиуму заслуховується інформація про окрему подію чи дії учня/учениці, подається характеристика ситуації та вихованців, оголошуються матеріали педагогічних спостережень, окремі анкетні дані учня/учениці тощо.

Використана література (основна)

1. Безпальча Р. Шляхи мирного розв'язання конфліктів у школі. – Тернопіль, 2001. – С. 70–73.

2. Класний керівник у сучасній школі: Метод. посібник / В.М.Оржехівська та ін. – К., 1996. – С. 45–47.

3. Оржехівська В.М. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх: Навч.-метод. посібн. – К., 1996. – С. 51–53, 135–174.

4. Папуча М.В. Психологія ранньої юності: Навч.-метод. посібн. – Ніжин, 2001. – С. 80–116.

5. Пихтіна Н.П., Яковець Н.І. Педагогічна профілактика адиктивної поведінки учнів. – Ніжин, 2003. – С. 10–20, 31–37.

Рекомендована література

1. Бакун Т. Психодіагностика особистості підлітка та профілактика девіантної поведінки // Світло. – 2003. – №12. – С. 91–95.

2. Кушнар'ова І. Програма корекційної роботи зі школярами з "групи ризику" // Психолог. – 2003. – № 34. – С. 1–5.

3. Рева Ю. "Важкі" діти: досвід педагогічної корекції // Зауч. – 2001. – №13 (91), травень. – С. 8–9.

4. Формування навичок здорового способу життя в дітей і підлітків / Н.Ю. Максимова та ін. – К., 2001. – 264 с.

VIII – D. СПІВПРАЦЯ КЛАСНОГО КЕРІВНИКА З СІМ'ЯМИ ВИХОВАНЦІВ

ПЛАН

- I. Сутність поняття "сім'я", функції сім'ї.
- II. Загальна характеристика співпраці класного керівника з батьками.
- III. Алгоритм роботи з сім'ями.
- IV. Основні напрями і форми роботи з батьками.
- V. Батьківські збори.

I. **Сім'я** – це соціальний інститут, тобто стійка форма взаємовідносин між людьми, у межах якої здійснюється основна частина повсякденного життя людей: сексуальні стосунки, дітонародження й первинна соціалізація дітей, значна частина побутового догляду, освітнього й медичного обслуговування, особливо у ставленні до дітей та осіб похилого віку. Сім'я є першоосновою духовного, економічного та соціального розвитку суспільства й виконує у ньому такі функції:

- господарсько-економічну – планування сімейного бюджету, організація споживчої діяльності щодо ведення домашнього господарства та організації побуту сім'ї;

- репродуктивну – продовження людського роду через народження дітей;

- комунікативну – створення сприятливого сімейного мікроклімату, організація внутрішньосімейного спілкування;

- виховну – передача дорослими членами сім'ї соціального

досвіду дітям;

- *рекреативну* – організація вільного часу та відпочинку сім'ї, розвиток інтересів і потреб її членів;

- *психотерапевтичну* – психологічна підтримка членів сім'ї в різних життєвих ситуаціях, створення доброзичливого емоційного клімату в сім'ї з метою відновлення фізичних і психічних сил членів родини, витрачених у різних стресових ситуаціях (О. Безпалько).

Виходячи з *парадигми* розуміння сім'ї як соціальної групи, її можна тлумачити як динамічну малу соціальну групу людей, поєднаних спільністю проживання (чи тимчасовою відсутністю) й родинними взаєминами (шлюбу, кровної спорідненості, усиновлення, опіки, свояцтва), спільністю формування й задоволення соціально-економічних і біологічних потреб, любов'ю, взаємною моральною відповідальністю.

Сім'я складається з трьох основних підсистем: *чоловік – дружина; батьки – діти; дитина – дитина*. Ці системи є відносно автономними, й разом з тим взаємозалежними у повсякденному житті. Сім'я насамперед є провідним чинником соціалізації особистості на мікрорівні. Її основні *соціалізуючі функції* полягають у забезпеченні фізичного та емоційного розвитку індивіда, формуванні статевої ідентифікації дитини, її розумового розвитку, а також розвитку здібностей та потенційних можливостей, забезпеченні дитині почуття захищеності; формуванні ціннісних орієнтацій особистості; оволодінні дитиною основними соціальними нормами.

Деякі науковці формулюють визначення сім'ї на основі системного підходу з урахуванням того, що вона несе у собі одночасно ознаки й соціального інституту, й малої групи, й системи стосунків. Серед найбільш значущих можна виокремити тлумачення сім'ї, подане І. Трубавіною: "*Сім'я* – це соціально-педагогічний інститут та особлива соціальна система, яка є підсистемою суспільства й включає в себе інші підсистеми (членів сім'ї); це мала соціальна група, первинний контактний колектив. Усе це дозволяє говорити про такі її ознаки, як шлюбні,

„міжпоколінні”, кровні, встановлені зв'язки між членами сім'ї; родинні почуття, почуття безпеки, захищеності, любові, поваги; спільний побут і проживання членів сім'ї; наявність певних функцій у суспільстві (видів життєдіяльності сім'ї), прав сім'ї у суспільстві й прав членів сім'ї у родині, обов'язків членів сім'ї стосовно один одного та відповідальність перед суспільством за своїх членів”.

Практика роботи з сім'єю завжди спирається на конкретний тип сім'ї. Класифікація типів сімей може бути побудована на різних засадах, за різними критеріями, ознаками тощо (див. табл. 2).

Таблиця 2

Класифікація типів сімей [4]

Класифікаційна ознака	Вид сім'ї
<u>За продуктом тривалого історичного розвитку</u>	Патріархальна традиційна сім'я; нуклеарна сім'я; мала сім'я (з двох осіб): неповна, материнська, “порожні гнізда”, проміжна.
<u>За продуктом соціально-антропологічного розвитку:</u> за формою сім'ї	Нуклеарна сім'я; розширена сім'я.
за формою шлюбу	Моногамна; полігамна; полігінна; поліандрінна; групова.
за зразком розподілу влади	Патріархальна; матріархальна; егалітарна.
за вибором партнера	Екзогамна; ендогамна.
за вибором місця проживання	Нелокальна; патрилокальна; матрілокальна.
за походженням (родовід і засіб успадкування майна)	Родовід по чоловічій лінії; родовід по жіночій лінії; двобічний родовід.
<u>За національним (етнічним) складом</u>	Однонаціональна сім'я; міжнаціональна сім'я; сім'я громадян різних держав; сім'я з осіб різного віросповідання.
<u>За функціонально-конфліктним підходом</u>	Нуклеарна сім'я; багатодітна сім'я (повна й неповна); молода сім'я; літня сім'я;

	фактичний шлюб; маргінальна сім'я; проблемна сім'я.
<u>За соціально-педагогічним підходом: за структурою</u>	Повна сім'я; неповна сім'я.
<u>за матеріальною забезпеченістю</u>	З дуже високим матеріальним статком; з високим матеріальним статком; з середнім матеріальним статком (забезпеченням); з низьким матеріальним статком (малозабезпечена); сім'я, що перебуває за межею бідності.
<u>за місцем проживання</u>	Міська сім'я; сільська сім'я;
<u>за особливими умовами сімейного життя</u>	Студентська сім'я; дистантна сім'я; віддалена сім'я.
<u>за сімейним станом</u>	Молода сім'я; позашлюбна сім'я; сім'я середнього шлюбного віку; зріла сім'я.
<u>за типом панування в сім'ї</u>	Демократична (партнерська) сім'я; авторитарна (домінаторна) сім'я.
<u>за кількістю дітей та за наявністю нерідних дітей</u>	Бездітна сім'я; малодітна сім'я; багатодітна сім'я; опікунська сім'я; прийомна сім'я.
<u>За якістю сімейних взаємин</u>	Благополучна сім'я; неблагополучна (конфліктна; з алко- чи наркозалежними членами), аморальна; низько-культурна; маргінальна тощо.
<u>За життєвими ускладненнями</u>	Сім'я біженців і вимушених переселенців; малозабезпечена сім'я; сім'я з надлишковим "утриманським" навантаженням; сім'я, що виховує дітей-інвалідів; неповна сім'я; сім'я військових термінової служби; безробітна сім'я; сім'я, що проживає в депресивному регіоні; мінімізована сім'я; "альтернативна" сім'я; сім'я з ознаками алкогольної або наркотичної залежності; сім'я з агресивним поведінням, асоціальним способом життя, "виштовхуванням" дітей на вулицю.

II. Співпраця класного керівника з батьками учнів/учениць є одним із провідних напрямів його діяльності. Цей напрям роботи

можна вважати найскладнішим, оскільки ставлення батьків до проблем виховання дітей є неоднозначним. В умовах ринкових відносин, коли зайнятість батьків постійно зростає, збільшується кількість батьків, які знімають з себе відповідальність за виховання своїх дітей. Зростає кількість неповних сімей та сімей з негативними типами соціальної поведінки. Класному керівникові важливо будувати взаємини з батьками вихованців так, щоб вони відчували емоційний комфорт в умовах школи та сім'ї.

Проблеми виховання й розвитку особистості дитини успішно вирішуються завдяки співпраці педагога з батьками учнів, взаєморозумінню між батьками та їхніми дітьми.

Робота з сім'ями передбачає:

- вивчення умов виховання дітей у сім'ї;
- організацію комплексного підходу до виховання дітей у сім'ї;
- допомогу батькам і толерантне коригування процесу сімейного виховання, а не інформування про неуспішність чи недисциплінованість їхніх дітей. Це означає відповідність висунутих вимог можливостям і прагненням дитини, а також надання елементарної психотерапевтичної допомоги дітям з боку батьків, тобто самоусвідомлення батьками власної психологічної ролі у вихованні дитини.

III. З сім'єю переважно доводиться працювати класному керівникові. В. Оржехівською розроблено заходи щодо співпраці класного керівника з батьками. Вона пропонує й орієнтовний алгоритм роботи класовода з сім'ями вихованців. Цей алгоритм складається з наступних дій.

Добір відомостей про емоційний мікроклімат сім'ї від учнів та їх батьків шляхом проведення анкет "Ти й твої батьки", "Ми та наші діти".

Визначення рівня взаємостосунків батьків з вчителями за допомогою анкети "Ми та наші вчителі".

Проведення батьківських зборів на тему "Вплив емоційного фону сім'ї на стан навчання й поведінки дітей".

Проведення спільних зборів батьків і вчителів з метою накреслення шляхів поліпшення виховного впливу на дітей та встановлення кращих контактів між батьками та вчителями.

Визначення з кожним із батьків найбільш прийнятних форм і методів виховної роботи з дітьми та можливостей батьків у здійсненні роботи з учнями класу.

Є деякі суттєві деталі специфіки роботи з батьками. Наприклад, збори батьків доцільно проводити після анкетування учнів. Результати такого анкетування, як правило, викликають тривогу, оскільки висвітлюють негативний емоційний фон у багатьох сім'ях, а це визначає ставлення дітей до життя, оточуючих, школи.

IV. Основні напрями роботи класного керівника з батьками:

- класний керівник виступає координатором процесу формування особистості школяра, співпрацюючи з сім'єю;
- несе моральну відповідальність перед батьками за стан та результативність виховного процесу в класі;
- спільно з батьківським комітетом обирає різні форми роботи з батьками, способи заохочення та впливу на них;
- знайомиться зі складом сім'ї, умовами навчання й виховання дітей, впливом сім'ї на рівень знань і вихованості школярів;
- спільно з психологом та шкільним лікарем надає психолого-педагогічну допомогу та проводить індивідуальні консультації для батьків з питань навчання та розвитку дітей, режиму й умов організації праці та відпочинку;
- періодично звітує перед батьками класу;
- співпрацює з громадськими, культурно-просвітницькими, релігійними, позашкільними установами та іншими організаціями для реалізації виховної роботи.

У вітчизняній загальноосвітній школі набули поширення такі форми організації роботи з батьками:

- бесіди (колективні, групові, індивідуальні);
- прес-конференції з проблем родинного виховання;

- усні журнали;
- диспути, дискусії;
- тренінги;
- зустрічі за "круглим столом";
- конференції з досвіду сімейного виховання;
- перегляд фільмів на педагогічні теми;
- читацькі конференції;
- дні відкритих дверей;
- відкриті уроки для батьків;
- презентації матеріалів, журналів, газет про родинне виховання, підготовка тематичних матеріалів з конкретної проблеми;
 - створення рукописних книг "Дерево мого роду";
 - клуби для батьків "Ми та наші діти", "Психологія спілкування з дітьми" та ін.;
 - консультаційні пункти "Виникло питання"; консультації-практикуми; семінари-практикуми;
 - оформлення куточків для батьків;
 - турніри з актуальних проблем родинного виховання;
 - батьківські посиденьки; конкурси: "Ну-мо, мами!", "Ну-мо, тата!", "Тато, мама, я – спортивна сім'я", "Тато, мама, я – читацька сім'я", "Що? Де? Коли?", "Доньки-матері", "Щасливий випадок";
 - телефони довіри;
 - оформлення куточків для батьків;
 - виставки: "Світ захоплень сім'ї", "Вироби сімейних кухарів", родинних ремесел, сімейних колекцій;
 - випуск тематичних газет: "Дозвілля сім'ї", "Професії батьків", "Моя сім'я", "Традиції сім'ї";
 - художні конкурси "Сім'я очима дітей":
 - написання творів-мініатюр на тему "Мої діти", "Яка/ який моя/мій донька/син", "Захоплення моєї/мого доньки/сина";
 - проведення соціологічних досліджень: "Батьки й діти: чому виникають конфлікти", "Дозвілля сім'ї", "Традиції сім'ї",

"Батьківські збори: погляд тат і мам", "Стосунки між дорослими й дітьми", "Телебачення, сім'я та діти", "Виховний потенціал сім'ї", "Гра в житті молодшого школяра";

- вечори-вогники "Сімейні традиції", "Родовід сім'ї", "Я та моя сім'я" тощо.

V. Батьківські збори – одна з основних форм педагогічної співпраці класних керівників з батьками, найбільш поширена форма спілкування з ними.

На загальношкільних зборах, які зазвичай проводяться двічі на рік, батьків ознайомлюють з планом навчально-виховної роботи школи, заслуховують звіти про роботу ради батьківських комітетів, окреслюють заходи щодо поліпшення виховної діяльності школи та сім'ї. Класні збори проводяться 5-8 разів на рік. На них аналізуються успіхи у навчанні й вихованні учнівського колективу, підбиваються підсумки навчально-виховної роботи, обговорюються шляхи дотримання єдиних вимог учителів і батьків до дітей.

За змістом батьківські збори поділяються на:

- *організаційні* (проводяться на початку навчального року);

- *підсумкові* (кожного семестру та наприкінці навчального року);

- збори за *тематикою* педагогічної освіти (вивчення досвіду виховання, ознайомлення з педагогічними рекомендаціями, пам'ятками, алгоритмами, порадами, виставками тощо).

За формою проведення збори поділяють на: практикуми, семінари, усні журнали, круглі столи, тренінги, лекції тощо.

Набуло поширення проведення спільних зборів батьків та учнів. Наприклад, учитель відчуває, що не всі діти відповідально ставляться до виконання громадських доручень. У даному випадку доцільно організувати своєрідний звіт членів самоврядування класу перед учнями та батьками. Присутні на зборах батьки дізнаються про життя класу, про те, які доручення виконує їхня дитина, побачать, як ставляться до неї однокласники. Гадаємо, що вчителю не варто коментувати такі звіти: для батьків вони зрозумілі, а діти

вчать аналізувати свою роботу, оцінювати вчинки товаришів, критично ставитися до себе.

Щоб збори пройшли результативно, їх треба готувати заздалегідь. Для цього класовод добирає літературу, педагогічні завдання, пропонує комусь із батьків поділитися досвідом виховання, готує необхідні виставки, анкети, пам'ятки тощо.

Ефективність зборів значною мірою залежить і від педагогічно доцільного, продуманого виступу вчителя перед батьками. У ньому класовод повинен емоційно та доступно розкрити тему, теоретичні положення проілюструвати прикладами з життя класного колективу, літературних джерел, досвіду роботи інших класів. Наприкінці доцільно зробити педагогічно обґрунтований підсумок і запропонувати відповідні рекомендації.

Використана література (основна)

1. *Методи вивчення сім'ї / У кн.: Кравченко Т.В., Трубавіна І.М. Допомога батькам у вихованні дітей: Метод. рекомендації. – К., 2004. – 100 с.*
2. *Оржехівська В. М. Класний керівник у сучасній школі. – К., 1996. – С. 77–104.*
3. *Оржехівська В.М. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх. – К., 1997. – С. 153–176, 271–300.*
4. *Соціальна робота в Україні: Навч. посібник / За заг. ред. І.Д. Зверєвої, Г.М. Лактіонової. – К., 2003. – С. 99–102.*

Рекомендована література

1. *Булгакова В.А. Вивчення сім'ї учнів як основа організації допомоги батькам у навчанні та вихованні особистості // Позакласний час. – 2000. – №23–24. – С. 51-56.*
2. *Куликова Г.А. Семейная педагогика и домашнее воспитание. – М., 1999.*
3. *Фіцула М.М. Педагогіка. – К., 2000. – С. 373-386.*
4. *Форми роботи з батьками // Завуч. – 1999. – №20–21 (26–27), липень. – С. 14.*

ТЕМА ІХ. ДІЯЛЬНІСТЬ СУЧАСНИХ ДИТЯЧИХ ТА ЮНАЦЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

ПЛАН

I. Загальна характеристика діяльності дитячих і молодіжних організацій.

II. Принципи діяльності дитячих та юнацьких організацій, педагогічне керівництво ними.

III. Завдання та зміст діяльності вітчизняних дитячих і молодіжних організацій (Асоціації Гайдів України, Школи Рівних Можливостей, Пласту, “Сокольського доросту”, “Куреня”, “Соколу”, СПОУ, “Січі”, СУМ, СУС).

I. На сучасному етапі розвитку в Україні спостерігається активізація діяльності громадських об'єднань, дитячих і молодіжних організацій. На жаль, вони не знаходять ґрунтовної підтримки на державному рівні. Їм надається певна фінансова допомога, право користуватися приміщеннями загальноосвітніх закладів, позашкільних установ, клубів, палаців культури, спортивних та інших закладів (безкоштовно або на пільгових умовах).

На законодавчому рівні співпраця закладів освіти з дитячими та юнацькими організаціями (ДЮО) знайшла відображення в угоді про спільну діяльність між МОН України та Українською Скаутською організацією “Пласт” від 18 травня 1993 р. (Інформ. Збірник МО України. – 1993.– №12, червень. – С. 28-29). У січні 1999 р. набув чинності Закон про молодіжні та дитячі організації (Урядовий кур'єр. – 1999. – 12 січня).

Проте існують значні труднощі при вивченні діяльності ДЮО педагогами-практиками, учнівською молоддю. Їх причини – у відсутності необхідної літератури, недостатній підготовленості кваліфікованих фахівців та їх методичному забезпеченні тощо.

В Україні функціонує велика кількість формальних і неформальних об'єднань, організацій дітей та молоді. Розв'язанням *соціальних проблем* молоді переймаються Спілка

молодіжних організацій України (СМОУ), Українська республіканська рада молодих учених і спеціалістів, Палата молодих підприємців України, Асоціація МЖК воїнів-інтернаціоналістів України, “Укрінтербуд” та ін.

Розв’язанню *політичних проблем* значну увагу приділяють зокрема Спілка українського студентства (СУС), Асоціація молодих українських політологів і політиків, Молодіжна організація спілки офіцерів України “Сокіл” та ряд інших організацій.

На *засадах народознавства* функціонують товариства “Кім”, “Щире братство”, “Товариство Лева”, ряд єврейських молодіжних організацій та ін.

Серед *релігійних організацій* найбільш поширеними є Спілка студентів-християн, Всеукраїнське православне молодіжне Братство ім. П. Могили.

Благодійну діяльність ініціюють Молодіжне благодійне товариство “Гуманіст”, Республіканські молодіжні благодійні фонди допомоги потерпілим від аварії на Чорнобильській АЕС, Південно-Українське благодійне товариство “Молодь за милосердя” та ін.

Діяльність окремих ДЮО, з якими активно співпрацюють заклади загальної та професійної освіти, буде розглянуто у пункті III даної теми.

II. Громадські молодіжні організації – об’єднання громадян 14-28 років. *Членами дитячих громадських організацій* є особи 6-18 років, метою яких є здійснення діяльності, спрямованої на задоволення та захист своїх законних соціальних, економічних, творчих, духовних та інших інтересів.

Вступ неповнолітніх віком до 10 років до дитячих громадських організацій здійснюється за письмовою згодою батьків, усиновителів, опікунів або піклувальників.

До речі, особи старшого віку можуть бути членами молодіжних громадських організацій за умови, якщо їхня кількість у цих організаціях не перевищує третину загальної кількості членів. Обмеження щодо кількості осіб, вік яких перевищує відповідно 28 і 18 років, у складі виборних органів не поширюється на спілки молодіжних та дитячих громадських організацій.

ДЮО створюються й діють на засадах (принципах) добровільності, рівноправності їх членів, самоврядування, варіативності, законності та гласності. Зокрема, зобов'язані доводити до відома громадськості відомості про свою діяльність у формах, які не суперечать чинному законодавству: інформацію, що міститься у статутах, про склад керівних органів, про джерела матеріальних надходжень та ін.

У діяльності ДЮО також реалізуються принципи: ідейності (кожна організація згуртовує дітей на основі певних ідей: патріотичної, гуманістичної тощо), романтизму (участь у діяльності організації дає можливість дитині реалізувати прагнення до героїчного, ідеального), врахування вікових та індивідуальних особливостей.

Педагогічне керівництво роботою ДЮО повинно базуватися на діалозі, засадах співпраці, глибокої поваги до прояву дитячої, юнацької ініціативи, активності. Необхідно використовувати поради, висловлювати пропозиції, спонукати до самоврядування, самодіяльності, а також знайомити дітей з історією, завданнями, змістом діяльності ДЮО в Україні та за кордоном, залучати молодь до членства в ДЮО.

ДЮО класифікують за:

- змістом діяльності (трудові, суспільно-політичні, патріотичні, релігійні, пізнавальні та ін.);
- часом існування (постійні – на базі школи, закладів додаткової освіти, за місцем проживання дітей; тимчасові – дитячі літні центри, туристичні групи та ін.; ситуативні – участь в акціях допомоги, “слеты” тощо);
- формою управління (неформальні, клубні організації та ін.).

Значний виховний потенціал мають різні дитячі/юнацькі об'єднання, організації, творчі спілки та ін. (“Зелений світ”, “Інтелект”, “Соціальна служба підлітків”, “Юний парламентарій” та ін.). У наступному пункті пропонуємо детально розглянути особливості діяльності окремих громадських організацій.

III. Школа Рівних Можливостей (ШРМ) – Міжнародна громадська організація, створена за ініціативи молоді. Зареєст-

рована у Міністерстві юстиції 18 грудня 2000 р. У 15 областях України працює колектив юних тренерів у віці 12–20 років, які реалізують 8 програм школи: “Ефективне лідерство”, “Гендерна рівність”, “Запобігання торгівлі людьми”, “Здоровий спосіб життя”, “Запобігання насильству”, “Наші людські права”, “Розвиток громадських організацій”, “Абетка підприємства”.

ШРМ реалізує тренінгові програми та інші інтерактивні форми навчання, здійснює видавничу діяльність. Школа прагне виховати у молоді сучасне світосприйняття, сформувати лідерські навички, сприяє поширенню гендерних знань серед ровесників/ровесниць.

Український Пласт – складова світового скаутського руху, ідейним засадам та організаційним принципам якого надано національного змісту. Діяв у Галичині 1911–1930 рр. та періодично на теренах України до 1939 р. Після Другої світової війни Пласт було заборонено. Його вважали ворожою націоналістичною організацією. З проголошенням незалежності України Пласт швидко відродився.

Гаслом першої організації скаутського типу, яку заснував Р. Баден-Пауелл, а також подібних організації інших народів, є “Будь готовий”.

Це гасло у своїй самовиховній програмі використовують і пластуни. Коли пластун зустрічає друга-пластуна, то він вітає його словом “скоб”. Це порода орла. Пластуни прийняли його назву як свій символ.

Кличем пластової організації є “СКОБ” (Сильно! Красно! Обережно! Бистро!). Він виявляється в усіх напрямках пластової організації й стає важливою настановою на все життя.

Символом вітчизняного Пласту є український тризуб і біла трилиста лілея, сплетені в єдине ціле. Три листки лілеї нагадують про три основні обов'язки пластуна, а тризуб вказує на те, що Пласт – суто українська організація молоді.

За своєю структурою Пласт охоплює такі вікові категорії: новачки й новачки (7–11 років), юнаки та юначки (11–17 років), старші пластуни й пластунки (17–30 років), приятелі Пласту (батьки й друзі).

Пластові організації покликані здійснювати всебічне патріотичне виховання молоді, розвивати її моральні, духовні й фізичні риси, виховувати свідомих, відповідальних і повноцінних громадян на ідейних засадах Пласту, що спираються на Пластову присягу, Пластовий закон і Три Головні Обов'язки пластуна: плекати традиції предків, передавати знання молоді, виховувати любов до вітчизняної історії, культури.

Головними моральними та ідейними засадами Пласту є вічні загальнолюдські цінності, які виражають ставлення особи до природи, суспільства й самої себе. Усе це сконцентровано у Пластовій присязі: "Присягаюся своєю честю, що робитиму все, що в моїй силі, щоб: Бути вірним Богові й Україні, допомагати іншим, жити за пластовим законом, слухатись пластового проводу".

Виконання Присяги Пласту вимагає від пластуна дотримання таких правил Пластового закону: 1. Пластун славний. 2. Пластун сумлінний. 3. Пластун точний. 4. Пластун заощадливий. 5. Пластун справедливий. 6. Пластун увічливий. 7. Пластун братерський та доброзичливий. 8. Пластун врівноважений. 9. Пластун корисний. 10. Пластун слухняний. 11. Пластун пильний. 12. Пластун дбає про своє здоров'я. 13. Пластун любить красу й дбає про неї. 14. Пластун завжди доброї гадки.

Ці вимоги передбачають формування адекватних рис характеру. Вони є підґрунтям для складання плану самовиховання кожного пластуна.

Пластова присяга та правила Закону є підґрунтям, на якому будується вся діяльність організації.

Зміст виховної діяльності Пласту зумовлений завданнями, які він вирішує, Пластовою присягою та правилами Пластового закону. Пластові організації використовують загальні методи виховання (з ігровими елементами). Загалом виховна методика спрямована на спонукання пластунів до самовдосконалення.

Члени Пласту проходять чотири послідовних етапи: 1) підготовчий – здобуття відзнаки пластуна-прихильника; 2) складання першої проби пластуна-учасника; 3) складання другої проби пластуна-розвідника; 4) складання третьої проби пластуна-скоба.

Паралельно зі складанням проб юнацтво освоює так звані вмілості – набуття практичних знань і вмінь у різноманітних галузях: картографії, фотографуванні, догляді за хворими, туризмі, альпінізмі та ін. Усього розроблено понад 120 різних умілостей. Знаючи перелік вимог конкретної вмілості, пластуни готуються до них: читають літературу, звертаються до фахівців тощо. Відтак вони проходять випробування – своєрідний іспит, за результатами якого їм надають відповідну відзнаку: нашивку на рукав однострою та спеціальне посвідчення.

Згаданий однострій (уніформа зеленого кольору, основним елементом якої є сорочка) у Пласті набуває особливого виховного значення. На нього, згідно вимог відповідних приписів, нашивають пластові відзнаки: пластового ступеню, складених умілостей, відзнаку діловодства, відзнаку належності до гуртка чи куреня, значки успішно відбутих таборів, вишколів, мандрівок, відзначення та нагороди. Під комірцем сорочки пластуни носять хустинку кольору свого куреня. Однострій свідчить про активність і досвідченість (або навпаки) пластуна, він є предметом особливої гордості, поваги товаришів.

Асоціація Гайдів України (АГУ) – всеукраїнська, добровільна, неполітична, нерелігійна громадська організація, членом якої є особи жіночої статі, старші 7 років, незалежно від соціальної, професійної та національної приналежності.

Пряме лексичне значення слова “гайд” (або “гйд”) – людина, котра йде попереду й знаходить дорогу.

Восени 1992 р. представниця Норвезької Асоціації Скаутів та Гайдів Бьорг Вальстад і координатор програми у Центральній та Східній Європі Раузі Дан вперше відвідали Україну. Цей візит став початком зародження та розвитку гайдівського руху в Україні.

У жовтні 1994 р. у Києві відбувся перший всеукраїнський тренінг для лідерів гайдівського руху, підсумком якого стало заснування робочого комітету. Його метою була розробка програмних документів, пошук та підготовка лідерів, поширення ідей Гайдингу в Україні.

Завдяки плідній роботі комітету вже у листопаді 1995 р. відбулася Установча Конференція Асоціації Гайдів України, в якій взяли участь представниці 13 областей України, а також гості з Норвегії та Великобританії.

На конференції було прийнято й затверджено Статут АГУ та обрано керівні органи. У листопаді 1996 р. організація була офіційно зареєстрована у Міністерстві юстиції України.

Мета організації: сприяти розвиткові та формуванню дівчини як соціально зрілої особистості, її активній участі в усіх сферах життя суспільства.

Завдання:

- залучати дівчат та молодих жінок до гуманітарної системи цінностей загальнолюдського значення;
- всебічно розвивати особистість шляхом активної участі у різних програмах;
- підвищувати культурний рівень, збагачувати знаннями з історії, світової та національної культури, краєзнавства, медицини тощо;
- розвивати відповідальність за себе та інших;
- сприяти прагненню до самовиховання й саморозвитку;
- створити умови для внутрішнього та міжнародного спілкування, дружби між скаутськими гайдівськими організаціями;
- виховувати почуття відповідальності та поваги до України, її духовної та матеріальної спадщини;
- вивчати навколишній світ, допомагати у здійсненні природоохоронних проектів;
- втілювати у життя Обіцянку, закони Гайдів.

Керівні органи АГУ. Вищим керівним органом АГУ є Конференція, котра збирається не рідше, ніж один раз на рік та визначає основні напрями діяльності організації, затверджує річні програми роботи з дівчатами й лідерами, розробляє внутрішню та зовнішню політику організації.

В Україні дівчата-гайди об'єднуються у три вікові категорії: ластівки – 7-10 років, гайди – 11-16 років, ренжери – 16–20 років, дорослі лідерки – з 20 років.

В основі організаційної структури АГУ – патрулі, що складаються з 6-8 осіб, кожен з яких виконує певну роль. На чолі кожного патруля – лідерка, котра пройшла відповідну підготовку. “Програмоване забезпечення” діяльності патрулів – одна із задач керівництва організації, що базується на рекомендаціях, розроблених Міжнародним бюро.

АГУ реалізує наступні програми (за А.Гулевською):

1. Українознавство (сприяє ознайомленню дівчат з історією, культурою, побутом, традиціями українців).

2. У світі Гайдингу (знайомить з історією розвитку та діяльності скаутського та гайдівського руху в усьому світі, сприяє вихованню дівчаток і молодих жінок у дусі миротворчості на основі дружби всіх гайдів та скаутів).

3. Вічні істини (сприяє підвищенню рівня культури спілкування у різних сферах життя, формуванню духовних цінностей дівчат і молодих жінок, усвідомленню високої місії жінки на прикладах долі жінок різних історичних епох).

4. Школа медицини (вивчення основ медичних знань, обговорення проблем статевого виховання жіночої молоді, залучення дівчат до участі в акціях благодійності та милосердя).

5. Світова культура (знайомить жіночу молодь з шедеврами вітчизняної та світової культури).

6. Життя у природі (здійснює теоретичну та практичну підготовку до похідного й табірної життя).

7. Господарочки (сприяє набуттю практичних навичок, необхідних у сімейному житті, розвиває бажання створювати красу своїми руками).

8. Планета – наш дім (сприяє вивченню таємниць природи, здійсненню природоохоронної діяльності).

АГУ здійснює значну громадську роботу. Зокрема, у 1998-1999 рр. Асоціацією було реалізовано проекти “Народитися жінкою – виклик життю” по створенню центрів неповнолітніх і молодих матерів у Херсоні, Вишгороді та Мерефії.

У 1999 р. у світі нараховувалося понад 10 млн. членів Асоціації Дівчат-Гайдів зі 136 країн.

Сокіл. Організація "Сокіл" вперше виникла у другій половині XIX століття у Празі (Чехія). Один із перших осередків цієї організації в Україні було створено 1894 р. у с. Купчинцях на Тернопільщині.

Львівська організація "Сокіл" стала центральною у Східній Галичині й діяла до 1933 р. Це була національно спрямована культурно-просвітницька організація.

Об'єднання дітей у це товариство проходить згідно віку: 6-11 років – „соколята”; 12–14 років – "молоді соколи"; 15-18 років – "соколи".

Для кожної вікової групи добираються відповідні форми роботи.

Метою діяльності товариства є залучення дітей до світового скаутського руху.

Мета діяльності молодіжного товариства "Сокіл":

- виховувати громадян, патріотів, свідомих українців;
- формувати національну самосвідомість на основі християнських чеснот;
- сприяти підготовці молоді до служби у Збройних Силах України;
- боротись за підвищення якості знань і рівня вихованості учнів, створювати таку навчально-виховну атмосферу в школі й поза нею, яка б перешкоджала появі й розвитку правопорушень;
- забезпечувати органічну єдність школи, сім'ї та громадськості;
- формувати у школярів розуміння того, що становлення особистості проходить у колективі, життя якого має будуватись на ініціативі та самосвідомості його членів;
- виховувати повагу до законів України.

Зміст роботи молодіжного товариства "Сокіл":

- пошукова робота (участь у краєзнавчо-пошуковій експедиції "Дзвони пам'яті");
- участь членів організації у русі учнівської молоді "Моя земля – земля моїх батьків", туристично-краєзнавчій експедиції "Краса й біль України";

- милосердна робота за місцем проживання, робота штабу "Турбота" (надання допомоги престарілим);
- робота штабу "Еколог", турбота про охорону навколишнього середовища;
- надання допомоги невстигаючим учням, організація боротьби за глибокі й міцні знання вихованців/вихованок;
- організація суспільно-корисної праці вихованців;
- організація змістовної та цікавої гурткової роботи;
- прищеплення вихованцям/вихованкам культури поведінки, боротьба з невихованістю, вживанням нецензурних висловів, регулювання стосунків між товаришами, боротьба проти будь-якого насильства старших і сильніших над меншими, слабшими;
- виховання у членів товариства поваги до фізичної праці та її результатів.

Структура "Сокола". Первинними осередками "Сокола" є соколині гнізда (5-7 членів), які створюються за місцем навчання (проживання). 3-5 гнізд об'єднуються у соколині чоти. Керує гніздом гніздовий, чотою – чотар. Чоти, окремі гнізда у межах села (міста) об'єднуються у станиці. Остання може нараховувати від декількох членів до декількох десятків, а то й сотень осіб. Станичний може мати ранг соколиного сотника (чотового, гніздового) залежно від кількості членів. Він формує свою канцелярію (писар, скарбник та ін.).

Курінь – дитячо-юнацька організація, яка ставить за мету виховання духовно та фізично розвиненого юного покоління на засадах козацького світогляду й способу життя, у душі відданості Батьківщині та її народу, на основі відродження національних, загальнолюдських духовних і моральних цінностей.

Членом організації може стати кожен хлопець/дівчина віком від 6 до 18 років, які люблять Україну, хочуть ґрунтовно знати її історію, літературу, підтримують ідеали юного козацтва. Особи, яким виповнилося 18 років, можуть зберегти своє членство в організації (за бажанням). Їм присвоюють звання "козак-наставник", й вони беруть участь у виховній роботі з молоддю.

Організацію складають козачата (молодші школярі) віком 6–10 років, джури (середні школярі) віком 10–15 років, молоді козаки (старшокласники) віком 15–18 років.

Основою організаційної структури є курінь – первинний козацький осередок за місцем проживання чи місцем навчання або за інтересами (курінь любителів історії козаччини, курінь джур, бандуристів та ін.). Головною організаційною одиницею козачат, джур та козаків є десяток, що складається з 10–15 членів організації й ділиться на застави по 3–5 осіб у кожній. Десятки об'єднуються у загін (чоту), загони козацької молоді одного віку входять до складу сотні, а сотні – до куреня козацької організації навчального закладу.

На чолі кожної структурної козацької одиниці стоїть *старшина*, у заставі – *заставний*, у десятці – *отаман (десятник)*, у загоні – *чотар (писар)*, у сотні – *писар, осавул, хорунжий*, у курені – *отаман, писар, обозний, осавул, бунчужний, скарбник, суддя, довбуш, товмач, шафар*.

Зміст виховної діяльності цієї організації відображено у програмах (для хлопців):

- 1) "Мій рідний край" (вивчення історії рідного краю);
- 2) "Гей ви, хлопці, славні запорожці" (вивчення історії українського козацтва);
- 3) вивчення духовних цінностей українських козаків;
- 4) "Козацькому роду нема переводу" (відродження військово-спортивного мистецтва козаків);
- 5) "Козацькими стежками" (туристично-краєзнавча робота);
- 6) "Слава козацка не вмере, не поляже..." (відродження народних мистецьких традицій).

У змісті виховання виокремлюють орієнтовну програму виховної роботи з дівчатками:

- 1) "Хата моя, біла хата..." (про роль жінки – берегині свого роду);
- 2) "Рідна мати моя, ти ночей не доспала..." (пісні моєї мами);
- 3) "Ой у лузі червона калина..."(про рослини – символи України);

4) "І на тім рушничкові..." (навчання рукодільної майстерності);

5) "До надр народної медицини" (ознайомлення з секретами народної медицини).

Організація має свою атрибутику, ритуали, кодекс лицарської честі, кодекс лицарської звитяги та молитву.

Спілку піонерських організацій України (СПОУ) створено на добровільній основі. Її метою є захист прав та інтересів членів Спілки, об'єднання зусиль для добрих і корисних справ, розвиток здібностей школярів. Діє згідно положень Декларації прав людини, Конвенції про права дитини, Закону України про громадські об'єднання та інших документів.

Спілка виступає проти політизації дитинства, будь-якої монополії у дитячому русі, а також за співробітництво на засадах партнерства з усіма гуманістично спрямованими об'єднаннями.

Девіз спілки : "За Батьківщину, добро й справедливість!"

Керується у своїй діяльності законами:

- єдності слова й діла;
- честі й совісті;
- дружби й товариськості;
- турботи й милосердя.

Спілка використовує найрізноманітніші форми, методи й засоби розвитку загальнолюдських цінностей через реалізацію програми "Я – родина – Батьківщина".

Я. Я – виховую віру у себе, розкриваю та розвиваю свої здібності, поспішаю творити добро, намагаюсь розділити радість і горе інших.

Я – пізнаю, бережу та примножую красу в усьому, розуміючи, що до істини веде безліч шляхів, відшукую серед них свій.

Я – утверджую себе в праці, шаную будь-яку корисну справу, прагну стати сильним, витривалим та сміливим.

Родина. Я – шаную свою родину, бережу тепло батьківської оселі.

Я – поважаю старших, піклуюсь про молодших, живу турботами й radoцями рідних, близьких і друзів.

Я – готуюсь до сімейного життя.

Батьківщина. Я – вивчаю, утверджую, бережу та множу традиції та святині свого народу, України.

Я – прагну жити в мирі та дружбі з дітьми інших народів, пам'ятаючи: Земля – наш спільний дім.

Я – живу у злагоді з природою.

Згідно Статуту, член Спілки має певні права та обов'язки:

- вибирати, створювати загін, дружину та інші об'єднання за власним бажанням;
- обирати органи самоврядування;
- бути обраними до органів самоврядування;
- захищати свою позицію в організації;
- входити до складу громадських об'єднань, діяльність яких не суперечить Конституції України та Статуту Спілки.

При первинних колективах можуть створюватись групи-супутники, які об'єднують за бажанням дітей 7-10 років за згодою батьків. У них може бути своя назва, символіка, свої правила.

Вищими органами самоврядування у Спілці є Всеукраїнський зліт, обласні, міські, районні зльоти або конференції, збори дружин та загонів.

У період між зльотами, зборами роботу піонерських колективів спрямовують ради – координаційна, обласні, міські, районні ради дружин та загонів.

Символами приналежності до СПОУ є веселковий прапор, веселкова краватка та значок "СПОУ". Піонерські організації можуть мати свої символи.

День народження СПОУ відзначається 21 листопада щорічно як свято "Веселкової республіки".

Дитячо-юнацьке товариство "Січ" є добровільною, незалежною, позапартійною громадською організацією, яка здійснює діяльність відповідно Статуту, чинного законодавства та Конституції України.

Товариством передбачено патріотичне виховання дітей та юнацтва на традиціях українського козацтва, принципах християнської моралі.

Січ співпрацює з вітчизняними державними й громадськими організаціями, а також із й зарубіжними та міжнародними.

Товариство діє на теренах України та поза її межами у місцях постійного проживання українців.

Керівні органи Січі працюють у м. Києві.

Мета й основні завдання” Січі”. Товариство виховує національно свідомих, духовно та фізично розвинених громадян України. *Завданнями* Січі є:

- виховання у дітей та юнацтва національної, історичної свідомості, активної громадської позиції, любові до рідного краю;
- виховання християнської моралі;
- залучення дітей та юнацтва до краєзнавчої роботи та поширення пропаганди козацьких звичаїв і традицій;
- вивчення, охорона та відновлення пам'яток української історії та культури;
- залучення дітей та юнацтва до екологічної просвіти, сільськогосподарської праці та охорони природи;
- самовдосконалення, заняття туризмом, фізкультурою;
- спілкування з дітьми та юнацтвом з різних країн.

Згідно “Положення про дитячу молодіжну організацію українського козацтва “Юнацька Січ” (Козацькі литаври: Інформ. бюлетень 7-го паланкового козацького полку БЧК ПЗКО УК. – 2003. – №3, червень. – С. 2), “Січ” реалізує такі напрями роботи:

- діяльність щодо запровадження системи козацької педагогіки в освітніх закладах;
- організація ігрових заходів по імпровізації парламентської системи, виборів, дипломатичної, бізнесової діяльності, управління;
- організація колоквиумів, симпозіумів, конференцій, диспутів;
- відродження народних обрядів;
- організація образотворчих студій;
- організація табірних зборів з військово-штабними вишколами;
- організація спортивних, військово-спортивних змагань;

- організація конкурсів з історії краєзнавства та релігієзнавства тощо;
- організація туристичних походів;
- проведення святкових заходів та ін.

Управління, структура: “Юнацька Січ” має автономне керівництво у складі *Генеральної канцелярії* (ГК) Українського козацтва. Члени ГК працюють у повній узгодженості з патронатом членів ГК Українського козацтва. *Крайові канцелярії* працюють за аналогією. Підрозділами Крайової канцелярії “Юнацької Січі” є шкільні *паланки, курені* дитячих колективів. Шкільна паланка формується з куренів суміжних класів, *роїв* у кожному класі, *застав*.

Шкільна робота здійснюється під керівництвом заступників директорів шкіл, методистів освіти, крайового старшини.

Спілка української молоді (СУМ) – виховна організація молоді України. Згідно Статуту організації, членами Спілки можуть стати молоді українки/українці віком від 16 років, які понад усе славлять добро й славу української нації, визнають світогляд українського народу та мають відповідні особистісні якості. Крім *дійсних членів* СУМ, під керівництвом організації працюють *"суменята"* (особи 6–12 років) та *підлітки* 12–16 років. Спілка зокрема наполягає на історичній реабілітації січових стрільців, УПА, їх лідерів, виступає за створення національної армії.

Союз Українського студентства (СУС). 30–31 березня 1991 р. у м. Києві відбувся об'єднавчий з'їзд, де було проголошено створення Союзу Українського студентства, до складу якого увійшли Студентське Братство (СБ) та Українська Студентська Спілка (УСС). Якщо СБ, що виникло у жовні 1989 р., вважало себе громадсько-політичною організацією та мало вплив на студентство західних областей України, то УСС з кінця того ж року працювала зі студентами центральної та східної України й ставила за мету вирішення їхніх соціально-економічних проблем.

Об'єднавчий з'їзд заявив, що Союз повинен брати активну участь у суспільному житті України, сприяти його демократизації,

зміцненню та розширенню громадянських прав, розвитку науки, культури, захисту прав студентів.

Статут передбачає сприяння забезпеченню політичного та економічного суверенітету України, розвитку самоврядування та автономії навчальних закладів, підвищенню суспільної, політичної, наукової активності молоді.

Членство у Союзі індивідуальне. Членом СУС може стати кожен студент/студентка вищого й середнього навчального закладу.

Членство у Союзі не виключає членства в інших організаціях.

У Ніжинському державному університеті ім. М. Гоголя Студентська спілка співпрацює з міським Відділом молоді та спорту, Центром соціальних служб для молоді, студпрофкомом і студкомом університету. Так, за безпосередньої ініціативи УСС та сприяння виконкому міської ради одна з новозбудованих вулиць міста була названа іменем академіка Ф.С. Арвата.

Українська студентська спілка університету об'єднує близько 100 студентів і співпрацює з подібними організаціями м. Ніжина. Члени УСС беруть участь в екологічних акціях, що проводяться у місті, є активістами руху за збереження історичних пам'яток міста тощо.

Використана література (основна)

1. *Дитячі та юнацькі організації / У кн.: Фіцула М.М. Педагогіка: Навч. посібник. – К.: ВЦ “Академія”, 2000. – С. 391–396.*
2. *Організації молодіжні громадські / У кн.: Соціальна робота: Короткий енциклопедичний довідник. – К.: ДС ССМ, 2002. – С. 313.*
3. *Оржеховська В.М. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх: Навч.-метод. посібник. – К., 1996. – С. 311–318.*
4. *Тетерский С.В. Педагогический потенциал детско-молодежных общественных объединений // Педагогіка. – 2001. – №6. – С. 40–44.*

5. *У світі гайдингу: Посібник для організаторів роботи з дівчатами та жіночою молоддю / Під заг. ред. А.В. Гулевської. – К.: Манускрипт, 1998. – 128 с.*

6. *Школа Рівних Можливостей: Навч.-метод. посібник / За заг. ред. Т. В. Ковалко та ін. – К., 2001. – 192 с.*

Рекомендована література

1. *Бойскаути, дівчата-скаути / У кн.: Формування екологічної культури: Метод. рекомендації / Укл. П. М. Щербань, Є.І. Коваленко та ін. – Ніжин: НДПІ, 1993. – С. 18–24.*

2. *Діяльність дитячих та юнацьких організацій / У кн.: Щербань П. М. Прикладна педагогіка. – К.: Вища школа, 2002. – С. 116–118.*

3. *Закони України “Про молодіжні та дитячі громадські організації”, “Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні” // Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К., 2000. – 23 с.*

4. *Молодіжні організації Галичини / У кн.: Ступарик Б.М. Національна школа: витоки, становлення: Навч.-метод. посібник. – К.: ІЗМН, 1998. – С. 135-138.*

5. *Молодіжні та дитячі об’єднання / У кн.: Виховні технології у діяльності класного керівника / Укл.: Яковець Н.І., Солова В.М., Киричок І.І. – Ніжин, 2004. – С. 208–228.*

6. *Об’єднання молодіжні неформальні самодіяльні / У кн.: Родинно-сімейна енциклопедія / За ред. Ф.С. Арвата. – К., 1996. – С. 277.*

7. *Скаути, СПОУ, Пласт / Там само. – С. 84–89, 91–93, 192.*

Додатки

Додаток 1

Основні ознаки педагогічних технологій (критерії технологічності)¹

- *Концептуальність* – опертя на певну концепцію, що містить філософське, психологічне, дидактичне й соціально-педагогічне обґрунтування освітніх цілей;
- *діагностичне цілепокладання* – гарантоване досягнення мети й ефективності процесу навчання;
- *системність* – *єдність* змістової та процесуальної частини, їх *взаємообумовленість*. Передбачає формулювання висновків, а також аналіз одержаних результатів та запровадження їх у практику;
- *логічність* процесу, взаємозв'язок усіх його частин, цілісність;
- *алгоритмованість, проєктованість, керованість* (можливість діагностичного цілепокладання, проєктування процесу навчання, поетапної діагностики, декомпозиція педагогічного процесу на взаємопов'язані етапи, координованість та поетапність дій варіювання засобами та методами з метою корекції результатів);
- *ефективність, економічність* – якість технології, що забезпечує резерв навчального часу, оптимізацію витрат, а також праці вчителя й досягнення запланованих результатів навчання, виховання у найкоротший час; гарантованість досягнення запланованого результату – певного стандарту навчання;
- *відтворюваність* – можливість застосування в інших однотипних умовах іншими суб'єктами);
- *однозначність* виконання передбачених процедур та операцій;
- *коригованість* – можливість постійного оперативного зворотного зв'язку, послідовно орієнтованого на чітко визначену мету;
- *візуалізація* – використання аудіовізуальної та електронно-обчислювальної техніки, а також конструювання і застосування різноманітних дидактичних матеріалів та оригінальних навчальних посібників;
- *дискретність* – проявляється у нерівномірному ступені впливу на вихованців на різних етапах діяльності.

¹ Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології. – К., 2004. – С. 75-77; Селевко Г.К. Современные образовательные технологии. – М., 1998. – С. 17, 31-32; Советова Е.В. Оздоровительные технологии в школе. – Ростов н/Д., 2006. – С. 52-53.

Додаток 1–А

Коротка характеристика окремих системних і модульних педагогічних технологій²

Назва	Мета	Особливості
1	2	3
“Будинок вільної дитини” М. Монтессорі	Виховання вільної, незалежної та відповідальної особистості, здатної легко адаптуватися до умов змінного соціуму; максимальне розкриття внутрішнього потенціалу дитини у процесі вільної самостійної діяльності (оптимізація процесу природного розвитку; формування “вселенської свідомості” й почуття відповідальності перед людством; розвиток здатності до ефективної взаємодії з соціумом).	— підготовлене середовище, яке містить стимули до розвитку й навчання дітей (дидактичні матеріали для розвитку моторики, сенсорики та інтелекту); — пріоритетна роль розвитку сенсорної культури як основи розумового і морального життя дитини; — ідея унікальної здатності дитини до самобудівництва й до навчання (всотуючий розум); — опора на космічну теорію, згідно з якою людство повинно осмислити своє космічне завдання, виробити “вселенську свідомість”, створити єдине гармонійне суспільство.
“Йена-планшкола” П. Петерсена	Виховання гуманної особистості у душі „спільності й братерства”.	— примат виховання над навчанням; — здійснення освітніх завдань через виховну общину, сформовану на засадах поваги до особистості дитини, поєднання свободи та самостійності, тісного зв'язку батьків, дітей та педагогів; — культивування общинності як умови виховання індивідуальності у процесі колективної життєдіяльності; — функціонування базових груп (штам-груп) як ядра виховної общини, інституту “хрещених” як своєрідного патронажу;

² Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології: Навч. посібник. – К.: Академвидав, 2004. – С. 296–314.

		<p>— заперечення оцінок і свідоцтв (замість них – об'єктивний звіт для батьків і суб'єктивний звіт для дитини);</p> <p>— конструювання школи як дослідного поля для розвитку дитини, як життєвого простору для її входження в соціум.</p>
<p>Антропософські школи Р. Штейнера</p>	<p>Виховання людини, орієнтованої на навколишній світ, чутливої до нового, здатної приймати усвідомлені рішення й брати на себе відповідальність за них і свої дії у різних життєвих ситуаціях.</p>	<p>— антропософія як філософська основа педагогічної системи;</p> <p>— побудова навчально-виховного процесу на теорії “життєвих ритмів”;</p> <p>— створення максимально сприятливих умов для виявлення природних здібностей дитини;</p> <p>— відсутність жорсткого навчального плану, підручників, методик;</p> <p>— “епохальна” методика викладання предметів;</p> <p>— “художнє передусє інтелектуальному” — фундаментальний принцип вальдорфської педагогіки, який виявляється як у побудові багаторічного шкільного курсу, так і в межах одного уроку;</p> <p>— використання евритмії для надання більшої естетичної та практичної спрямованості процесу навчання, забезпечення інтеграції різних галузей знань; — важливість трудового виховання (“уроків рукоділля та ремесел”, обов'язкових для хлопчиків і дівчаток);</p> <p>— спільне духовне життя педагогів і вихованців;</p> <p>— педагогічно-батьківське самоуправління; горизонтальна структура влади й управління (колегія вчителів як головний орган влади й управління).</p>
<p>“Школа успіху й радості” С. Френе</p>	<p>Всебічний розвиток і виховання (“максимальний розвиток особистості дитини в розумно організованому суспільстві, яке буде служити їй</p>	<p>— організація навчання й виховання на основі принципу природовідповідності;</p> <p>— визнання дитячого прагнення до максимального саморозвитку; — впровадження нових матеріальних засобів навчання й виховання, які</p>

	та якому вона сама буде служити”).	сприяють самовираженню дитини (шкільна типографія, “вільні тексти”, стінна газета, шкільне самоуправління); — пріоритетом педагогічного процесу є взаємини між дітьми й ціннісні орієнтації в їхній свідомості; — суспільно-корисна праця на всіх етапах навчання; — цілеспрямоване мотивування емоційної та інтелектуальної активності дитини; — чітке планування навчального процесу (індивідуальні та групові плани, які діти складають самостійно та разом з учителем); — культ інформації (книги, аудіовізуальні та комп’ютерні засоби, однак перевага надається особистісному спілкуванню).
“Школа для життя, через життя” Ж.-О. Декролі	Максимальний розвиток індивідуальних потреб дитини, її можливостей, мотивів та інтересів; підготовка дітей до “справжнього соціального життя”.	— принцип антропоцентризму як основа педагогічної системи; — інтереси особистості як центральна педагогічна проблема; — принцип концентрації освітньої програми навколо центрів інтересів, що передбачає комплексну роботу на основі врахування основних фізичних і духовних потреб дитини; — важливість вивчення дитиною природного й соціального середовища, самої себе; — комплексне вивчення теми (проективне навчання); — організація освітньої роботи на основі принципу самонавчання; — краєзнавча й трудова спрямованість організації навчання й виховання дітей.
“Школа діалогу культур” В. Біблера	Формування “людини культури”, яка володіє діалогічною свідомістю, діалогічним мисленням, умінням працювати на рівні інтелектуа-	— акцент на розвитку особистісної логіки, творчої уяви дітей; — проектування на весь процес навчання особливостей сучасного мислення – мислення “людини культури”; — відповідність послідовності

	<p>льного та емоційного піднесення, здатна до діалогічного спілкування.</p>	<p>класів послідовності сучасного освоєння та осмислення основних історичних культур, що змінювали одна одну в європейській історії (античної, середньовічної, культури Нового часу, сучасної культури);</p> <p>— організація навчання у кожному навчальному циклі на основі внутрішнього, властивого певній культурі, діалогу і на цій основі систематичного діалогу, спілкування між різними класами, учнями різного віку, різними культурами, діалогу навколо основних “точок подиву” – вихідних загадок буття мислення;</p> <p>— організація навчання не на основі підручника, а на основі реальних текстів певної культури. Результат роботи учня, його спілкування з учителем і школярами різного віку реалізується у кожному навчальному циклі (у кожній культурі) та у формі авторських текстів-творів, побудованих за творчими законами культури, що вивчається;</p> <p>— створення автором-педагогом особливих для кожного класу й для кожного педагога програм, що передбачають наскрізні проблеми, навколо яких розгортається весь навчальний процес у школі.</p>
<p>Технологія розвивального навчання Л. Занкова</p>	<p>Високий загальний розвиток особистості (розвиток розуму, волі, почуттів); створення засад для всебічного гармонійного розвитку.</p>	<p>— збагачення змісту початкової освіти;</p> <p>— системність і цілісність змісту;</p> <p>— проблематизація змісту навчання;</p> <p>— цілеспрямований розвиток на основі комплексної розвивальної системи;</p> <p>— провідна роль теоретичних знань;</p> <p>— навчання на високому рівні складності;</p> <p>— просування у вивченні матеріал у швидкими темпами – усвідомлення дитиною процесу учіння;</p>

		<ul style="list-style-type: none"> — включення в процес навчання не лише раціональної, а й емоційної сфери; — варіативність та індивідуалізація навчання; — систематична робота над загальним розвитком усіх учнів (як сильних, так і слабких); — використання різних видів діяльності, а також методів навчання, спрямованих на збагачення уяви, мислення, пам'яті, мовлення дитини.
Технологія розвивального навчання Ельконіна – Давидова	Формування теоретичної свідомості й мислення, узагальнених способів розумових дій; відтворення в навчальній діяльності дітей логіки наукового пізнання; становлення дитини як суб'єкта різноманітних видів і форм людської діяльності.	<ul style="list-style-type: none"> — спеціальна побудова навчального предмета, що моделює зміст і методи науки, організовує пізнання дитиною генетично вихідних, теоретично суттєвих властивостей і відношень об'єктів, умов їх походження, перетворення; — підвищення теоретичного рівня освіти, передавання дітям не лише емпіричних знань і практичних умінь, а й наукових понять, художніх образів, моральних цінностей; — теоретичне, змістове узагальнення як основа навчання; “сходження” від абстрактного до конкретного; змістова рефлексія (пошук і розгляд суттєвих засад власних мисленневих дій); — пошуково-дослідницький характер навчальної діяльності; — здійснення розвивального навчання як цілеспрямованої навчальної діяльності – особливої форми активності дитини, спрямованої на зміну самої себе як суб'єкта учіння.
Технології раннього навчання М. Зайцева	Раннє навчання дітей грамоти, їх математичний розвиток.	<ul style="list-style-type: none"> — насичення навчальної діяльності цікавими ігровими ситуаціями з елементами змагання; — ритмізація діяльності; — індивідуальний підхід до дитини, звільнення її від регламентованої поведінки; — максимальна наочність у нав-

		<p>чанні;</p> <ul style="list-style-type: none"> — одночасний розвиток мовлення дітей з навчанням їх читати; — використання у навчанні кубиків як типово дитячого засобу пізнання світу; — шлях до читання через письмо (від письма кубиками – до читання); — складовий принцип навчання читання, відмова від фонемного принципу; — поєднання навчання зі співом (запам'ятовування складів у формі коротких складових пісеньок, які використовують як фонетичну розминку й супроводжуються рухами); — використання всіх видів пам'яті: звукової, моторної, зорової, кінестетичної; — дотримання принципу „від конкретного до абстрактного, від конкретно-образного через наочно-дійове до словесно-логічного”.
Технології раннього навчання Г. Домана	Ранній максимальний розвиток фізичного, духовного, інтелектуального потенціалу дитини.	<ul style="list-style-type: none"> — залежність соціального та інтелектуального розвитку від раннього фізичного удосконалення дитини; — використання унікальних можливостей раннього дитинства; — виховання “професійних” батьків (батьків, які вважають дітей вищим сенсом життя й володіють педагогічними вміннями); — поєднання програми фізичного удосконалення з грою на музичних інструментах, з письмом, малюванням; — формування функціонального та потенційного інтелекту дитини; — максимальна наочність у навчанні; — навчання дітей читання не за буквами й складами, а відразу словами; — всі обчислення дитина проводить як операції з множинами, за

		<p>рахунок чого досягається висока швидкість їх проведення;</p> <ul style="list-style-type: none"> — аналогія дитячого мозку з комп'ютером (швидке запам'ятовування великої кількості фактів — “бітів знань”); — поділ галузей знань на головні відділи й категорії (з метою забезпечення доступності знань); — поділ категорій на комплекти, що складаються з карток-бітів і пояснювального тексту на звороті; — відстоювання права дитини на освіту, яке закладено у генах людини як виду (є вродженим, природним).
<p>Технологія розвитку творчої особистості Г. Альтшуллера</p>	<p>Навчання творчої діяльності; формування прийомів творчої уяви, уміння розв'язувати винахідницькі завдання; розвиток творчого, нестандартного, діалектичного, системного мислення, кмітливості.</p>	<ul style="list-style-type: none"> — основний зміст навчання являє собою процес пошукової, винахідницької діяльності; — протиріччя як основне поняття ТРТО; — виявлення та розв'язання протиріч — ключ до творчого мислення; — включення основних і доступних дітям типів проблем, характерних для певної сфери науки або практики; — принцип природовідповідності як вихідне положення концепції ТРТО; — система ігрових і казкових завдань для виявлення протиріч; — використання оригінальних методів розвитку пізнавальних і творчих здібностей дітей (метод фокальних об'єктів, метод моделювання маленькими чоловічками, синектика, мозковий штурм та ін.); — системний підхід у розвитку пошукової активності дітей.
<p>Технологія фізичного виховання М. Єфименка</p>	<p>Всебічний розвиток дитини через фізичне виховання та оздоровлення.</p>	<ul style="list-style-type: none"> — дотримання у фізичному вихованні логіки природи; — здійснення фізичного виховання по спіралі; — граючи — оздоровлювати, граючи — виховувати, граючи — розвивати, граючи — навчати;

		<ul style="list-style-type: none"> — позитивна енергія радості й задоволення від занять фізичною культурою; — через рухи й гру – до виховання людини майбутнього; — виокремлення у системі фізичного виховання основних рухових режимів; — принцип “двох засад у педагогіці”, що передбачає різні підходи до організації роботи з дівчатками й хлопчиками; — горизонтальний пластичний балет як форма фізичної активності дітей; — аналогія між грою-заняттям з фізичної культури і поставленим у театрі спектаклем; — початок будь-якої форми рухової активності дітей з лежачих, горизонтальних поз відносного спокою із поступовим нарощуванням навантаження при переході до більш вертикальних положень стоячи; — надання одному обладнанню чи тренажеру різних образів залежно від обраної педагогом ігрової теми чи ситуації; — створення тренажерів-іграшок, зовні схожих на театральну декорацію й одночасно відповідних необхідним характеристикам тренажера (міцність, універсальність, багатофункціональність, безпечність); — значна роль на заняттях з фізичної культури мовного спілкування, використання образної термінологічної мови; — важливість на заняттях з фізичної культури звуко-музичного супроводу; — рухова активність – основа для інших видів навчально-виховної роботи, розвитку інтелекту, емоцій, ознайомлення із навколишнім світом.
--	--	--

Додаток 2

Орієнтовна схема аналізу виховного заходу³

1. Обґрунтуйте доцільність, актуальність вибору теми виховної справи (ВС).

2. Чи всі позиції щодо підготовки та реалізації ВС відображено у плані?

3. Чи відповідає зміст ВС визначеній меті?

4. Чи відповідає визначеній меті, завданням і вимогам рівень організації ВС?

5. Чи всі заплановані Вами заходи в достатній мірі було забезпечено ресурсами (обладнанням)?

6. Проаналізуйте доцільність, ефективність (або навпаки) використання наочності.

7. Визначте відповідність форм і методів виховної роботи, мети заходу віковим особливостям школярів.

8. Чи витримана ВС у часі (початок, організаційна чіткість, тривалість тощо)?

9. Які фрагменти, елементи ВС вдалися краще? Чому?

10. Чи була ВС системною, чи набором мало пов'язаних між собою фрагментів і частин?

11. Чи був у ВС елемент новизни? Який саме?

12. Чи відповідало емоційне забарвлення ВС її задуму?

13. Які використані Вами методи й прийоми виховного впливу забезпечили, на Ваш погляд, ефективність ВС? Чому?

14. Здійсніть педагогічне оцінювання дій кожного члену колективу (учасників/учасниць ВС).

15. Схарактеризуйте поведінку школярів. Якщо виникли випадки негативної реакції вихованців на ті чи інші педагогічні дії, то спробуйте пояснити їх.

16. Від чого варто відмовитися під час планування та проведення майбутніх виховних заходів?

17. Визначте, які нові елементи можна використати у Вашій виховній діяльності у майбутньому.

³ Подласый И.П. Педагогика. – М., 2000. – Кн. 2. – С. 115.

Додаток 3

Прийоми педагогічного впливу⁴

Прийоми, які сприяють поліпшенню взаємовідносин між педагогом і вихованцями:

- виявлення щирості, уваги й турботи;
- прохання;
- обхідний рух (відведення від школяра звинувачень з боку колективу);
- вияв прикромості (сприяє формуванню почуття жалю і сорому).

Загальні педагогічні прийоми:

- прийом "Організація успіху в навчанні" (поява у вихованців почуття успіху, викорінювання в поведінці недоліків, які супроводжують неуспішність);
- прийом "Переконавання". Роз'яснення, поєднане з доведенням правильності й необхідності певної поведінки. Доступність і привабливість фактів, що розглядаються;
- прийом "Довіра". Доручення вихованцю відповідальної справи – педагогічна ситуація використання прийому. Розвиток у вихованців почуття радості, відповідальності;
- прийом "Моральна підтримка й зміцнення віри у власні сили". Підвищення авторитету вихованця в очах товаришів під час виконання доручень, які відповідають його інтересам і здібностям. Розвиток віри у власні сили та підвищення самооцінки;
- прийом "Залучення до цікавої діяльності". Врахування інтересів і нахилів учня – передумова використання прийому. Перевага позитивних тенденцій над негативними завдяки захопленості успіхами, які досягаються в процесі діяльності;
- прийом "Пробудження гуманних почуттів". Створення умов, за яких вихованець стає свідком ускладнень і хвилювань інших людей. Пробудження у вихованця співчуття, жалю, співпереживання;

⁴ Класний керівник у сучасній школі: Методичний посібник / В.М. Оржеховська та ін. – К., 1996. – С. 112–114.

- прийом "Моральна справа". Створення умов, що потребують прояву моральної якості, яку передбачається розвинути.

Ігрові прийоми активізації позитивної спрямованості особистості:

- прийом "Опосередкування". Створення умов, за яких вихованець повинен поліпшити свою поведінку заради отримання можливостей реалізувати власні інтереси й нахили;
- прийом "Фланговий підхід". Активізація позитивних почуттів, які переважають над іншими, виявлення цих почуттів у хорошій справі;
- прийом "Активізація потаємних почуттів вихованця". Розуміння душевного стану вихованця й проникнення в його потаємні почуття. Задум учителя – перебудова на краще поведінки вихованця завдяки активізації потаємних почуттів вихованців.

Спеціальні педагогічні прийоми:

- прийом "Осуд". Педагогічна ситуація використання прийому – негативне ставлення до вчинку, яке виявляється у змісті висловлювань та інтонації мови, пробудження почуттів провини й сорому. Умова використання прийому – справедливність судження;
- прийом "Покарання". Педагогічна ситуація використання прийому – накладання стягнення за певну провину;
- прийом "Наказ". Педагогічна ситуація використання – категорична вимога учителя, сподівання на безумовну покірність вихованця;
- прийом "Попередження" (розкриття перед вихованцем несприятливих для нього перспектив у тому випадку, якщо він не змінить своєї поведінки);
- прийом "Пробудження тривоги відносно можливого покарання". Повідомлення вихованця про розкриття його вчинку, проте без термінового виявлення свого ставлення до нього. Пробудження почуття невідомості, тривоги, нетерпіння, сприяння самоаналізу вчинку.

Опосередковані (приховані) педагогічні прийоми:

- прийом "Паралельна педагогічна дія". Осуд чи покарання колективу, його представників за порушення, яке здійснив один із його членів, є педагогічною ситуацією викорис-

тання прийому. Подальший вплив колективу на винного;

- прийом "Ласкавий докір". Педагогічна ситуація використання – бесіди про цікаве та приємне для вихованця у доброзичливому тоні, а також винесення догани у м'якій формі. Виявлення почуття полегшення після напруженого очікування суворого осуду;

- прийом "Натяк". Створення умов, за яких вихованцю дають можливість відчути свою провину, не вдаючись до осуду й покарання. Педагогічна ситуація – обговорення аналогічного чи організація протилежного за значенням вчинку, свідком якого стає винний; пробудження почуття сорому;

- прийом "Удавана байдужість". Використовується переважно при здійсненні пустотливих вчинків. Створення нової педагогічної ситуації з тим, щоб порушник дисципліни опинився у незручному становищі. Виявлення почуття прикрасі й розчарування. Підвищує авторитет вчителя;

- прийом "Іронія". Педагогічна ситуація прийому – представити винного у кумедному вигляді. Неприпустимість образ вихованців. Види іронії: незвичайний наказ, удаване схвалення, карикатура та ін.;

- прийом "Розвінчування". Використовується при зазнайстві та удаваному авторитеті вихованця. Педагогічна ситуація використання прийому – згадування недоліків учня в присутності його товаришів. Неприпустимість перетворення зауважень на „чіпляння”. Пробудження невдоволення та прикрасі, які сприятимуть формуванню адекватної самооцінки;

- прийом "Удавана недовіра". Педагогічна ситуація використання прийому – виявлення недовіри до того, що вихованець у змозі подолати властивий йому недолік. Пробудження почуття власної гідності та прагнення спростувати несхвальну думку про себе;

- прийом "Вибух". Стрімка й докорінна перебудова особистості – характерний ефект прийому. „Вибух” є результатом, що досягається під час використанні різноманітних прийомів педагогічного впливу.

Додаток 4

Зміст основних напрямів виховної роботи у вітчизняній школі⁵

Важливим напрямом виховної роботи школи є розумове виховання. **Розумове виховання** – це спільна діяльність вихователя й вихованців, спрямована на розвиток інтелектуальних можливостей та здібностей школярів, забезпечення умов їх самореалізації, вільного вибору світоглядної позиції, соціально-значущих вітчизняних надбань і світової культури, орієнтації у навколишньому середовищі. У процесі розумового виховання нагромаджується фонд знань: факти, термінологія, символи, імена, дати, назви, поняття, зв'язки та залежності.

Зміст розумового виховання складають:

1) *виховання культури навчальної праці*, що має такі елементи:

- планування розумової праці (вироблення режиму праці й відпочинку, уміння складати план відповіді, алгоритми виконання домашніх завдань, інших видів навчальних завдань);
 - чітка організація розумової праці (вироблення уміння вибирати оптимальні форми, методи, прийоми діяльності);
 - дотримання правил навчальної гігієни (нормативів освітлення, підбору меблів, пауз у навчальній діяльності);
 - уміння працювати з книгою (виділяти головне у тексті, складати план, тези, конспект, ставити питання до тексту, виділяти незрозуміле);
 - самоконтроль і корекція своїх дій (уміння перевіряти обчислення оберненими діями, звертатися з відповіддю, аналізувати задачу та її розв'язання);
 - самоаналіз результатів розумової праці (робота над помилками, поглиблення знань, відпрацювання певних умінь);
- 2) *розвиток пізнавальних потреб* учнів, які складають

⁵ Загальна педагогіка: лекції: Навч.-метод. посібник / Е.І. Федорчук, В.В. Федорчук. – Кам'янець-Подільський, 2007. – С. 157-171.

основу мотивів навчання;

3) *формування інтелектуальних умінь і розумових якостей* школярів (уваги, пам'яті, мислення, уміння порівнювати, аналізувати, узагальнювати тощо).

Критеріями розумової вихованості є вищеназвані якості та вміння.

Громадянське виховання – це процес формування громадянськості як інтегрованої риси особистості, що дає людині можливість відчувати себе морально, соціально, політично й юридично дієздатною та захищеною.

Громадянськість – духовно-моральна цінність, світоглядна й технологічна характеристика особистості, що визначає її обов'язок і відповідальність перед співвітчизниками, Батьківщиною.

Мета, завдання й зміст громадянського виховання чітко визначені у проекті Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності.

Метою громадянського виховання є формування свідомого громадянина, патріота, професіонала, тобто людини з притаманними їй особистісними якостями й рисами характеру, світоглядом і способом мислення, почуттями, вчинками та поведінкою, спрямованими на саморозвиток та розвиток демократичного громадянського суспільства в Україні.

Завдання громадянського виховання:

- визнання й забезпечення у реальному житті прав людини як гуманістичної цінності;
- усвідомлення взаємозв'язку між ідеями індивідуальної свободи, прав людини та її громадянської відповідальності;
- формування національної свідомості, почуття патріотизму;
- утвердження гуманістичної моралі та формування поваги до таких цінностей, як свобода, рівність, справедливість;
- формування соціальної активності та професійної компетентності особистості;
- формування політичної й правової культури засобами громадянської освіти;

- розвиток критичного мислення;
- формування уміння визначати форми й способи своєї участі в житті суспільства;
- формування толерантного ставлення до інших культур і традицій;
- виховання негативного ставлення до будь-яких форм насильства.

Основою *громадянського виховання* є громадянська освіта – формування знань про права та обов'язки людини. Вона пов'язана із формуванням соціально-політичної компетентності, передбачає політичну, правову й економічну освіченість.

Національне виховання – це процес формування національної самосвідомості, громадянських якостей, патріотизму й поваги до інших націй.

Виховання громадянина має включати розвиток патріотизму, національної самосвідомості, культури міжетнічних відносин, дбайливого ставлення до природи, формування гуманістичних моральних якостей та культури поведінки особистості. До змісту громадянського виховання також необхідно віднести розвиток у школярів планетарної свідомості (усвідомлення єдності й унікальності життя на землі), правосвідомості, політичної культури, мотивації до праці. Критерієм громадянської вихованості є сформованість у людини почуття обов'язку перед Батьківщиною та відповідальності за свою громадянську поведінку.

Його завдання реалізуються, насамперед, у глибокому та всебічному оволодінні учнями змістом освіти, який зосереджує в собі національні та загальнолюдські цінності. Серед основних національних цінностей професор О.І. Вишневський виокремлює такі:

- українська ідея;
- державна незалежність України;
- самопожертва в боротьбі за свободу нації;
- патріотизм, готовність до захисту Батьківщини;
- єдність поколінь на основі віри у національну ідею;

- почуття національної гідності;
 - історична пам'ять;
 - громадська національно-патріотична активність;
 - пошана до державних та національних символів;
 - любов до рідної культури, мови, національних свят традицій;
 - пошана до Конституції України;
 - підтримка владних чинників щодо обстоювання незалежності України та розбудові атрибутів державності;
 - орієнтація власних зусиль на розбудову Української держави й розвиток народного господарства;
 - прагнення побудувати справедливий державний устрій;
 - протидія антиукраїнській ідеології;
 - готовність стати на бік народів, які борються за національну свободу;
 - сприяння розвитку духовного життя українського народу;
 - дбайливе ставлення до національних багатств, рідної природи;
 - увага до зміцнення здоров'я громадян України.
- Основними засобами національного виховання є:
- *рідна мова*, досконале володіння якою дозволяє глибше оволодіти надбаннями вітчизняної культури;
 - *рідна історія*, яка є невичерпним джерелом історичної пам'яті та мислення учнів, сприяє глибокому засвоєнню витоків духовності рідного народу, інших народів, які здавна живуть на території нашої країни;
 - *родовід* – знання дитиною свого генетичного коріння, включення дітей у продовження родинних звичаїв, традицій;
 - *краєзнавство* – залучення школярів до героїки минулих епох, трудових подвигів, мистецьких традицій дідів і прадідів, їхнього подвижництва;
 - *національна міфологія* як вид народної творчості, що сприяє формуванню національного характеру, світогляду, філософського осмислення дійсності;

- *фольклор*, в якому відображено духовне багатство народу, самотутнє тлумачення явищ природи й людського життя;

- *народний календар* – енциклопедія життя, трудової діяльності, культури, побуту й дозвілля народу, кожна дата якого сприяє осмисленню традицій та звичаїв свого народу;

- *національна символіка*, яка консолідує націю в єдину етнографічну, культурно-історичну спільноту;

- *народні прикмети, вірування*, які одухотворяють природу, вчать берегти та пізнавати її особливості, закони розвитку.

Сформованість у школяра національної самосвідомості дозволяє йому відчутти себе часткою національної спільноти, носієм національних цінностей, відповідальним перед своєю нацією, навчитись осмислювати моральні та культурні цінності, історію, звичаї, обряди, символіку, утвердити віру в духовні сили своєї нації.

Статеве виховання є однією зі складових ґендерно орієнтованих ПТ (*gender* – соціальна стать людини на відміну від поняття *sex* – біологічної статі). Реалізація ґендерно орієнтованих технологій сприяє розкриттю різних аспектів проблеми рівних прав і можливостей представників обох статей, подоланню негативних ґендерних стереотипів і вихованню поваги до осіб іншої статі.

Статеве виховання – це процес засвоєння підростаючим поколінням знань про взаємини статей, формування культури поведінки й потреб керуватися у стосунках з особами протилежної статі нормами моралі. Його *мета* – формування моральних стосунків між особами протилежних статей, культури, дружби, кохання, інтимних почуттів.

Серед завдань статевого виховання варто виокремити такі:

- формування наукових знань про біологічні та соціальні проблеми розвитку хлопчиків і дівчат;

- ознайомлення з анатомо-фізіологічними особливостями представників обох статей;

- формування взаємоповаги хлопців і дівчат;
- виховання відповідальності за свої дії в статевих стосунках;

- виховання прагнення до створення сім'ї.

У процесі статевого виховання необхідно зосередити увагу на таких проблемах: особливості статевого дозрівання дівчат і хлопців, можливі негативні наслідки ранніх статевих стосунків та ін. У спілкуванні зі школярами значну увагу варто приділяти медичним аспектам статевого виховання: статевій гігієні, профілактиці венеричних захворювань, запобіганню ВІЛ-інфекції.

Суттєве значення має формування таких почуттів, як сором, совість, скромність, усвідомлення того, що статеві стосунки без справжніх почуттів позбавляють людину можливості відчути високе, прекрасне.

Критерієм статевої вихованості є сформованість поваги до осіб протилежної статі.

Трудове виховання – це процес взаємодії вчителя та учнів/учениць з метою розвитку у школярів працьовитості.

Метою трудового виховання є формування у школярів відповідального ставлення до праці. Воно покликане забезпечити:

- *теоретичну підготовку*, опанування знаннями, які є базовими для організації трудової діяльності;

- *психологічну підготовку* – виховання розуміння необхідності праці, почуття відповідальності, позитивного ставлення до праці, як розумової, так і фізичної;

- *практичну підготовку*, тобто розвиток умінь і навичок різних видів праці, розвиток культури праці.

Основними засобами трудового навчання є різні *види праці*: навчальна праця (розумова й фізична), праця по самообслуговуванню, суспільно корисна праця, виробнича праця.

Зміст трудового навчання визначається навчальною програмою для кожного класу. Учні отримують *загальнотрудова* (оволодіння знаннями, уміннями й навичками щодо планування, організації своєї праці), *загальновиробничу* (оволодіння знаннями основних галузей виробництва, основ економіки та органі-

зації праці, природи й навколишнього середовища), *загально-технічну* (оволодіння знаннями з урахуванням специфіки галузі, в яку входить обраний профіль трудової підготовки) й *спеціальну* підготовку (передбачає формування початкових умінь і навичок з обраної спеціальності).

У процесі трудового виховання у школярів виробляється *активна трудова позиція* як єдність трудових потреб, інтересів, переконань, ціннісних орієнтацій, уподобань, прагнення до обдуманого вибору професії, продовження освіти у відповідному навчальному закладі.

Важливими умовами реалізації зазначених вище завдань є суспільна спрямованість праці школярів; ініціатива й творчість дітей в організації трудової діяльності, різноманітність видів праці; посиленість трудових завдань для дітей різного віку, стимулювання праці, усвідомлення її результативності; дотримання правил техніки безпеки, оволодіння засобами наукової організації праці.

З метою попередження негативного ставлення до праці, правопорушень, нездорових матеріальних потреб необхідно в єдності навчальної, позаурочної та позашкільної діяльності вирішувати ці завдання. Особливу увагу звертати на оздоровлення навколишнього середовища дитини, умови життя та виховного впливу, родини та школи.

Основними показниками вихованості у даному аспекті будуть сформоване позитивне ставлення особистості до будь-якої праці, повага до людей праці, працьовитість.

Морально-етичне виховання – процес оволодіння соціальними зразками моральної поведінки. Його метою є засвоєння учнями системи ідей, норм і правил поведінки та діяльності, яка складає життєву позицію особистості. Моральне виховання – це поступальний багатогранний процес, що здійснюється на основі комплексного підходу й вирішує такі завдання: розвиток моральної свідомості; виховання моральних почуттів та переконань; формування морально-етичних норм поведінки, звичок, набуття учнями досвіду моральних стосунків.

Моральний розвиток особистості може здійснюватися лише за умови, якщо педагогічна діяльність носить цілеспрямований характер, пропонує еталон, мету й зміст діяльності та поведінки й забезпечує їх усвідомлення, відповідну поведінку й прояв особистісних моральних якостей.

Допомогти людині визначити правильність своїх дій може моральна оцінка – внутрішня міра, якою керується людина у своєму ставленні як до своєї поведінки, так і до поведінки інших людей, до суспільних явищ і подій. Вона обумовлюється досвідом людини, її світоглядом, інформацією про предмет оцінки. Моральна оцінка включає об'єкт і суб'єкт оцінки, оцінні критерії. Еталоном моральної оцінки служить моральний ідеал, тобто досконалий зразок, до якого людина прагне у своєму моральному розвитку. Моральному розвитку школяра сприяє наявність позитивного ідеалу.

Зміст морального виховання включає в себе формування у школярів системи моральних відносин (ставлень):

- до суспільства й держави;
- до праці;
- до природи;
- до суспільних надбань і матеріальних цінностей;
- до конкретних людей;
- до себе.

Головний критерій оцінки моральної вихованості – поведінка учня, його ставлення до праці, навчання, навколишньої дійсності, власності, особистих речей, а також до старших, самого себе.

Із моральним тісно пов'язане **правове виховання** школярів – процес вироблення, розвитку й закріплення правових переконань, готовності діяти у відповідності до закону. В його основу покладено розуміння учнями правових норм, юридичних прав та обов'язків, законності та незаконності різних вчинків, їхнє ставлення до права, законів, Конституції України, а також правові вимоги, тобто правова свідомість. Правова свідомість нерозривно пов'язана з політикою, мораллю, трудовими й соціально-побутовими

відносинами, із загальним рівнем культури. Формується вона тільки у процесі активної соціальної діяльності. Правова свідомість включає правову ідеологію (систему науково обґрунтованих поглядів, ідей, які відбивають потреби, інтереси особистості у правовій сфері), морально-правову психологію (судження, уявлення, почуття людини, які виражають її емоційно-оцінне ставлення до різних правових явищ: наприклад, почуття нетерпимості до порушень закону, задоволення чи незадоволення здійсненням норм права тощо), теоретичну (науково обґрунтовану) і буденну (емпіричну) правосвідомість, суспільну, групову та індивідуальну правосвідомість.

Метою правового виховання є формування соціально-правової культури громадянина – усвідомлення взаємозв'язку між діями, правами людини та її громадянською відповідальністю. Основні завдання школи у правовому вихованні – це розвиток національної правосвідомості (знання Конституції, прав та обов'язків громадян України, національної символіки – Державного Герба, Прапору, Гімну), розуміння її значущості у житті суспільства, виховання поваги до законів і норм співжиття у суспільстві, попередження правопорушень, запобігання протиправній поведінці школярів, виховання прагнення до участі у зміцненні законності й правопорядку.

Зміст правового виховання:

- вивчення *державного права* (основи організації суспільства й правового становища особи, державного устрою, Конституції України);
- ознайомлення з *адміністративним правом* (санітарні правила, протипожежні, дорожнього руху, користування транспортом, поведінка в громадських місцях, військовий облік і т.д.);
- ознайомлення з *цивільним правом* (права громадян та організацій);
- ознайомлення з *трудовим правом* (умови прийому на роботу, переведення й звільнення, охорона й оплата праці тощо);
- ознайомлення з *кримінальним правом* (знати, що таке злочин, якою є відповідальність за скоєння злочину, за співучасть, які бувають покарання тощо);

- формування на основі цих знань відповідних рис громадянина й ставлень до права й правопорушень.

Рівень правової вихованості школяра визначатиметься рівнем дотримання норм і правил, законів.

Фізичне виховання – це процес розвитку фізичної досконалості школяра. Його метою є зміцнення здоров'я учнів/учениць, загартування організму, розвиток фізичних можливостей, рухових умінь і навичок.

Формування фізично досконалої особистості передбачає створення умов для забезпечення повноцінного фізичного розвитку дітей та молоді, турботу про збереження та зміцнення здоров'я школярів, попередження травматизму, розвиток життєво важливих рухових умінь, правильної постави, формування навичок гігієни, виховання бажання вести здоровий спосіб життя, здобуття знань про особливості організму, розвиток його потенціальних можливостей.

Оздоровча функція школи має реалізовуватися через таку систему вивчення стану й корекції здоров'я учнів, яка б контролювалася як обов'язковий елемент навчально-виховного процесу, а виховання здорового способу життя не обмежувалося б лише компетенцією вчителів фізичної культури.

Зміст фізичного виховання включає в себе наукове обґрунтування фізичного та психічного здоров'я учнів, пропаганду здорового способу життя (виконання фізичних вправ, залучення до рухливих ігор, правильне харчування, дотримання режиму праці та відпочинку, попередження тютюнопаління, алкоголізму, наркоманії), формування й вдосконалення рухових навичок, розвиток фізичних якостей (сили, швидкості, витривалості, гнучкості, спритності).

Критерієм фізичної досконалості є сформованість вищезгаданих рис і властивостей особистості.

Естетичне виховання – це процес взаємодії вихователя й вихованців, який спрямовано на формування здатності сприймати й перетворювати дійсність за законами краси.

Мета естетичного виховання – допомогти учням досягти високого рівня естетичної культури, виховати здатність до естетичного освоєння дійсності.

Естетична культура – це сформованість у людини естетичних знань, смаків, ідеалів, здатності до естетичного сприймання явищ дійсності, творів мистецтва, потреба вносити прекрасне в оточуючий світ, оберігати природну красу. Вона виявляється у розвиткові всіх компонентів естетичної свідомості – естетичного сприйняття (спостережливості), естетичних почуттів (насолоди), естетичних суджень, естетичних смаків (ставлення), естетичного ідеалу (зразка), а також у розвитку естетичної поведінки (умінь і навичок активної перетворюючої діяльності у мистецтві, людських взаєминах, праці, побуті).

Таким чином, основними завданнями естетичного виховання є: створення умов для формування естетичної свідомості школярів, формування у них естетичних почуттів, формування правильної культурної поведінки й залучення до творення прекрасного.

Джерелами естетичного виховання є художня література, музика, образотворче мистецтво, театр, кіно, засоби масової інформації, природа, естетика шкільних приміщень, зовнішній вигляд учителя, його поведінка, одяг, постава, рухи, міміка, голос, тон спілкування, взаємини між учнями та вчителями тощо.

До провідних напрямів естетичного виховання належать:

1) вивчення предметів та курсів художньо-естетичного циклу;

2) залучення учнів до педагогічно організованої художньо-творчої колективної діяльності у загальношкільних самодіяльних об'єднаннях і колективах, гуртках, студіях і клубах за інтересами, організація масових мистецьких заходів, колективна, групова та індивідуальна робота з учнями поза межами загальноосвітнього закладу;

3) залучення батьків до естетико-виховного процесу;

4) створення педагогічних умов для художньо-естетичної самоосвіти школярів, стимулювання естетичного саморозвитку учнів.

Показниками естетичної вихованості учнів є їхній зовнішній вигляд, манера поведінки, мовлення, стан їхніх підручників, зошитів, уміння розпізнати прекрасне в оточуючому житті.

Екологічне виховання – це спільний процес діяльності вихователя й вихованців, який спрямовано на формування відповідального ставлення школярів до довкілля. Його метою є формування екологічної культури школярів, а завданнями – нагромадження знань про довкілля, виховання любові до природи, бажання її берегти й примножувати, формування умінь і навичок природоохоронної діяльності, залучення учнів до активної роботи із збереження, поліпшення довкілля.

Екологічне виховання неможливе без уміння осмислювати екологічні явища, робити висновки щодо стану природи, виробляти способи розумної взаємодії з нею. Передумовою розвитку екологічного мислення є наявність в учнів екологічних *знань*, а наслідком – екологічний *світогляд*. На основі екологічного мислення формується екологічна культура як єдність глибоких знань про навколишнє середовище, відповідального ставлення до природи та уміння вирішувати екологічні проблеми, брати безпосередню участь у природоохоронній діяльності. У процесі екологічного виховання необхідно враховувати: національний та регіональний підхід до вибору навчального матеріалу екологічного спрямування; гуманістичну спрямованість і зростаючу роль екологічних чинників у вирішенні глобальних проблем людства; нагальність збереження фізичного й духовного здоров'я людини та усвідомлення основних екологічних законів, понять тощо.

Рівень екологічної вихованості школярів визначається розумінням сучасних екологічних проблем, усвідомленням відповідальності за збереження природи, активною природоохоронною діяльністю, сформованістю почуття любові до оточуючого середовища.

Економічне виховання – це процес взаємодії вихователя й вихованців, який спрямований на формування економічної культури школярів.

Важливим завданням економічного виховання є формування економічної свідомості – розуміння учнями основних законів розвитку ринкової економіки, підвищення ефективності виробництва, перебудови його структури, вдосконалення виробничих відносин, системи управління та методів господарювання.

Складовою частиною економічної свідомості є економічне мислення – здатність до осмислення явищ економічного життя країни з урахуванням досягнень науки й техніки.

До завдань економічного виховання також належать такі:

- розвиток почуття господаря, відповідальності, обов'язку, дисципліни, колективізму;
- формування ділових якостей: підприємливості, активності, ініціативності, прагнення до оновлення технологічних процесів та обладнання, продуктивності праці, високої якості продукції;
- розвиток умінь і навичок: планування й організації власного бюджету, доходів і витрат сім'ї, піклування про власне здоров'я, бережливого ставлення до природи й суспільного добра;
- формування здорових матеріальних потреб (важливо, щоб матеріальні потреби не домінували над духовними).

Зміст економічної освіти та виховання школярів розкривається у навчальному предметі "Основи економічних знань", який дає учням комплекс універсальних економічних категорій та законів, досвід роботи з економічною літературою, сприяє набуттю вмінь щодо наукового, економічно обґрунтованого формулювання висновків, досвіду планування власного професійного життя. Загалом економічне виховання здійснюється протягом усіх років навчання – економічна свідомість та економічна компетентність формуються завдяки спільним зусиллям усього педагогічного колективу. Навчальна діяльність сприяє оволодінню прийомами економічного мислення, формує досвід прийняття економічно виправданих рішень. Участь школярів у суспільно корисній праці сприяє збагаченню досвіду творчої діяльності, розвитку власної ініціативи, уміння правильно використовувати гроші та ін.

Завдання кожного вчителя полягає в тому, щоб сприяти формуванню творчої особистості на основі знання економіки та її законів.

Критерієм економічної вихованості є сформованість економічної культури школяра.

Профорієнтаційна робота у школі – це процес взаємодії вихователя й вихованців, спрямований на допомогу учням/ученицям у професійному самовизначенні. Професійне самовизначення або свідомий вибір професії – це вибір, ініційований учнем на основі знань про зміст професій та їх вимог до людини, а також про ринок професій.

Профорієнтація – консультативна й виховна діяльність з питань вибору професії й професійного розвитку, адаптації до праці, змін у напрямі пошуків занять, заснована на *психодіагностиці* (оцінці якісно-кількісних характеристик особистості у відповідності із властивостями, змістом і вимогами конкретної праці). Вона передбачає ознайомлення із наявним станом і прогнозованим майбутнім різноманітних професій на ринку праці (з можливостями пропозиції та попиту, умовами оплати, різними ризиками, вимогами до кваліфікації, здоров'я та ін.). Необхідно пам'ятати, що масові помилки при виборі спеціальності істотним чином відбиваються як на особистій долі людини, так і на стані ринку праці в цілому. У країнах із ринковою економікою профорієнтація є самостійною комерційною діяльністю – загальновизнаною, теоретично обґрунтованою й практично успішною⁶.

Систему професійної орієнтації складають такі *компоненти*: професійне інформування, професійне виховання, професійна діагностика, професійна консультація, професійний відбір та професійна адаптація.

Професійне інформування – повідомлення школярам інформації про зміст, соціально-економічні та психофізіологічні особливості професій, про потреби суспільства в них, про можливості здобуття цих професій.

Професійне виховання має на меті вивчення й формування правильних мотивів вибору професії школярами на основі знань ринку професій, власних інтересів та професійних здібностей.

⁶ Завельський М.Г. Экономика и социология труда: Курс лекций. – М.: Палеотип; Логос, 2001. – С. 71.

Професійна діагностика – це вивчення особистості з метою виявлення її професійно значущих властивостей та якостей. Вона здійснюється фахівцями (психологами) з використанням різноманітних діагностичних методик.

Сутність професійної консультації полягає у наданні допомоги спеціалістами (психологами, лікарями, педагогами) у встановленні відповідності між вимогами професії та індивідуально-психологічними особливостями особистості. Розрізняють такі різновиди профконсультації: довідкова, діагностична, медична.

Професійний відбір передбачає зарахування людини до навчального закладу або на робоче місце на підставі її відповідності певним професійним критеріям.

Професійна адаптація – це пристосування людини до виробництва, трудового колективу, умов праці, особливостей професії. Професійний відбір і професійна адаптація не є завданнями діяльності загальноосвітньої школи. Вони переважно здійснюються у професійному навчальному закладі чи безпосередньо на робочому місці. Успішність професійної адаптації є показником правильності вибору професії.

Додаток 5

Нові інформаційні технології (НІТ) навчання⁷

Основною метою НІТ навчання є підготовка учнів до повноцінної життєдіяльності в умовах інформаційного суспільства.

Педагогічні завдання НІТ навчання:

- інтенсифікація всіх рівнів навчально-виховного процесу, підвищення його ефективності та якості;
- побудова відкритої системи освіти, що забезпечує кожній дитині й дорослому власну траєкторію самоосвіти;
- системна інтеграція предметних галузей знань;
- розвиток творчого потенціалу учня, його здібностей до комунікативних дій;
- розвиток умінь експериментально-дослідницької діяльності та культури навчальної діяльності;
- формування інформаційної культури учнів;
- реалізація соціального замовлення, яке обумовлене інформатизацією сучасного суспільства (підготовка фахівців у галузі інформатики та обчислювальної техніки; підготовка користувача засобів нових інформаційних технологій).

У науковій літературі термін "НІТ" визначається як сукупність методів і технічних засобів збирання, організації, збереження, опрацювання, передачі й подання інформації, що розширює знання людей та розвиває їхні можливості щодо керування технічними й соціальними проблемами. Складовими НІТ є засоби та методи НІТ (табл.3).

Школа як соціальний інститут не може не відчувати на собі змін, що відбуваються у суспільстві. Процес інформатизації суспільства неминуче призводить до інформатизації освіти.

Інформатизація освіти — це процес забезпечення сфери освіти теорією та практикою розробки й використання сучасних нових інформаційних технологій, орієнтованих на реалізацію психолого-педагогічної мети навчання й виховання. Головною ланкою процесу інформатизації освіти є зміна мети і змісту

⁷ Освітні технології: Навч.-метод. посібник / За заг. ред. О.М. Пехоти. – К.: А. С. К., 2001. – С. 166-169.

навчання. Технологічне переоснащення навчального процесу, поява нових методів та організаційних форм навчання — це лише похідні, що забезпечують досягнення висунутої мети. Зміна змісту навчання відбувається за декількома напрямками, значущість яких змінюється з розвитком процесу інформатизації суспільства.

Таблиця 3

Складові НІТ

Нові інформаційні технології		
Засоби НІТ		Методи НІТ
Апаратні	Програмні	Характеристики
ЕОМ, персональні ЕОМ, локальні й глобальні мережі, пристрої введення – виведення, засоби збереження великих обсягів інформації та інше сучасне периферійне обладнання.	Програмні комплекси, інформаційні системи, системи машинної графіки, системи мультимедіа та гіпермедіа, системи штучного інтелекту, програмні засоби міжкомп'ютерного зв'язку тощо.	Системний аналіз, системне проектування, методи передачі, збереження та захисту інформації, безпаперові технології, методи колективного використання різноманітних інформаційних ресурсів тощо.

Перший напрям пов'язаний зі становленням навчальних дисциплін, що забезпечують підготовку учнів у галузі інформатики.

Другий напрям пов'язаний з активним використанням комп'ютерів і комп'ютерних комунікацій, застосування яких стає нормою в усіх галузях людської діяльності. Цей процес приносить з собою зміну предметного змісту всіх навчальних дисциплін на всіх рівнях освіти.

Третій напрям пов'язаний із впливом інформатизації на мету навчання. Це буде дедалі відчутнішим з розвитком процесів інформатизації суспільства, проведенням робіт з переструктурування знань, накопичених людством. Має бути вироблена якісно нова модель підготовки членів майбутнього інформаційного суспільства, для яких здатність до людських комунікацій, активне оволодіння науковою картиною світу, гнучка зміна своїх функцій у праці, відповідальна громадянська позиція та розвинена планетарна свідомість стануть навчальною життєвою потребою. На нинішньому етапі інформатизації освіти відбуває-

ться активне опанування засобів НІТ і часткове впровадження їх у традиційні навчальні дисципліни (таблиця 4).

Педагогіка визначає нові інформаційні технології навчання як методологію й технологію навчально-виховного процесу з використанням новітніх електронних засобів навчання, й у першу чергу ЕОМ.

Складовими НІТ навчання є засоби НІТ навчання й методи їх використання у навчальному процесі. Зміст цих складових відображено у таблиці 4.

Крім поняття "НІТ навчання", іноді вживають ширший термін — "НІТ освіти". У зміст НІТ освіти, крім складових НІТ навчання, входять також нові засоби й методи керування системою освіти (введення баз даних учнів і вчителів, інформаційно-довідкові нормативні й методичні системи, телекомунікаційні системи між школами й установами освіти тощо)

Таблиця 4

Складові НІТ навчання

НІТ НАВЧАННЯ				
Засоби НІТ навчання			Методи НІТ навчання	
Апаратні	Програмно-методичні	Навчально-методичні	Традиційна модель навчання	Нетрадиційна модель навчання
Класи навчальної обчислювальної техніки, локальні і глобальні навчальні комп'ютерні мережі, електронне демонстраційне обладнання, комп'ютерні навчальні лабораторії тощо	Програмно-педагогічні засоби (навчальні, контрольючі, імітаційно-моделювальні, інструментальні, службові програми), комп'ютерні курси, програмно-методичні комплекси тощо.	Навчальні та методичні посібники, нормативно-технічна документація, організаційно-інструктивні матеріали тощо.	Фрагментарне використання комп'ютера на уроках як тренажера або для демонстрації; контроль знань і тестування; дослідницька робота учнів у позаурочний час тощо.	Дослідницька робота в комп'ютерних лабораторіях, обчислювальні експерименти, телекомунікаційні навчальні проекти, дистанційне навчання, використання гіпертекстових довідкових систем із можливістю виходу у світову інформаційну мережу.

Додаток 6

Критерії оцінки ефективності виховного заходу. Критерії оцінювання ефективності діяльності класного керівника⁸

Критерии оценки эффективности воспитывающего мероприятия

(для анализа и самоанализа)

1. Включенность каждого воспитанника в деятельность по принятию решения, подготовке и проведению воспитывающего мероприятия (учащимся слова *воспитательный, воспитывающий* не сообщаются, для них важна цель деятельности, что они сами определяют в соответствии с планом работы или в соответствии с интересами и потребностями). Участие каждого ученика в процессе принятия решения, подготовки и проведения того или иного дела устанавливается методом наблюдения или путем беседы с учащимися в процессе мероприятия или после него.

2. Активность каждого воспитанника в общении и взаимодействии между собой во время проведения мероприятия.

3. Подготовленность и четкая организация мероприятия.

4. Познавательная ценность мероприятия (анализируется самими участниками в процессе рефлексии: что нового, значимого, полезного, интересного было для каждого).

5. Эмоциональная сопричастность к собственной деятельности и деятельности своих товарищей (внутренние переживания, проявляющиеся в эмоциях во время действия).

6. Высокий эстетический уровень мероприятия.

7. Положительная самооценка мероприятия его участниками.

⁸ Капустин Н.П. Педагогические технологии адаптивной школы: Учеб. пособие. – М.: Академия, 2001. – С. 78-79.

8. Влияние мероприятия на позитивные изменения в поведении детей (наблюдение после проведения мероприятия).

Основными методами, с помощью которых проводится оценка мероприятия по указанным показателям, являются наблюдение, беседа, рефлексия.

Критерии (само)оценки эффективности работы классного руководителя.

1. Включенность в разработку новшеств.
2. Владение современными технологиями воспитания.
4. Доминирование демократического стиля в отношениях с детьми. Развитие ученического самоуправления в классном коллективе.
5. Любовь, доверие и терпение к детям.
6. Систематическое измерение уровня воспитанности.
7. Позитивная динамика воспитанности учащихся.
8. Внутренняя удовлетворенность от процесса воспитания и его результатов.
9. Высокий авторитет у коллег, учащихся и их родителей.

Додаток 7

Стадії розвитку колективу⁹

Нижнім рівнем формування колективу є **група-конгломерат**, т. є. група раніше незнайомих людей, оказавшихся (или собраних) на одному просторі і в одне час (наприклад, діти, їдучі в оздоровчий табір). Їх взаємовідносини поверхневі і ситуативні. Група отримує своє назва, їй приписуються певні цілі (ізвне), види діяльності, умови взаємодії з іншими колективами. Виникає номіналізація групи. При цьому номінальна група може залишитися групою-конгломератом, якщо об'єднані в неї особи не приймуть цих цілей і умов і не відбудеться навіть формального міжособистісного об'єднання.

Якщо ж початкове об'єднання відбулося, група піднімається на одну ступінь — вона стає **групою-асоціацією**. На цьому рівні починається її загальна життєдіяльність, закладається структура колективу.

Спільна діяльність в межах офіційної первинної групи дає їй можливість перейти до більш високим рівням організації, а головне, змінює міжособистісні відносини. Група стає **групою-кооперацією**.

Група-кооперація відрізняється реальною і успішно діючою організаційною структурою, високим рівнем співпраці. Її міжособистісні відносини носять діловий характер, підпорядковані досягненню високого результату. Це створює умови для переходу групи-кооперації на наступну ступінь — **автономізацію**.

Група-автономія характеризується високим внутрішнім єдністю. Саме на цьому рівні члени групи асоціюють

⁹ Вайндорф-Сисоєва М.Є., Крившенко Л.П. Педагогіка: Короткий курс лекцій. — М: Юрайт, 2004. — С. 210-212.

себя с ней. В этом случае происходят процессы обособления, внутренней слитности и спаянности, которые являются внутригрупповой основой для перехода к высшему уровню.

Однако **группа-автономия** может уйти в сторону от коллектива к корпорации. Это возможно, если обособление приведет к замкнутости, группа изолирует себя от других групп, начнет противопоставлять себя другим. В этом случае группа превращается в **группу-корпорацию-лжеколлектив**.

Напротив, если группа выходит на межличностные взаимодействие и взаимодействие, то в ней наблюдается коллективистическая направленность, и она становится **группой-коллективом**.

Додаток 8

Технологія подолання девіантної поведінки дитини¹⁰

№ з/п	Етапи	Методи, форми
1.	Встановлення контакту з проблемною дитиною, виведення її зі стресового стану.	Бесіда.
2.	Дослідження особистісних рис дитини, особливостей її фізичного та психічного розвитку, причин її девіантної поведінки й соціальної дезадаптації та чинників соціального середовища, що сприяють формуванню девіантної поведінки й заважають соціальній адаптації.	Бесіда, інтерв'ю, методи психодіагностики, спостереження, експертна оцінка.
3.	Спільне планування реабілітаційних заходів.	Бесіда.
4.	Координація спільних дій з навчально-виховними закладами, правоохоронними установами, громадськими організаціями.	
5.	Корекція особистісних рис, які зумовлюють девіантну поведінку й сприяють соціальній дезадаптації; набуття навичок щодо подолання проблем, формування позитивної соціальної поведінки.	Консультування, психотерапія, психологічний тренінг, робота груп взаємодопомоги.
6.	Застосування індивідуального педагогічного підходу до дитини.	Консультування, індивідуальні навчальні програми, шефство, спеціалізовані навчальні заклади.

¹⁰ Соціальна робота в Україні: Навч. посібник / За заг. ред. І.Д. Звереві, Г.М. Лактіонової. – К.: ЦНЛ, 2004. – С. 74-75.

№ з/п	Етапи	Методи, форми
7.	Корекція негативного впливу соціального оточення (сім'ї, неформальних груп однолітків, усунення таврування з боку оточуючих).	Втручання, робота з формування громадської думки, корекційна бесіда, консультування.
8.	Створення умов для повноцінного задоволення потреб дитини, розвитку її творчих здібностей, самореалізації у творчій діяльності, праці, змістовному відпочинку; залучення до соціальних груп однолітків соціально-позитивної з спрямованістю.	Працевлаштування, самокерована групова робота, організація громадських робіт, наукові й творчі гуртки, спортивні секції, організація конкурсів і змагань.
9.	Психологічна підтримка і зворотній зв'язок.	Інтерв'ю, бесіда, консультування.

Додаток 9

Концепції засвоєння соціального досвіду¹¹

Педагогічні технології розробляються зокрема на основі певних концепцій засвоєння соціального досвіду, серед яких найбільш поширеними є:

1) **асоціативно-рефлекторне навчання**, у межах якого розроблено теорію формування понять;

2) **теорія поетапного формування розумових дій**, згідно з якою розумовий розвиток (як і засвоєння знань, умінь, навичок) відбувається поетапно, спрямовуючись від „матеріальної” (зовнішньої) діяльності у внутрішній розумовий план;

3) **сугестопедична концепція навчання**, яка обґрунтовує комплексне використання у навчальних цілях вербальних і невербальних, зовнішніх і внутрішніх засобів сугестії (навіювання), що сприяє надзапам'ятовуванню;

4) **теорія нейролінгвістичного програмування** (НЛП), що розглядає процес навчання як рух інформації через нервову систему людини;

5) **теорії змістового узагальнення**, в основу яких покладено гіпотезу про провідну роль теоретичного знання у формуванні інтелекту дитини.

На основі однієї теорії навчання можуть вибудовуватися різні технології. Так, асоціативно-рефлекторна психологічна теорія породила варіантні технології навчання, які по-різному поєднують слово й наочність. Теорія проблемного навчання покладена в основу технологій, що розвивають творчі здібності, пізнавальну активність, інтерес, самостійність особистості. Водночас побудова на одній теорії, концепції кількох технологій навчання не є свідченням їх ідентичності. Вони завжди будуть відрізнятися за кількісними та якісними параметрами. У зв'язку з цим важливо мати цілісну систему засобів опису педагогічних технологій, враховуючи, що кожна з них містить концептуальний, змістовий та процесуальний аспекти.

¹¹ Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології: Навч. посібник. – К.: Академвидав, 2004. – С. 74-75.

ЛІТЕРАТУРА ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ОПРАЦЮВАННЯ

1. Бардоссі І., Тратнек М. Як учитель може стати партнером своїх учнів у рамках продуктивного навчання // Завуч. – 2003. – Листоп. (№31) + Наша вкладка: Продуктивне навчання. – С. 18–24.

2. Баскаев Р.М. От инновационного образования к образованию инновационной экономики // Инновации. – 2005. – №10. – С. 86-88.

3. Баханов К.О. Що ж таке технологія навчання // Шлях освіти. – 1999. – №3. – С. 23–26.

4. Беспалько В.П. Не пора ли менять стратегию образования // Педагогика. – 2001. – №8. – С. 21–25.

5. Бех І. Інваріанти особистісно орієнтованого підходу до виховання дитини // Початкова школа. – 2001. – №2. – С. 3–7.

6. Бех І. Почуття цінності іншої людини як моральний пріоритет особистості // Початкова школа. – 2001. – №12. – С. 32–35.

7. Битмаева Л. Школьные праздники (методические рекомендации) // Воспитание школьников. – 2002. – №5. – С. 30–33.

8. Благінін В.М. Педагогічні поняття в логічних структурних схемах і таблицях: Навч. посібн. – Ніжин, 2000. – 96 с.

9. Ващенко Г. Виховний ідеал. – Полтава, 1994. – У 2-х томах.

10. Вишневецький О. Сучасне українське виховання: Пед. нариси. – Львів, 1996. – 235 с.

11. Волковська Т.І. та ін. Систематизація педагогічних інновацій // Рідна школа. – 2002. – №11. – С. 46–47.

12. Гевал П. Вчителі та учні: 160 авторських програм: [Навч.-метод. забезп. комп'ютерно орієнт. уроків] // Відкритий урок: розробки, технології, досвід. – 2004. – №1/2. – С. 20–22.

10. Гончаренко С. Методика // Освіта (газета в газеті). – 2003. – №9; №14–15.

11. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. – К., 1997. – 376 с.

12. Григоренко Г., Михайличенко А. Сюжетно-рольова гра: технологія педагогічного аналізу // Палітра педагога. – 2001. – №4; 2002. – №2. – С. 22–24.

13. Дем'янюк Т., Первушевська І. Нові технології позашкільної освіти і виховання. – Рівне, 2000. – 351 с.

14. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології: Навч. посібник. – К., 2004. – 352 с.

15. З історії становлення й розвитку в Україні інституту класних керівників / У кн.: Класний керівник у сучасній школі / В.М. Оржеховська та ін. – К., 1996. – С. 10–14.

16. Информационные и коммуникативные технологии в образовании // Информатика и образование. – 2001. – №7. – С. 53–79.

17. Інформаційний довідник “Мережа центрів соціальних служб для молоді”. – К., 2004. – 132 с.

19. Конвенція про права дитини // ІЗ МОУ. – 1995. – №9.

20. Конструктивізм та технологія виховання: бесіди (англ. мовою). – Нью-Джерсі, 1992. – 222 с.

21. Кравченко Т.В. Учитель і сім'я: технологія співробітництва // Педагогіка і психологія. – 2001. – №2. – С. 57–64.

22. Кушнір В.А. Характеристика особливостей педагогічних систем // Педагогіка і психологія. – 1999. – №4. – С. 83–91.

23. Лактіонова Г., Алексієнко С. Технологія жіночої освіти та виховання // Директор школи. Україна. – 2002. – №5. – С. 37–42.

24. Лактіонова Г. У класі тільки дівчата (Київський жіночий лицей) // Шлях освіти. – 1999. – №2. – С. 30–33.

25. Липова Л. Технології індивідуалізованого навчання // Рідна школа. – 2001. – №8. – С. 16–19.

26. Макаренко А.С. Лекції про виховання дітей. Твори в 7 т. – К., 1957. – Т. 4–5.

27. Модернізація вищої освіти України і Болонський процес: Матеріали до лекції / Укл. М.Ф. Степко, Я.Я. Болюбаш та ін. – К., 2004. – 26 с.

28. Охрімчук Р.М. Як працювати з агресивною дитиною: Навч.-метод. посібник. – К., 2004. – 64 с.

29. Пехота О. Що таке педагогічна технологія // Завуч. – 2001. – № 20–21, липень.

30. Підласий І., Підласий А. Педагогічні інновації // Рідна школа. – 1998. – № 12. – С. 3–17.

31. Положення про класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти // Завуч. – 2003. – №7. – С. 1–2.

32. Проблемы детского коллектива в русской и советской педагогической мысли / Под ред. А.Ю. Гордина. – М., 1973. – 322 с.

33. Рекомендації щодо планування роботи класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти // Директор школи. – 2003. – №3–4.

34. Самчук Л. І., Букшина Т.Ф. Профілактика алкоголізму, наркоманії, тютюнопаління (рекоменд. список літератури) // Рідна школа. – 2002. – №7. – С. 56–58.
35. Селевко Г.К. Альтернативные педагогические технологии. – М.: НИИ школьных технологий, 2005. – 224 с
36. Сисоєва С.О. Основи педагогічної творчості вчителя: Навч. посібник. – К., 1994. – 112 с.
37. Стрельников В. Проблеми вибору педагогічних технологій в аспекті особистості орієнтованої освіти // Імідж сучасного педагога. – 2001. – №3–4. – С. 40–43.
38. Сухомлинский В.А. Сто советов учителю. – К., 1998. – 250 с.
39. Сучасні технології в освіті: Реком. бібліогр. покажч. Ч. 1. Сучасні технології навчання / Уклад.: І.П. Моїсєєва, Н.Д. Грудініна. – К., 2005. – 211 с
40. Ткачук Т. Ігротерапія як спосіб підвищення пізнавальної активності школярів // Палітра педагога. – 2002. – №3. – С. 5–9.
41. Трухін І., Шпак О. Психолого-технологічні основи шкільного виховання. – Дрогобич, 2003. – 406 с.
42. Хуторской А.В. Методологические основания педагогической инноватики // Шк. технологии. – 2005. – №4. – С. 16-20.
43. Шалда Н. Роль педагогічного колективу в захисті прав гідності дітей (проблемний семінар з елементами методичного тренінгу) // Палітра педагога. – 2002. – №2. – С. 5–11.
44. Шалда Н. Сучасні підходи до морального виховання (семінар-практикум у формі “круглого столу” з елементами методичного тренінгу) // Палітра педагога. – 2001. – №4. – С. 24–27.
45. Шляхи формування колективу / У кн.: Фіцула М.М. Педагогіка. – К., 2000. – С. 357–360.
46. Щелина Т.О. О духовном измерении педагогики: дайджест // Высшее образование в России. – 2005. – №4. – С. 151-154.
47. Щербань П.М. Навчально-педагогічні ігри у вищих навчальних закладах: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. – К.: Вища шк., 2004. – 207 с.
<http://www.twirpx.com/file/1734946/>
48. Щербань П.М. Прикладна педагогіка. – К., 2002. – 215 с.

ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК

Адаптація професійна 177

Асоціація Гайдів України 138-140

Атака трудова 82-83

Аукціон знань 78-79

Бесіда 71-72

Важковиховуваність 112-121

корекція 121

профілактика 118-121

фактори 111

типологія школярів 116-118

Вальдорфські школи 16, 152

Вечори 77-78

Виставки 83

Виховання 121

ґендерно орієнтоване 168-169

громадянське 165-166

екологічне 175

економічне 175

естетичне 84, 173

ефективність процесу 104

закономірності 55-56

критерії відбору змісту 59-60

мета 61-62

методи 51-53

морально-етичне 170-171

національне 166

правове 171

прийоми 51-52, 161-163

принципи 53-55

профорієнтаційне 177-178

розумове 164-165

статеве 168-169

трудова 169

фізичне 85, 173

форми 70-88, 130-131

Вихованості критерії 104,165,166,169,170,171,173,175,177
Відбір професійний 177

Гендер 168

Гра ділова 87-88

Громадський огляд знань 79

Громадянськість 165

Група –

автономія 184

асоціація 183

колектив 184

конгломерат 183

кооперація 183

корпорація 183

Дебати 73

Девіація 115, 185

День народження колективу 81

Десант трудовий 83

Дискусія 73

Диспут 72

Діагностика професійна 177

Діяльність

ігрова 45-46

компенсаторна 15, 59

Екскурсії 76-77

Експедиції 82

“Жива газета” 75

Завдання дидактичне 28

Занедбаність педагогічна 115

“Захист професії” 83-84

Заходи виховні (див. *справи виховні, форми виховної роботи*) 70-88, 130-131

критерії оцінки ефективності 181

схема аналізу 160

Збори

- батьківські 131-132
- загальношкільні 131
- класного колективу 66-67

Злочин 118

Злочинці неповнолітні 116

Ігри (див. *гра*)

- вимоги до організації 86
- класифікація 45, 87
- технології проведення 86-87

Ідеал 171

Інновації 21-22

Інтенсифікації навчання фактори 29

Інтенсифікація 28

Інформування професійне 177

Йсна-план-школа П. Петерсена 151-152

Класний керівник 89

- завдання 90, 92
- критерії ефективності роботи 182
- напрями роботи 94-98, 164-177
- обов'язки 90-92
- планування роботи 101-103
- професіограма 89-90
- функції 92-93

Колектив 107, 184

- види 108
- ознаки 107-108
- програма вивчення 105-106
- рівні сформованості 108-109
- стадії розвитку 108-110, 183-184
- шляхи формування 109

Компетентності особистості 8

Комплексність (див. *системність*) 57-59

Конкурси 84-85

Консиліум педагогічний 122-123

Консультація професійна 177

Конференції 75-76
Конформізм 107
Концепції засвоєння соціального досвіду 187
Концерти 85
Корекція 121
Культура
 екологічна 175
 естетична 174
 навчальної праці 164-165
“Курінь” 142-143

Метод 51

Методи вивчення вихованців 94
Методи педагогічних досліджень 14-15
Методика 14
“Місто веселих майстрів” 84
Моделі особисто орієнтованої педагогіки 36-37
Моделювання педагогічне 63-66, 86-87

Навчання

асоціативно-рефлекторне 187
інноваційне 23-25
інтерактивне 22
компенсаторне 15, 59
сугестопедичне 18, 187
традиційне 19, 23-25

Наука 14

Нонконформізм 107
Норма 112

Онтогенез 61

Оптимізація 30-31
Організації громадські молодіжні 134
Організації дитячі юнацькі
 класифікація 135
 принципи діяльності 135
Освіта особистісно орієнтована
 вихідні положення 37-38
 завдання 36

- критерії ефективності 47
- мета 35-36
- моделі 36-37
- Особистість
 - властивості 63
 - завдання формування 49-50
 - рушійні сили розвитку 50
 - фактори розвитку 51
- Перспективи 109
- Плани виховної роботи (види) 101
 - вимоги 102
 - класифікація 101
 - структура 102-103
- “Пласт” 136-138
- Поведінка 112
 - адиктивна 115
 - аморальна 115
 - аномальна 115
 - відхилення 112-117
 - девіантна 115, 185-186
 - деліквентна 115
 - критерії оцінки 105
 - нормальна 112, 115
 - суїцидальна 112-114
- Подорожі 77
- Позиція трудова 170
- Походи 77
- Правопорушення, правопорушники 115-116, 118
- Праці види 169
- Праці наукова організація 31-32
- Прийоми виховні 51-52, 161-163
- Принцип оптимальності 29-30
- Принцип паралельної дії 109
- Принципи виховні 53-55
- Програма вивчення
 - особистості школяра 103-104
 - учнівського колективу 105-106
- Програмування нейролінгвістичне 187

Проступок 115, 118
Профілактика 118-121
Профорієнтація 177-178
Процес виховний
 стадії (етапи) 51
Психотерапія педагогічна 121

Резолюція 74

Робота виховна
 зміст 164-177
 напрями 94-98
 форми 70-88
Розвиток моральний
 особистості 105
Розлади емоційні 112
Ролі життєві 26

Самоврядування шкільне 98

 органи 99
 правове забезпечення 99
 принципи, умови організації 98
 рівні 99
 система 99-100
 умови розвитку 99

Система

 класно-урочна 20
 педагогічна 27-28, 61
 самоврядування 99-100

Системність (див. *комплексність*) 57-59

Сім'я 124-132

"Січ" 145-147

Скорочення умовні 5

Спілка піонерських організацій України 144-145

Спілка Української молоді 147

Спілка Українського Студентства 147-148

Справи виховні (див. *заходи виховні, форми виховної роботи*) 66-
68,70-88

Справи колективні творчі 66-68, 70-88

Стать

біологічна 168

соціальна 168

Театр етичний 81

Техніка педагогічна 13

Технологізації освіти чинники 6

Технології

додаткові 12

допоміжні 12

інформаційні 12, 178-180

міжгалузеві 12

міждисциплінарні 12

освітні 11

Технології педагогічні

авторські 18, 151-155

альтернативні 16-17, 38-47, 151-159

виховні 13, 15, 48-50

віктимологічні 16

ґендерно орієнтовані 22

етапи розвитку 10

завдання 7

класифікація 11-18

комплексні 15

монотехнології 15

навчальні 13,15

ознаки 56-57, 150

особистісно орієнтовані 16, 38-47, 151-159

переваги застосування 25-26

періодизація 10

персоніфіковані 18

природовідповідні 17

проникні 15

соціально-теоретичні основи розробки 8

структура 12

Технології раннього навчання Г. Домана 156-157

Технології раннього навчання М. Зайцева 156

Технологічності критерії 150

Технологія 9

Технологія колективного творчого виховання 42, 64-68

Технологія М. Монтесорі 40, 151
Технологія модульного навчання 46
Технологія проблемного навчання 43-45
Технологія програмованого навчання 46
Технологія проектна 41
Технологія розвивального навчання 40, 155-156
Технологія розвитку творчої особистості Г. Альтшуллера 157-158
Технологія створення ситуації успіху 42
Технологія фізичного виховання М. Єфіменка 158-159
Тижні предметні 78
Традиція гуманістична 34-35
Турнір ввічливих 81
Турнір умільців 83

Форми виховної роботи 70-88, 130-131

Характеристики педагогічні 104

Цінності національні 166-167

“Школа діалогу культур” В. Біблера 154-155

“Школа для життя, через життя” Ж.-О. Декролі 153

Школа

інноваційна 23-25

традиційна 23-25

Школа етикету 80-81

Школа Рівних Можливостей 135-136

“Школа успіху й радості” С. Френе 153

Навчальне видання

**Аніщенко Олена Валеріївна
Яковець Наталія Іванівна**

СУЧАСНІ ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ

КУРС ЛЕКЦІЙ

Верстка та макетування: *Лидижева О.В.*

Дизайн обкладинки: *Кравчук О.Л.*

Літературний редактор: *Гетьман І.І.*

Технічний редактор: *Лисенко М.М.*

Коректор: *Конівненко А.М.*

Підписано до друку 3.02.05. Формат 60x84/16 Папір офсетний
Гарнітура Times Ум.друк.арк. 8,9 Тираж 140
Замовлення № 37

Видавництво

**Ніжинського державного університету імені
Миколи Гоголя.**

м. Ніжин, вул. Кропив'янського, 2, к. 217.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єкта видавничої справи ДК №1804 від 25.05.04 р.

8(04631) 2-22-37

E-mail: vidavn@ndpu.net